

VIGILIA

1979
május

BELON GELLÉRT
ESÉLYEK ÉS KERESZTÉNYSÉG

SINKÓ FERENC
KERESZTÉNY BÖLCSESSÉG—MAGYAROKNAK

ERDÉLYI ZSUZSANNA
„...ÉDES HAZÁMNAK AKARTAM SZOLGÁLNI...”
(Kájon János: Cationale Catholicum és
Petrás Ince János: Tudósítások című könyvéről)

Szeghalmi Elemér: **Telekes Béla** lírája
Gicz György: **A zsidó „Törvény”-tisztelet**
Rónay György: **Őszi mulatság (regénytöredék)**
Mátrai Eszter: **Witold Gombrowicz és az „Operett”**
Réthelyi Jenő: **Útszéli keresztjeink érdekében**
Gránicz Katalin: **Az utolsó Árpád-házi királylány emléke
a tössi címeren**

Csanád Béla, Horváth Elemér és Tóth Sándor **versei**

Tallózás a magyar kultúrtörténetben (Siki Géza) — Liszt Ferenc műhelyében (R. L.)
— Pannónia fájának nemes szép virága (Pusztai Sándor) — A Bolsoj-ballett (Haitz Géza)
— Tájékozódás

Précis: français, deutsch, English

5

Ára 16 Ft

BELON GELLÉRT	Esélyek és kereszténység — — — — —	289
SINKÓ FERENC	Keresztény bölcsesség — magyaroknak — — — — —	294
ERDELYI ZSUZSANNA	„... Édes hazámnak akartam szolgálni ...” Kájonai János: Cationale Catholicum; Petrás Incze János: Tudósítások — — — — —	304
SZEGHALMI ELEMÉR	Ady költői előfutára. Telekes Béla lírája a századfordulón — — — — —	311
GRÁNICZ KATALIN	Az utolsó Árpád-házi királylány emléke a tössi címerben	319
RÉTHELYI JENŐ	Ütszéli keresztjeink érdekében — — — — —	323
ISMERETLEN PÁLÓS	Boldogasszony hét öröme (XVI. sz. vers)	
KÖLTŐ	(fordította: Csanád Béla) — — — — —	324
r. l.	Rónay György regénytöredékéről — — — — —	326
RONAY GYÖRGY	Őszi mulatság (regénytöredék) — — — — —	326
CSANÁD BÉLA	Empátia (vers) — — — — —	333
GICZY GYÖRGY	A zsidó „Törvény”-tisztelet — — — — —	334
HORVÁTH ELEMÉR	Ne vess, Apollinaire; Fából vaskarika; Hardy halálának 50. évfordulóján; A vándor dala (versek) — — — — —	342
MÁTRAI ESZTER	Witold Gombrowicz és az „Operett” — — — — —	344
TÓTH SÁNDOR	Halkan hord csobogást; Békesség háza; Processzió — sáncokon; Kiáltok zúgó vizeknek (versek)	350

NAPLÓ

Siki Géza: Tallózás a magyar kultúrtörténetben — 351; R. L.: Liszt Ferenc műhe-
lyében — 353; Puszta Sándor: Pannónia fájának nemes szép virága — 354; Haitz
Géza: A Bolsoj-ballett — 356; Tájékozódás — 357; Idegen nyelvű tartalomjegyzék
— 358.

Felelős szerkesztő: DOROMBY KÁROLY

Felelős kiadó: VÁRKONYI IMRE

Laptulajdonos: Actio Catholica

Szerkesztőség és Kiadóhivatali ügyintézés: Budapest V., Kossuth Lajos u. 1. Telefon: 173-438,
173-933. Postacím: 1364 Budapest, Pf. 111. Terjeszti, előfizetési és templomi árusítás: Vigilia
kiadóhivatala, árusítja a Magyar Posta is. A Vigilia csekszámla száma: OTP 37.343—VII.
Hazai előfizetések külföldre: Posta Központi Hírlapiroda, Budapest V., József Nádor tér 1.
Postacím: 1900 Budapest. Külföldön terjeszti a Kultúra Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi
Vállalat, H-1389 Bpest, Pf. 149. Nyugati országokban az évi előfizetési ár: 16,50 USA dollár,
vagy ennek megfelelő összegű más pénznem. Átutalható a Magyar Nemzeti Bankhoz (H-
1850 Budapest) a Kultúra 024-7. sz. csekszámlájára, feltüntetve, hogy az előfizetés a Vi-
gilia című lapra vonatkozik. A szocialista országokban előfizethető a helyi postahivatalok-
ban is. Egyes szám ára: 16,— Ft. Előfizetés: egy évre 180,— Ft, félévre: 90,— Ft, negyed-
évre: 45,— Ft. Megjelenik minden hónap elején. Index-szám: 26.921 HU ISSN 0042—6024.

ESÉLYEK ÉS KERESZTÉNYSÉG

A versenyek és a versengések századában élünk. Közhelyként hangzik ez a megállapítás. Pedig — ha igaza van Huizingának, és igaza van — a verseny szelleme az ember játékos természetéből fakad, mely még a kultúrtevékenységet is megelőzi. Ha ilyen mélyről fakad a játékoság, akkor a versengés nem lehet egyes korok ismertető jele. Minden korok minden emberi formáját jellemzi. Ma csak azért föltűnőbb, mert minden világarányossá nőtt. És mert minden versengésben a siker és a nyereség vágya fűti a résztvevőket, mindig mérlegelni szokták a siker és nyereség reményeit. Amire ezeket a reményeket és várakozásokat építik, általános szóval esélyeknek szoktuk nevezni, a versenyben szereplőket pedig esélyeseknek vagy esélyteleneknek hívjuk.

Mindenki tudja, mi kell ahhoz, hogy egy sportoló vagy csapat esélyes legyen a bajnokságra. Azt is sejtjük, hogy mikor válik valószínűvé egy vállalkozás vagy befektetés sikere. Éppen úgy beszélünk eszmék és eszmei irányzatok esélyeiről, mint egy diáknak a főlvételi vizsga előtti reményeiről vagy az életben való érvényesüléséről. Mégis azt kell mondanunk, hogy mint egyetemes fogalom bölcséletileg nincs meghatározva. Az esély „annak lehetősége, valószínűsége, hogy valaki vagy valami másokkal szemben elnyer, megszerez valamit” — olvassuk a Magyar Értelmező Kéziszótárban. Ahol ezek a lehetőségek számlálható mennyiségekben vannak adva, ott számtanilag is lehet valószínűsíteni a sikert.

Ahol nem számokban kifejezhető mennyiségek szerepelnek az esélyek között, ott már nehezebb pontosan megjelölni a várható eredményt.

Mindenhol jelentkezik annak keresése és kutatása, hogy embereknek vagy dolgoknak — akár eszmeiek legyenek, akár kézzelfoghatók — voltak-e, vannak-e vagy lesznek-e esélyei, vagyis sikerre való kilátásai akár belső adottságok, akár külső körülmények jelenléte folytán; vagy távolléte, hiánya következtében nem számíthat sikerre és reménye sem valószínűsíthető az eredményességnek.

AZ ESÉLYEK TEOLÓGIÁJA. Minthogy a kereszténység alapítójában Jézus Krisztusban valóságos és teljes emberséget foglalt le és zárt magába, az esélyeknek ezt a főnnábrázolt jelenlétét sem nélkülözheti. Nem is hiányzik belőle valóban, sőt annyira izgatón érdekes kérdéseket vet föl, hogy nem győzünk egyik csodálatból a másikba esni. Ugyanis az esélyeknek és esélytelenségeknek olyan ellentmondásos játékát tapasztaljuk Isten műveiben, amit nem lehet a szellem gyönyörűsége nélkül — hacsak nagy vonásaiban is — végiggondolni.

A megtestesülés titkával Isten az embert és az egész emberi világot lefoglalta és szolgálatába állította, ezért fontosnak látszik az isteni működéseknek emberek által végzett munkájában, az emberek adottsága, erőnléte, helyzeti vagy történelmi légkörének kedvezése a siker érdekében. Ám azt tapasztaljuk, hogy az üdvrend nagy eseményeiben és történelmi fordulóiban az üdvösség tervét készítő Isten mintha fölborítaná az emberi reményeket és számításokat. Ábrahámnak és Sárának akkor váltotta be sok népre vonatkozó ígérését, amikor „majdnem száz esztendő volt”, és „életerejét vesztett teste és Sára elapadt méhe” vajmi kevés reményt nyújtott Izsák születésére (Róm 4,19). Azután az egyiptomi fogságban sínylődő népéhez azt a Mózeszt küldi szabaddítóul, aki egyébként „szert tett az egyiptomiak minden tudományára, s szavaiban és tetteiben egyaránt hatalmas volt” (Apcsel 7,22) — és így alkalmasnak látszott volna a nép kivezetésére — de esélyei teljesen elromlottak, mert népe megtagadta mondván: „Ki tett meg előjárónkká és bíránkká?” (uo. 35). A fáraó udvarából is menekülni kényszerült, mert a fáraó „halálra kerestette őt” (Kiv 2,15).

Istennel való vitájában pedig megvallja: „De, Úram, én nem vagyok a szó embere. Azelőtt sem voltam és most sem vagyok, amióta szolgáddal beszélsz. A szám akadozó, a nyelvem lassú.” (uo. 4,10). Isten biztatására, sőt a csodatevő hatalom megadása után sem érzí magát alkalmasnak — mondhatnánk esélyesnek — a feladat betöltésére, és nyíltan szembeszállva Istennel mondja: „Bocsáss meg, Úram, de küldj, akit akarsz” (uo. 4,13). — Dávidnak sem volt sok „esélye” a királyságra Izáj fiai közül, hiszen legkisebb volt. Isten meg is mondta a királyt kereső Sámuel prófétának: „Ne a külsejét nézd és magas termetét... Isten ugyanis nem

azt nézi, amit az ember.” (1Sám 16,7). És Góliáttal szemben sem volt esélye, miként ezt Saul világosan megfogalmazza: „Nem mérkőzhetsz meg ezzel a filiszteussal, hiszen te még gyerek vagy, az meg harcra termett ifjúságától fogva.” (uo. 17,33).

Es lehetne még sok példát fölhozni annak megmutatására, hogy Isten joggal hívatozik az egész Ószövetségen s főleg imáin átvonuló igazságra: „En vagyok az Úr, az egész emberiség Istene: van-e valami, ami lehetetlen volna nekem?” (Jeremiás 32, 27). Mintha csak játékot űzne a kilátástalan helyzetekkel, mert „meg akarja mutatni hatalmát” (Róm 9,22).

AZ IDŐK TELJESSEGE. Am a prófétai irodalom rámutat az idők teljességére, ahogy szent Pál jellemzi a Megváltó jöttét (Gal 4,4). És ez Krisztus korában a népet (Lk 3,15), és az írástudókat (Jn 1,19) feszült várakozásra sarkallta. Ebből azután az csapódott le a keresztény tudatban, hogy az idők teljessége azt jelentette, hogy Jézus számára a legalkalmasabb, tehát legesélyesebb idő föllépésének ideje. A Római Martirológium karácsonyi bevezetője azt foglalja össze, amit Eusebius óta szinte valamennyi egyháztörténetíró képvisel, hogy ti. a római birodalom egysége és békéje, továbbá több helyen tapasztalható várakozás a megváltódás után szinte egyetlen lehetséges korrá avatja Krisztus idejét a kereszténység elindulására. Holott ez félreértés, aminek káros következményei most tapasztalhatók a tudomány és az azt népszerűsítő irodalom berkeiben. Mintha a kereszténység csupán a kor szülőtte volna, és csupán az Augustus császár korában tényleg meglevő történelmi és társadalmi erők létesítménye lenne.

Az idők teljessége alatt nem a „pax Romana”-t kell értenünk, hanem az Atya akaratától meghatározott időt, az eszkatologikus idő beálltát (Apcsel 2,23, stb.). Szent Pál kijelentését: „Most van a kellő idő, most van az üdvösség napja” (2Kor 6,2) az Isten irlalmának kitarulására kell érteni.

JÉZUS ESÉLYEI. Az biztos, hogy az emberi személyhez közvetlenül eső adottságokat magára vette. A tiszta vért, a meghitt családi származást, az egészséges testet, a királyivá érő alkatot, a csodálatos elmeét és a tömegeket napokig bővületében tartani tudó beszédkésztséget. Bár voltak már az első századokban olyan elképzelések, hogy Jézusnak Izaiás 53,4 szerint „a betegségeinket” kellett viselnie, és ezért hiányozni kellett a testi-lelki adottságoknak. Mindez szenvedésében be is teljesült, de az evangéliumok alapján ezt nem mondhatjuk semmiképpen sem. Tény, hogy nem volt dadogó, mint Mózes, sem szegyenletes betegségek hordozója, mint Szent Pál (Gal 4,14). Csodálatosan tudta a szentírást, „amikor nem is tanulta” (Jn 7,15), és a rabbinikus okoskodásban nemegyszer sarokba szorította régi iskolák öreg mestereit, úgy, hogy kérdéseire sokszor kapta feleletüket: „Nem tudjuk” (Mt 22,41). És a keresztkérdésekre adott feleletei után „többé nem mertek tőle kérdezni semmit.” (Lk 20,40) Az elfogatására kiküldött őrséget is lefegyverezte szavaival. „Még soha nem beszélt úgy ember, ahogy ez beszél” — mondták a főpapoknak (Jn 7,46). Egyszóval az ismeretlenségből a főváros szívében, a templomban rendelkező Jézus úgy tudott föllépni, hogy még az ott illetékes főpapok sem mernek vele szembeszállni, csak — szinte félénken — megkérdezni: „Mondd meg nekünk, milyen hatalom birtokában teszed ezeket?” (Lk 20,2).

Mármost ha ezekkel az adottságokkal a mi Urunk nem kétezer évvel ezelőtt lépett volna föl, hanem — mondjuk — a mi időnkben, micsoda esélyeket nyújtott volna neki a feladata teljesítésére a rádió, a televízió, amikor milliók tudnak együtt lenni a Telstárok közvetítésével, mint pl. II. János Pál pápa szolgálatának megkezdésekor is. Mennyivel több lehetőséget nyújtott volna a modern világ a Római Birodalom rendezettségével?... A több tízezer vagy százezer évre ezt a kétezeret még rá lehetett volna várni...

Am nem tette, mert „Krisztus az erre alkalmas — Jeruzsálemi Biblia: fixé, meghatározott — időben meghalt értünk.” (Róm 5,6). Tehát nem azért, mert emberileg a legalkalmasabb, hanem mert az Atya ezt jelölte meg az üdvözítés végrehajtására.

AZ ESÉLYEK KIHAGYÁSAI. De ha ezt a mai időkre való utalást a fantázia világába utaljuk is, nem mehetünk el szó nélkül amellett, hogy Jézus tudatában volt más, emberileg jobb lehetőségeknek. Hiszen nemegyszer utal arra, hogy más kultúrák és más civilizációk alkalmasabb helyzetet nyújtottak volna neki működésére. „A ninivei emberek feltámadnak az ítéletkor ezzel a nemzedékkel, és elítélik, mert ők bűnbánatot tartottak, és itt nagyobb van, mint Jónás. Dél királynője feltámad majd az ítéletkor ezzel a nemzedékkel, és elítéli, ő eljött a

föld végső határáról, hogy hallja Salamon bölcsességét, s itt nagyobb van, mint Salamon.” (Mt 12,41–42) Máshol ezt említi: „Ha Tirusban és Szidonban történtek volna a bennetek (Kafarnaumban) végbement csodák, már rég zsákban és hamuban tartottak volna bűnbánatot.” (Lk 10,13). Meglepő számunkra ez a kijelentés, hogy a kelet nagy kultúráiban több megnyíltságot sejtet velünk az Úr, kik a megváltást csak a biblia népében tudjuk elképzelni.

De még a választott nép történetének folyamán is tud más időpontokra utalni, amik nagyobb esélyt jelentettek volna fellépének sikere tekintetében. „Bizony mondom nektek, — jelenti ki odavetőlegesen — hogy sok próféta és király akarta látni, amit ti láttok és nem láthatta, hallani, amit ti hallotok, és nem hallhatta.” (Lk 10,24)

És ha már a saját idejében kellett végbevinnie küldetését, miért nem folytatta 12 éves korában megkezdett tanítói működését? Hiszen a gyermekművészeknek és a gyermektudósoknak mindig megvolt a kinyíló fiatalság külön bája. És Jézust gyermekkorában elfogadták beszélgető partnerüknek a templom írástudói, „csodálkoztak okosságán és feleletein.” (Lk 2,47). A gyermekprófétát Augusztus Rómája is ünnepelve fogadta volna, hiszen a szibillai jóslat isteni gyermek érkezéséről beszélt, és az Ars pacis oltárt építette Augusztus, hová lelépjen az égből. Imádva kell fogadnunk Jézus elhatározását, midőn e kedvező lehetőségről lemondva „visszatért Názáretbe és engedelmeskedett nekik.” (uo. 51)

LEMONDOTT A TÖRTÉNELMI ESÉLYEKRŐL. Dinasztiák és helyek — főleg a múltban — igen nagy segítséget jelentettek emberek és irányzatok számára. A Messiással kapcsolatban meg különösképpen így volt. „Az írás szerint Dávid családjából s Betlehem városából kell a Messiásnak jönnie” — mondogatja a nép (Jn 7,42). Noha Jézus mindkét kíváncsisággal rendelkezett, úgy el tudta rejteni ezt, hogy nem volt köztudomású róla. Minduntalan ez hangzik körülötte: „Jöhet valami jó Názáretből?” (Jn 1,46). „Hát Galileából jön a Messiás?... Nézz utána s megbizonyosodsz, hogy Galileából nem támad próféta.” (Jn 7,40.52). Dávidi származását is elhallgatja. „Róla tudjuk, honnan származik” (Jn 7,27). „Nem az ács fia ez? Anyja nem Mária? Testvérei nem Jakab, József, Simon és Júdás? És nővérei, ugye azok is itt élnek köztünk? Honnan vette hát mindezt?” (Mt 13,53–54). Pedig a köztársasági érzelmű rómaiak is eltűrték a császári dinasztiából származó Tiberius, Caligula és Néró örültségeit is, annyira kiváltságosnak és kivételesnek hitték őket. Mennyivel inkább így volt a zsidóknál!

És ha legalább összefogta és megszervezte volna rokonságát, mint Mohamed, aki családjá nélkül sohasem érhetne volna el sikereit. Ehelyett rokonsága akarta föltartóztatni megkezdett tevékenységében (Mk 3,20), és János még az utolsó hetekben is kénytelen megállapítani: „Testvérei sem hitték ugyanis benne” (Jn 7,5). A család, a törzs, a vidék összetartó és lendítő erejét, és a vérség mindennél erősebb kötelékét kiiktatta segítő erőinek sorából, noha az készen állott szolgálatára.

A TITOKZATOS BESZÉD. A szónak egymagában is csodálatos ereje van. Ha nem gondolunk most korunk eszméinek nagy harcosára, Jézus kortársai közül is akad nem egy, akit a szó kezelése avatott korának koronázatlan királyává. Vergilius itáliai kisnemes volt, és csupán azzal lett a császári Róma szellemi vezére, mert költészetével tudott hangot adni a korát vezérlő eszméknek. Aki úgy tudta kezelni a szót, mint Jézus, Júdea provincializmusából a római fórumig felkúzd-hette volna magát egyedül szavának fényével és hevével, ha a világos fogalmazás és az átütő erejű beszéd helyett nem vállalja a titokzatos beszéd formáját. Tanítványai ismételten megkérdézik: „Miért beszélsz nekik példabeszédekben?” (Mt 13,10). Mindez nemcsak a Jézus által tulajdonképpen mondott példabeszédekre vonatkozik. Hisz maga Jézus az utolsó vacsorán így jellemzi hároméves prédikációs időszakát: „Ezeket képekből mondtam el nektek. De elérkezik az óra, amikor... nyíltan hirdetem nektek az Atyát.” (Jn 16,25). A megtestesült Ige birtokában volt annak a kifejező erőnek és stilisztikai bravúrnak, amivel az általa hozott isteni titkokat napnál világosabban tudta volna beleégetni az emberek lelkébe. Ehelyett meg kellett elégedni képszerű tükrözésekkel, utalásokkal, bennfoglalt értelmű kijelentésekkel, amik közel hozzák ugyan az isteni valóságot, de nem olyan közel, hogy félreérthetetlenül belevésődött volna a tanítványok lelkébe. Hányszor panaszkodunk mi is a Szentírásra, hogy miért nem olvassuk ki világosan és érthetően mindazt, amik a dogmafejlődés és keresztény élet alakulása során nőttek ki a krisztusi hagyományból (hét szentség, rendi papság, hierarchia, stb.).

Ennek a rejtett beszédmódnak nehézségét az Úr is érezte, néhányszor felsőhajtott: „Mihez hasonlítsuk az Isten országát? Milyen hasonlattal szemléltessük?” (Mk 4,30). Nemegyszer kellett megállapítaniok az evangélistáknak: „De nem értették meg ezt a beszédet, el volt rejtve előlük, hogy ne értsék meg.” (Lk 9,45). És szinte türelmetlenül csattan fel a sorozatosan egymás után pörgő kérdésekben: „Mit tanakodtok azon, hogy nincs kenyeretek? Még most sem értitek? Nem fogjátok fel? Még mindig érzéketlen a szívetek? Van szemetek és nem láttok? Van fületek és nem hallotok? Nem emlékeztek rá...?” (Mk 8,17) — Ahogy teste rejtette istenségét, úgy kellett szavainak is rejtleniök az isteni igazságokat. „Amit hirdetek, úgy hirdetem, ahogy az Atya mondta.” (Jn 12,49).

ÉS A CSODÁK? Az biztos, hogy az Úr Jézus rendelkezett a csodatevés hatalmával, amivel nem rendelkeztek mások, és ez abszolút fölényt biztosíthatott volna mindenki mással szemben. A tömegmegnyerésnek a szavakon túl hihetetlenül varázslatos eszköze a csoda, mert az embert legmélyén érinti a numinózum, a rejtett erők birodalma. Óvallások papjai, varázslói mind a titkok tudományával biztosították uralmukat és hatalmukat a tömegek fölött. A rejtőző istenség jelenként kellett csodákat tennie az Úrnak. De sokszor kifejezte csodaellenességét. Amikor pedig csodákat tett, különlegesen finom érzékkel tompította a túláradó lelkesedést. Legfőltűnőbb en az a csodálatos kenyérszaporítás után következő kafarnaumi beszédén látszik: a három napig étlen-szomjan követő tömeg királyá akarja kiáltani, és másnap még tanítványai közül is sokan el akarják hagyni (Jn 6).

„Jöllehet ennyi csodát tett a szemük láttára, mégsem hittek benne” — állapítja meg Szent János (12,37). Élete két legnagyobb tényében pedig egész különös helye van a csodáknak. Az első: a szenvedése és halála teljesen nélkülözi a csodákat. „Másokat megmentett — ezt elismerik —, de magát nem tudja megmenteni. Ha Izrael királya, szálljon le most a keresztről, és hiszünk neki.” — És ami legjobban élére állítja a dolgot: „Az Istenben bízott. Mentse meg, ha akarja. Hisz azt mondta: Isten fia vagyok.” (Mt 27,42). — A legkisebb csoda perdöntő tudott volna lenni Jézus ügye mellett. Ám ő már a megkísértés alkalmával visszautasította az isteni választottság ragyogtatását, amikor is az ördög arra biztatta: Vessd le magad a templom azaiból (Mt 4,6). Így várták ugyanis a korabeli zsidók a messiást. Ezt a nagy jeletelenséget nevezi az Úr „Jónás próféta jelének” (Mt 16,4), vagy „a templom lebontásának” (Jn 2,19).

A másik nagy tettében, a feltámadásban vitte végbe legnagyobb csodáját, és ennek a csodának emberi lehetőségeit kihagyta. Ahelyett, hogy bement volna Pilátushoz, a papi fejedelmekhez, és megmutatta volna magát élve, engedte, hogy híveinek jámbor hiedelmévé váljon a feltámadás dicsőséges ténye. A stílbiztosan rendelkező Isten által, hogy „megmutatta látható alakban, igaz, nem az egész népnek, hanem csak... kijelölt tanúknak, vagyis nekünk” — mint Szent Péter mondja (Apcsel 10,41) — csak azt tette, amivel azt van szöve az egész evangélium történeteiben is, mint láttuk, de tanításaiban is, mint most még röviden látni fogjuk, ti. az emberi esélyeket szándékosan kihagyta.

AZ OKTALANNAK LÁTSZÓ IGEHIRDETÉS. A liturgia szerint a szentáldozás pillanatában ezt kell imádkoznunk: Urunk Jézus, ki az Atya akaratából, a Szentlélek közreműködésével *haláloz által* keltetted életre a világot. Életből életet fakszt az emberek szerelme. Az élettelen kőre, fémre, szóra, hangra az élet csodálatos vonásait alkotja az emberi szellem a művészetben. A semmiből Isten tud teremteni. A Semmi nullpontján túl van még a halál, és ez alatt a nullpont alatt levő halottal — a halálban minden esély elvesz! — a legmagasabb rendű életet létrehozni: ez a kereszténységnek Jézus adta középponti gondolata! Mikor szent Pál szavaival Isten elénk tárja a megváltás titkát, elsorolja mint üresíti ki magát előnyt jelentő adottságaiból: Istennel való egyenlőséget leteszi, az emberi forma teljessége helyett a szolga alakot veszi fel, és ezt is a kereszthalálig alázza le (Fil 2,6). Így Krisztus keresztje a maga teljességében az emberi esélytelenség szimbóluma lesz. Ebben a keresztben a világ „oktalanságot” és „erőtlenséget” lát (1Kor 1), a világ építői — Jézus szava szerint — „elvetni való, haszontalan követ” (Mt 21,42). Jézus azonban azt akarja, hogy észrevegyük a lehetetlenségben is a lehetségest, az erőtlenségben is az erőt. Sokszor mondta: „Én meg, ha fölemelnék a földről (ti. a keresztre), mindenkit magamhoz vonzok.” (Jn 12,32) Szent Pál szavával pedig diadaljelvénynek kell tekintenünk a keresztet, melyen „lefegyverezte a fejedelemségeket és a hatalmasságokat, nyilvánosan pellengérré állította őket, és Krisztusban diadalmaskodott rajtuk” (Kol 2,15).

A lehetetlenségben is lehetségesnek ez az alapvető szelleme járja át egész tanítását. „Legyetek hát tökéletesek, mint mennyei Atyátok tökéletes” — tűzi ki célul azoknak, akik még emberek sem tudtak lenni (Mt 5,48). Az irgalmazás, a vagyon fölöttiség, a nemi tisztaság, a házasság fölbontatlansága és a megbocsátás tekintetében olyan eszményeket mer követői elé állítani, amik előtt azok hűledezve állnak meg, és maga is elismeri: „Embernek ez lehetetlen, Istennek azonban minden lehetséges.” (Mt 19,26). Tehát más szóval maga Jézus állapítja meg az emberi esélyek és remények hiányát az isteni követelmények színe előtt.

De ugyanez esélytelenségnek a beépítése tűnik ki apostolainak kiválasztásában és küldésében is. Joggal elcsodálkozhatunk, hogy olyan kész hitű embereket, mint a kafarnaumi százados (Mt 8,10) és a királyi tisztviselő (Jn 4,43) vagy akár Nikodémus és a lelkenedző Zakeus (Lk 19,1), kiknek a hitén maga is örvendezett, nem hívott meg apostolai közé. Ezek emberileg nagyobb eséllyel indulhattak volna az apostolságban átvenni és terjeszteni Jézus programját, mint a valóban választottak, kiket sokszor kellett rendreutasítania, és akik még az utolsó vacsora titkokkal teli világát is teleszórják egymás közötti versengéseikkel és talmi ígérgetéseikkel.

Es ezeket is úgy küldi, mint „bárányokat a farkasok közé” (Mt 10,16), emberi felszerelések (erszény, táskák, bot, saru és köpeny) nélkül (Mt uo. 9). Ami emberi előnyökről a kísértésben lemondott (kenyér, hatalom), arról egyháza számára is lemondott mint döntő tényezőkről, és a történelem igazolja, hogy a hatalommal vagy vagyonnal folyó térítések csupán látszatos eredményekkel jártak és járnak. Az egyházban az idők végéig szembe kell nézni a vagyon és a hatalom kísértésével, amihez még hozzájárulhat a szellem csillogásának a kísértése is a jövőben.

Mindezekről az emberi adottságokról Jézus megállapítja: „Ami az emberek szemében nagy érték, az az Isten előtt megvetést érdemel.” (Lk 16,15). Szent Pállal pedig így fogalmaztatja meg az Isten: „Am amit akkor előnynek tartottam, azt Krisztusért hátrálynak tekintem. Sőt Uramnak, Krisztus Jézusnak fonségas ismeretéhez mérten mindent hátrálynak tartok. Érte mindent elvetettem, sőt szemétnak tekintettem, csak hogy Krisztust elnyerhessem.” (Fil 3,7). Mindezzel csak azt hangsúlyozza, amit már Ábrahámnak szól az Isten: „Van, ami az Úrnak lehetetlen?” (Ter 16,14). És amit Szent Pál erőteljes fogalmazásában így hallunk: „Isten, balgasága’ bölcsebb az embereknél, és Istennek a, gyöngesége’ erősebb az embereknél” (1Kor 1,25).

NE FELJETEK! A versenyszellem uralmának idején joggal megtorpanthat bennünket az esélytelenségnek ez a középponti gondolata. De rá kell terelni a figyelmet éppen azért, mert hajlamosak vagyunk szent kereszténységünket az érvényesülési kérdelmek optikájában látni. Pedig rá kell ébrednünk, hogy egy krimi vagy regény érdekességével nem versenyezhetnek bibliai vagy lelki olvasmányaink, sem a színes filmekkel és tv-közvetítésekkel templomi rendezvényeink. Hogy csak a legkonkrétabb benyomásainkat említsük. De hány meg hány keresztényt megfoszt sugárzó reményeitől a nagy egyház megújulásának lassúsága, vagy ejt kétségbe a régiek elvesztése, vagy a katolikus vélemények megoszlása egy-egy döntő kérdésben. A hivatások és a templombajárások világméretű megfogyatkozása is félelemmel tölt el sokakat, hogy más területeket ne is érintsünk. Jézus legtöbbet ismételt fölhívása apostolaihoz, és minden korok hívéhez is: Ne féljete! Eszmélődéseink arról győznek meg, hogy az esélytelenség, időszerűtlenség, nagy feladatok megoldására való alkalmatlanság, nem időnként fellépő tünet az egyház egészében és legkisebb sejtjében, hanem mintegy állapotzerű (egzisztenciális) adottság, amiben érvényesülnie kell a Krisztustól hozott hitnek és bizalomnak.

A hagyományos történet szemlélet a konstantini időket és III. Ince pápa középkorát tartotta az egyház fénypontjának. Hogy valójában hogy volt, elég az elsőnél utalunk Szent Jeromos megállapítására: Az egész világ felsőhajtott és ariánusnak ismerte meg magát. A Fioretti pedig megőrizte III. Ince pápa álmát, ahol omladozni látja a lateráni bazilikát, amit Szent Ferenc válla tart fönn.

Nem szabad tehát csodálkoznunk, ha időszerűtlenségekkel, sikertelenségekkel találkozunk akár magunkban, akár másokban. Teljesíteni kell a keresztényeknek ma is a krisztusi küldetést, mert nem tesz mást, mint érvényesíti a megváltás titkát, ami nem más, mint az Atya titka: „az erő a gyöngeségekben nyilvánul meg a maga teljességében.” (2Kor 12,9). A jászol és a kereszt Urának semmi kilátása nem volt akkor és ott, hogy milliók szívét meghódítsa.

KERESZTÉNY BÖLCSESSÉG — MAGYAROKNAK

Bertalanffi Pálnak (1706—1763) legtöbbször nevét sem említik a nagyközönségnek szánt irodalomtörténeti művek és az iskolai tankönyvek. Ezen nemigen csodálkozhatunk: irodalomtörténészeink is keveset foglalkoztak vele. A régi írói életrajgyűjtemények is ritkán említették nevét. S ha igen, felületesen ítélték fölötte. Bod Péter az 1766-ban megjelent Magyar Athenásában például így ír a *Világnak két rend béli rövid ismeretéről*: „Az a Földnek leírása sok újsággal telyes könyv, nem ártott volna mindazáltal, ha jobb rendet tartott volna benne... Az is igaz, hogy azt kerülve az író, nehogy a Magyar Szóllások közé Deákot elegyítsen, olly homályos a leírása sok helyen, hogy alig lehessen megérteni, mit akarjon.” E bíráló megállapítása annyira meghatározta Bertalanffi könyvének későbbi értékelését, hogy még az 1893-ban megjelent Pallas Lexikon is azzal intézi el: „becses, úttörő dolgozat, gondosan összeszedett adatokkal, azonban nyelvezete sok helyen homályos és újítás szerető...”

Horányi Elek 1775-ben megjelent háromkötetes írói életrajzgyűjteménye pontosabban jellemzi értékeit: „Ez a földrajzi könyv élvezetes olvasmány tárgyai változatossága révén. Némelyek homályosnak érzik, mikor a kifejezésben a rendkívüli teljességre törekszik, pedig ezek az ő kifejezései nem a homályt, hanem az ismeretet terjesztették, mivelhogy hazánk nyelvén kevés az ilyen tartalmas könyv.”

A fentebb említett irodalomtörténeti munkák érdeklődésének hiányát talán azzal lehet magyarázni, hogy Bertalanffit mindig részlet-szempontról értékelték. Elsősorban a földrajz és a csillagászat magyarországi népszerűsítőjét látták benne. „Korának egyik legjobb magyar nyelvű hologaeikus szemléletű földrajzi összefoglalása” — írja művéről Bulla Béla. Ugyanebbe a kategóriába sorozza be Kolta János is. „Hazánk a századfordulón (1700 táján) még a százötven éves török uralom és a felszabadító harcok sebeit gyógyította és az előző évtizedeket még a „theologusok századának”, a hitvitáknak a szellemisége töltötte be, de a teológusok fokozatosan itt is átengedték a teret a „világi” tudományok művelői számára vagy maguk is soraikba léptek. Ennek a folyamatnak egyik eredménye Bertalanffi Pál *Világnak két rend béli rövid ismerete* című 1116 lapos, magyar nyelven írt földrajz-könyve, amely 1757-ben, tehát pont 200 éve Nagyszombatban jelent meg.”

Kolta azt állítja, hogy Bertalanffi tankönyvnek is szánta művét. Elismerő megállapításai mellett mégis súlyos ítéletet mond ő is: Bertalanffi mint tudós, látja, hogy a természeti jelenségek között van összefüggés, van törvényszerűség, „de a szerzetes szemlélete korlátozza, mert nem meri kutatni a törvényszerűségeket, azok tudományos magyarázatát legtöbb esetben meg se kísérli. Misztikumba burkolózik, a jelenségek magyarázatául a Bibliát hívja segítségül és végül a legtöbb problémát azzal oldja meg, hogy a Teremtő és Gondviselő Istennek „bölcs rendelkezése” hivatkozik...” Különösen megrója azért, hogy „leghatározottabban foglal állást a geocentrikus elmélet mellett” s ezt a „jezsuita maradiságának” tulajdonítja.

Külön fejezetet szentel Bertalanffinak Zemplén Jolán *A magyarországi fizika története a XVIII. században* című átfogó tudománytörténeti művében. A fejezet címe: „Késői skolasztika a XVIII. században. Bertalanffi Pál és Sartori Bernát.” Megállapítja, hogy a XVIII. század magyar nyelvű reális irodalmának két legkorábbi terméke Maróthi aritmetikája 1744-ből. Ez utóbbinak 1117 lapot kitöltő anyagából csupán az első részt elemzi. E részlet mindössze 227 oldal. Itt foglalkozik Bertalanffi a fizika történetébe tartozó kérdésekkel: a világegyetem keletkezésével, rendjével, az elemekkel stb. A többi részt, a leíró földrajzi fejezeteket, mint tárgykörön kívül eső anyagot, figyelmen kívül hagyja Zemplén Jolán.

Bár a szerző úgy látja: „a XVIII. századi jezsuita közel kerül a deisták álláspontjához: a természet objektív törvényeinek az istenséggel való azonosításához”, kissé egyszerűsítve írja: „világosan tükrözi a haladó, hazafias célkitűzéseknek és maradi, elavult tartalomnak azt az ellentmondását, amelyet e korai magyar ismeretterjesztő munkák legjellegzetesebb vonásának tartunk”. Ebbeli ítéletét ő is azzal támasztja alá, hogy „a jámbor szerző nem fogadja el Kopernikus elméletét”, sőt: „a Kopernikus-kérdésben Bertalanffi hátrább áll a jezsuita tankönyvíró kortársainál”. A mozgás okának kérdésében az akkor modern karteziánus felfogáshoz közelít, de

mondanivalójában „az arisztotelészi avult fizikai megállapítások keverednek néhány újabb felismeréssel.”

E néhány idézet alapján is érthető, miért vázolja *A magyar irodalom története* (2. köt. 572. old.) Bertalanffi munkásságát „Földrajzi olvasmányok” cím alatt, azzal kezdve róla szóló tájékoztatását, hogy a „moralizáló földrajznak volt magyar nyelven jeles írója”. Említést tesz másik két munkájáról is: *A Nagyra Vágyódó Világ Fiának Az embernek változó sorsáról Siralmas Panasz* első, 1750-es bécsi kiadásáról és a Keresztyén Bölcsesség ugyancsak első, 1754-es kiadásáról, az előbbiről lényegében azt állapítva meg, hogy „a korábbi periódus szellemében írt verses dialógus a szerencse forgandóságáról”, az utóbbiról pedig, hogy a szerző ebben „már a rokokó szellemében elmélkedett a 'policiáról', helyet biztosítva a városok, községek, országok 'bizonyos szere és rendtartása' leírásának is...” Az ismertetés legnagyobb részét azonban a *Világnak két rend béli Rövid Ismeretének* (1757) szenteli ez a fejezet is, kifogásolva, hogy „földrajzában Magyarországnak nem sok hely jut”.

Hiányossága volna e felsorolásunknak, ha nem említenénk meg Zolnai Béla tanulmányait, amelyek Bertalanffi imént első műveként említett dialógusát — *A Nagyra Vágyódó Világ Fiának Az embernek változó Sorsáról Siralmas Panaszát* — eszmétörténeti szempontból elemezték. 1. *A janzenizmus kutatása Közép-Európában*, Kolozsvár, 1944. — 2. Bertalanffi Pál *Siralmas panasz*, 1750. Az európai janzenizmus történetéhez. Filológiai közlöny, 1959. 1—2. sz.)

Életrajzát késői rendtársa, Tüll Alajos SJ írta meg: Bertalanffi Pál SJ 1706—1763 (Pécs, 1931. 28. old.) címmel. A tömör, alapos, gazdagon dokumentált tanulmányban nagyszerű emberi és papi egyéniség bontakozik ki előttünk. Bertalanffi Pál 1706. január 23-án született a Sopron megyei Csáván (mai nevén Stobon) nemesi családból. Csáva háromnyelvű község volt abban az időben is, a fiúcska tehát anyanyelvén, a magyar mellett már gyermekkorában jól megtanult németül, s aránylag jól elsajátította a horvát szót is.

A szenvedés és a halál problémájával, amellyel életében és írásaiban oly sokszor találkozunk, már korán megismerkedett: serdülő fiú, mikor a család elveszti támaszát és fenntartóját, az édesapát.

Tanulmányait a kőszegi jezsuita gimnázium előkészítő tanfolyamában kezdte 1716-ban. Iskolatársa volt többek közt — két osztállyal fölötte — Faludi Ferenc. Tanulmányait egy ideig kénytelen volt megszakítani, mert a gimnáziumot s vele együtt a rendházat 1720-ban tűzvész pusztította el. Neve 1723-ban jelenik meg újból a nagyszombati jezsuita gimnázium tanulóinak névsorában, mint syntaxistáé. Itt végzi el az akkori gimnázium két legmagasabb középosztályát: a poesis és a rhetoricát. Ötvennyolc osztálytársa között osztályelsőként sajátította el mindazt az ismeretanyagot, amelynek oktatását a jezsuita iskolák akkori tanterve, a Ratio Studiorum előírt: ismerte az ókori görög és római klasszikusokat, írt és beszélt latinul, nemcsak prózában, hanem versben is, A latin oktatási nyelv nem jelentette azt, hogy a nagyszombati diákok nem kaptak hazafias nevelést. A szokás előírta, hogy a magasabb osztályba lépők értekezéssel ajándékozták meg az alsóbb osztályokból helyükre lépő utódait. Bertalanffi poesis — osztálya 1724-ben a törökverő Hunyadi Jánosról ajánlott történeti értekezést a baccalaureusoknak. A következő esztendőben a rétorok hatalmas iskoladrámát adtak elő a városból és a közelebbi-távolabbi környékről összejött közönségüknek. A korabeli Magyarország különböző anyanyelvű fiai latin nyelvű iskolában olyan nemzeti tudatot szívtak magukba, amely egyaránt előzményének tartotta Pannónia révén a római s azon keresztül a görög kultúrát, de a Hunyadiakat, az Árpádokat, sőt a hunokat is.

A nagyszombati iskolában ezekben az években nemcsak intellektuális, hanem erkölcsi tekintetben is kitűnő korosztályok követték egymást. A kor barokk életeszmei sok fiataalt ragadtak meg és sarkalltak nem is akármilyen aszketikus gyakorlatokra. „Többen — írja az egyik prézes Bertalanffi osztályáról — a szenvedő Krisztus iránti szeretetből szerdán, pénteken és szombaton kenyéren és vízen böjtöltek. Volt, aki magától vonta meg az ételt, hogy a szegények közt szétossza, volt olyan is, aki — koldult a szegényeknek.”

Az 1725-ben végzett nagyszombati diákok közül harminchatan léptek egyházi pályára, közülük hatan a Jézus Társaságába kérték felvételüket. Ezek között volt Bertalanffi Pál is. Nem hirtelen született meg elhatározása, négy éve érlelődött hivatása. Özvegy édesanyja tudott készülődéséről és jóváhagyta elhatározását.

A tizenkilenc esztendő fiatalember 1725 októberében kezdte meg próbaévet a rend bécsi noviciátusában. Voltaképp csak folytatta az aszkézisnek már a gimnáziumi

években megkezdett gyakorlatát. Nemcsak ebben és az elmélkedésben mélyült lelki élete, hanem a mindennapi életben vállalt megpróbáltatások szorításában is: kórházakban, betegek mellett ápolóként, pénz nélkül, koldusként kéregetve országutakon, városokban, falvakban, külvárosi nyomortanyák gyermekei között, börtönben rabok között. Nemcsak az önmegtagadást tanulta novícius társaival együtt, hanem a lelkipásztori munka alapelemeit is. Az étellel ismerkedett: az emberekkel, akik között mint papnak működnie kellett, azokkal a kérdésekkel, amelyeket azok jó- de inkább balsorsukban neki és rajta keresztül Jézusnak tettek fel. Az ő nevében kívánt hozzájuk lépni.

Próbaideje 1727 őszén telt le, letehetette az egyszerű fogadalmat, megkezdhette magasabb fokozatú tanulmányait. Előbb azonban még egy év próbatételre várt rá. Elhagyta a birodalom fővárosát és a Mátra tövébe, Gyöngyösre került, hogy mint „scholasticus approbatus” harmadmagával háromszáz gimnazista gyereknek legyen tanítója. Neki a hat osztályból éppen a legnehezebb, a két alsó jutott. Egy esztendeig tartott ez a próbatétel, száz kis palócot szóval odabilincselni az iskolapadhoz. Ebben az évben megtanulta: tanítás közben sok példával, történettel, mesével kell az eredményt elérnie, s röviden, úgy tömörítve a lényegét, a tanulságot, hogy azt a hallgató, akár az iskolapadban ül, akár a szószék alatt áll, egyetlen szentenciában vihesse magával tanulságként. Innen, Gyöngyösről indult el Bertalanffi — népszerűsítő írónak.

Gyöngyösről Kassára került, amelynek főiskoláján 1728 őszén kezdte meg bölcseleti tanulmányait. Az európai szellemi központoktól távolabb eső főiskolán bizonyára még kevésbé tudtak hatni az új bölcseleti áramlatok. Bertalanffira mélyen hatott ez a sok tekintetben még középkori élet- és világszemlélet. Amennyire meglepően modern gondolatokat is találni könyveiben a társadalomról, különösen az emberi egyenlőségről, milyen mértékben maga is híve a reformoknak, s az új szellemű közművelésnek, annyira nehezen tud szabadulni az arisztotelészi — ptolemaioszi kozmogóniától, holott már saját rendje és a legfelsőbb egyházi tanítóhivatal is elejtette azt.

A kassai főiskolán megszerzi a baccalaureatusi, majd 1731-ben a magiszteri fokozatot. Újból a gyakorlati próbatételek időszaka következik életében, a rend középiskolaiban munkálkodik, három esztendőn át, az ország három egymástól távol eső sarkában. Ungváron kezdi, Pécsen folytatja és Egerben fejezi be.

Az irodalom — benne a költészet, retorika, az elbeszélés és a dráma — sőt a képzőművészet sem elvont tananyag a kor iskoláiban, hanem a tanítás és nevelés természetes és nélkülözhetetlen eszközei. Azoknak a példáknek gyűjtését, melyekről a „Keresztyén Bölcsesség”-e hosszú alcímében azt írja: „ő prédikátori hivatálától engedtetett üres órák alatt külömbb-külombb fele Egyházi, Világi, Keresztyén és Pogány Irókból ösze szedett” — ha nem korábban, már ezekben az években elkezdte. A magiszterség három próbaéve alatt hat alkalommal rendezett iskola-dramát is.

A három tanári gyakorló év — egyúttal szónoki és írói inasév — után 1734 őszén az elméleti tanulmányok újabb, magasabb lépcsőjére lép az immár huszonkilenc esztendő fiatal ember; újból Kassán a teológián. Négy évet tölt a történeti Magyarország északkeleti részének e fontos kereskedelmi és kulturális gócpontjában. Az egyes teológiai tudományágakat a maguk szakterületén felkészült tanárok adják elő. Kassán nemcsak a bölcseleti, de a teológiai oktatás is, Aquinói Szent Tamás, pontosabban a jezsuita skolasztika szellemében folyik. A főiskolai tanulmányok folytatása közben a hallgatók magasabb szinten folytatták azt a gyakorlatot, amit már az alsóbbfokú oktatás éveiben megkezdtek. Részt kellett venniük a város ekkor háromnyelvű lakosságának testi-lelki gondozásában, látogatták a betegeket, haldoklókat, a rabokat, hordták az élelmet és ruhát a város nincstelenjeinek. A kollégium — azonfelül, hogy 24 tanulót ingyen étellel látta el — sokat juttatott a szegényeknek és a raboknak, orvossággal látta el a szegény betegeket.

Bertalanffi Kassán hitoktatóként is működött. Előbb az Orsolyák templomában tanította a német gyerekeket, később a nemesi konviktus egyik prefektusa, végül pedig a Szent Erzsébet-templom, a dóm magyar katechétája lett. Ezeken a templomi hitoktatásokon a gyerekek mögött ott ültek a padokban a szülők is, nagyszámú felnőtt hallgatóval együtt.

A dómbeli hitoktatósága esztendejében 1736-ban rendezik meg első ízben a gyermekek év végi vizsgáját a nemzetiségi béke, az ország népeinek egyenjogúsága szellemében — együttesen. A különböző nemzetiségű, nyelvű és rendű gyermekek más

és más templomokban, évi hitoktatásuk helyén gyülekeztek. Majd megkondultak a harangok és elindultak a gyermekek a dóm felé; az Orsolyák templomából a németek, a jezsuita templomból a szlovákok, a városkapuk felől a külvárosiak és falusiak. Bertalanffi a magyar gyermekekkel a dóm kapujában várta őket. A főoltár előtt aztán három oszlopban állt fel a három nemzetiség és mindegyik a maga anyanyelvén válaszolt a feladott vizsgakérdésekre.

Harmincnégy éves korában hagyta el Kassát. Az 1739-es rendi névtárban jelenik meg neve előtt a P. — pater jelzés, ami arra utal, hogy ekkor szentelték pappá. Székesfehérvárra került, hogy itt a rend középiskolájának két felső osztályát vezesse. A jezsuita iskolák 1735-ben bevezetett új rendtartása helyet biztosított az anyanyelv, a földrajz és történelem oktatásának is. Bertalanffi kezdettől fogva lelkes híve a reformnak, nemcsak engedelmességből, hanem mert az ág teret biztosított polihisztori hajlandóságainak, haza- és emberszeretetének.

Ez utóbbinak egyébként éppen itt, Székesfehérvárott, adta legszebb tanújelét. 1739-ben az akkoriban gyakori pestisjárvány egyik hulláma pusztított a városban. Bertalanffi az elsőkként jelentkezett a pestisesek ápolására, a haldoklók testi-lelki szolgálatára. Nehogy behurcolja a járványt a kollégiumba és középiskolába, kiköltözött onnan, karanténba vonult. Nyilván ez a bátor és áldozatkész vállalása értette meg rendi előjáróival, hogy bár kitűnő tanár is, elsősorban mégis lelkipásztor, olyan pap, aki Krisztus tanításait nemcsak hirdetni, de élni is kívánja. A következő évben felmentették a középiskolai tanítás kötelezettségei alól, a magyar nyelvű elemi iskolát bízták rá, fő munkaterületévé azonban a magyarok pasztorálását tették.

Lelkipásztori munkáját 1744-ben félbeszakította, hogy a rendi szabályok értelmében letöltse harmadik próbaévet. Ezen a végső, nagy lelkigyakorlaton, amelyet Besztercebányán végzett, az ugyancsak polihisztori műveltségű Turóczi László volt a vezetője. (Horányi Memoria Hungarorum elegantissimus Hungariae Scriptor-nak nevezi. Képmását a Magyar Tudományos Akadémia Arcképgyűjteménye őrzi.) A Hungaria suis cum Regibus compendio data (1729) szerzője nem csupán a végső szerzetesi felkészülésben volt vezetője, hanem írói programjának megfogalmazásában is. Bertalanffi a próbaév után Székesfehérváron, majd Egerben folytatja lelkipásztori munkáját. Egerben teszi le ünnepélyes fogadalmát 1743-ban

Előjárói, nyilván azért, mert látják lelkipásztori képességeit, szóközi tehetségét, teljesen mentesítik az oktatás fáradságától és véglegesen a pasztoráció területére irányítják. Annál inkább kímélni kívánták, mert talán már ekkor feltűntek rajta a testi gyengeség és a benne lappangó kór előjelei. Egyesztendő győri lelkipásztori munka után Pock Mátyás rendfőnök Bécsbe rendeli magyar hitszónoknak. 1744 januárjától 1747 áprilisáig működik ezen a poszton, mint a bécsi magyar kolónia első hitszónoka. Hallgatóinak száma nem nagy, társadalmi összetétele azonban változatos: a császári fővárosba egyre nagyobb számban betelepülő magyar iparosok, az itt állomásozó katonák, nemesi hivatalnokok és az udvar köré telepedett főurak. Megfordultak-e szószéke alatt Mária Terézia nemesi testőrségének tagjai is? Feljegyzés nem maradt róla. Első nagyobb munkája, *A Nagyra Vágyódó Világ Fiának Az embernek változó Sorsáról Siralmas Panasza*, mely először Bécsben jelent meg — rövidebb formájában —, egyes strófaiban mintha hozzájuk is szólna. Ez azonban csak feltételezés. Bécsben még egy írása jelent meg nyomtatásban: Dicsőséges Szent István magyar királyunk rövid élete, mely egy ájtatos úri tisztelője által versekbe foglaltatott (1751). Abban az évben Szent István napján a váci püspök mutatta be a főpapi misét, az ünnepi beszédet a Pázmáneum igazgatója mondta, Bertalanffi versét emlékként osztották szét a részt vevő hívek között.

Három évig maradt Bécsben. Utána előjárói a rend magyarországi szellemi központjába, Nagyszombatba helyezték át. S meg is hagyták itt hét esztendeig. Megbízatásával nemcsak megtisztelték, de időt is hagytak neki irodalmi tervei megvalósításához. A székesegyház magyar szónokaként Pázmány szószékéről hirdette az igét. Ekkor már a kor ismert és kedvelt szónoka. Pedig stílusa — könyveiről ítélve — nem lehetett Pázmányé. Puritánul, dísztelenül, racionálisan beszélt. Mondanivalóját az tette és teszi ma is vonzóvá, az emeli a kor átlagának vallásos irodalmi színvonalára föl, hogy gazdag példaanyaggal illusztrálta.

Nagyszombati tartózkodása hét esztendeje alatt három művet írt és adott nyomdába. Az első — imádságoskönyv: Mindennapi kenyér, melyet mind kisdedeknek, mind korosaknak lelki táplálására tördelt (Buda és Nagyszombat, 1753). Egy év múlva jelent meg a Keresztyén Bölcsesség avagy az okos és istenes keresztyén

életre: minden-féle üdvösséges oktatások, melyeket Bertalanffi Pál a Jézus Társaságából-való Pap Ő prédikatori hivataltól engedtetett üres órák alatt különbb-külömbb-féle Egyházi, Világi, Keresztény és Pogány Írókból össze szedett, illendő példákkal meg-világosított, zikkelyenként alkalmas Sz. Írásbéli mondásokkal befejezett és most Isten jó voltából s Elöl-járóinak kegyes engedelmeiből nyomtatásban ki-adott. Nagy-Szombatban, az Académiai Betőkkel 1754 esztendőben. A közel hat-száz oldalas könyvet három év múlva a már említett, ezerszáz oldalt meghaladó újabb műve követte: A világnak két-rend-béli Rövid Ismérete. Először amint az Istentől teremtetett, másodszor amint az Istennek és a természetnek vezérléséből az emberektől különbb-külömbb féle részekre, Országokra, Tartományokra és községekre osztatott. Mindenféle Írókból kiszedé és prédikatori hivatalljának pihenő órái alatt illendő renddel össze írta azt Bertalanffi Pál a Jézus Társaságából való Pap: most pedig Isten jó voltából s az Elöljáróinak kegyes engedélyéből Magyar Nemzetnek egy mulatságos és tudós olvasásra nyomtatásban kiadá Nagyszombatban az Académiai Betőkkel 1757 Esztendőben.

A hosszú felkészülés, majd a lelkek ügyéért folytatott munkálkodás fáradalmait egyre inkább felemésztették erejét. Ezt azonban, úgy látszik, sem felettese, sem maga nem vették komolyan. A munkáját tovább folytatta. Nagyszombatból Sáros-patakra került házfőnökné és plébánosnak. Két évig vezette az ezerszáz főt meghaladó pataki katolikus egyházközséget, emellett gondnoka volt a rend szatmári birtokának. Ez utóbbi tisztét oly lelkiismeretesen és ügyesen látta el, hogy 1761-ben kinevezték a kassai kollégium gondnokává. Nem egészen egy éven át dolgozott ebben a munkakörben Kassán, közben, jelentősen kibővítvé, újból kiadta a verses művét a korban szokásos hosszú címmel: A Nagyra Vágyódó Világ Fiának Az embernek változó Sorsáról Siralmas Panasza, kit midőn a külömb-féle Vallású jó Baráti néhol igen tökéletlenül vigasztalnak, a Mennyei Génius közőkbe elegyedvén, mindnyájokat az üdvösséges Igazságnak ismételre oktattya. Az elől Járóinak engedelmeiből kiadá Bertalanffi Pál a Jézus Társaságának Papja, először Bétsben Trattner Tamásnak betűjével 1750dik Esztendőben. Most megint Kássán az Academia Betűk által 1761.

A legfőbb „elől. Járó”, a gondviselés ennyit engedélyezett neki. Szervezete nem bírta a fáradságot, féloldali szélütés érte. Még megrokkantan is folytatta munkáját, Komáromban, mint a gimnázium tanulmányi felügyelője. Irodalmi terveiről sem mondott le: az Öszövétség történetét írta magyar nyelven, prédikációit rendezgette sajtó alá. Közben azonban új betegség támadta meg: a rák. 1763. január 15-én hunyt el.

A bevezetőben említettem, hogy Bertalanffi munkásságával az egyes szaktudományok, a magyar fizikai, magyar földrajzi és a magyar bölcséleti irodalom történetének kutatói foglalkoztak, a maguk szakterületének szempontjaiból, arra a kérdésre keresve választ, hogyan viszonylik az a szaktudományban jelenleg irányadó elméleti, elvi álláspontokhoz. Bertalanffi munkásságát és műveit a korba állítva nem vizsgálta meg még a magyar irodalomtörténet sem. Túll Alajos említett és idézett tanulmánya emberi portréját és pályáját foglalta össze, pontosabban az íróról tervezett tanulmányának csupán első részét adta közre.

Bertalanffival, közelebbről a *Keresztény Böltséges* című könyvével egy részletkérdés körüli tallózás közben találkoztam, arra keresve kissé részletesebb választ: hogyan alakult a középkor kedvelt műfajának, az exemplumnak sorsa a nagy pusztulás, a török idők után a barokk kor prédikátorainak munkásságában. E szempontból Bertalanffi könyve igen gazdag forrásmű, a végén közölt: „E könyvben foglaltatott jelesebb dolgoknak és személyeknek Lajstroma” szerint ötszáznyolcvankét exemplumot tartalmaz.

Bertalanffi minden kategóriából kisiklik: írt bár verses művet, mégsem költő; valóban nem lehet kihagyni a magyarországi fizikai és földrajzi irodalom történetéből, de nem fizikus és földrajztudós, még csak nem is a fizika és a földrajz népszerűsítése a fő célja. Érinti verses művében azokat a problémákat, amelyekről a janzenisták és ellenfeleik vitatkoztak — igaz, név szerint nem tesz róluk említést, — de ezeken kívül foglalkozik jónéhány más korabeli felfogással is, a kálvini predestinációval, a pogány fátum hittel, a lélekvándorlással, a mohamedán mennyországgal.

Van viszont egy kérdés, amely felé minden írása mutat. Mi az ember élete, sorsa, miért kell szenvednie, miként kell élnie, mint embernek és mint magyarnak,

hogy itt a földön boldoguljon és végső céljához eljusson? Ez műveinek központi kérdéskomplexuma. A teológia és a bölcsélet oldaláról közelíti meg első jelentős művében a Bécsben megjelent *A Nagyra Vágyódó Világ Fiának Az embernek változó Sorsáról Siralmas Panaszában* (teológiai-bölcséleti verses drámának is nevezhetnénk), hogy élete alkonyán ugyanide térjen vissza, a mű Kassán kiadott, második, bővített változatával. Miként kell élnünk, hogy életünk emberhez méltó, a haza és emberiség számára hasznos legyen s hogy eljussunk a végső célunkhoz — ehhez kíván útikalauzt nyújtani. Hol élünk, milyen az az anyagi világ, ahol küzdünk, mint embereknek, milyenek az országok és népek, amelyek között meg kell találnunk a helyünket, nekünk, magyaroknak: ehhez akar tájékoztatást adni a *Világnak két rend-béli Rövid Ismeretében*. Imádságos könyvében, a *Mindennapi Kenyérben* is a világban járó, a mindennapi élet gondjaival viaskodó embernek ad lelki táplálékot, mégpedig az olyan embernek, aki nem ér rá hosszú ájtatossági gyakorlatokra. Művei külalakjában is megnyilvánul az a törekvése, hogy az életben járóknak adjon útikalauzt: mindegyik kis alakú, a hajdani zekék, kaputok, dolmányok zsebében hordható kézikönyv.

A Keresztyén Böltsesség, műfaját tekintve, az oktató, nevelő tükrök műfajába tartozik. Előzményeit és rokonait keresve Szenci Molnár Albert *Discursus de summo bonoját* (1630), Szepsi Csombor Márton *Udvári iskolá-ját* (1623), Faludi Ferenc Istenes jóságra és szerencsés boldog életre oktatót nemes ember-ét (1748), és Istenes jóságra és szerencsés boldog életre oktatót nemes úrfi-ját (1771) említjük meg a számos példa közül, a latin nyelvű magyarországi irodalomból pedig Hevenesi Gábor *Diarium adolascensitis studiosi-ját* (1697). Tüll Alajos Bertalanffi könyvének mintái között Hevenesi művei mellett Szalézi Szent Ferencet említi meg; a *Keresztyén Böltsesség* váza, külső szerkezete a Philoteára emlékeztet, Szalézi könyvének fejezetei Bertalanffi cikkeleinek felelnek meg, nem tartalmuk és hangulatuk egyezik, hanem terjedelmük: mindegyik napi elmélkedésre serkentő olvasmány. Valószínűnek tartja, hogy Bertalanffi ismerte és olvasta a Philoteát latin vagy német fordításban. (Magyarul csak Bertalanffi halála után jelent meg.)

Szenci Molnár *Discursusa*, Faludi három munkája azonban mind fordítás, Bertalanffi *Keresztyén Böltsége* pedig eredeti mű. Szalézi Szent Ferenc könyvének hőse a Philotea — Istenszerető ember — ha nem vonul is el a világtól oly mértékben, mint Kempis Krisztus-követője, figyelmét és erejét elsősorban a jámborságra, a lélek megtisztulására, az imádságra és elmélkedésre, az erénygyakorlatokra összpontosítja, a mindennapi, közösségi élet jelenségeit is inkább mint bűnre vezető vagy erények gyakorlására szolgáló alkalmat tárgyalja.

Bertalanffi más oldalról indul el: „Írásom szándéka egyedül arra arányozott, — kezdi előszavát — hogy Keresztyén embert, ez életben mint zarándokot, mind olyan Istenes jó utakra igazítanám, melyeken az Istennek tudás gondviselése alatt tökéletesen járván, mind ideigvaló, mind pedig örökkévaló jó előmenetelét remélhetné...” Bertalanffi kereszténye tehát evilágibb, mint a Philotea. A keresztyén bölcsesség tartalma Bertalanffi megfogalmazásában igen széles körű, „mint-hogy a keresztyén embernek azon egy Nemes neve szerint sok külömbböző dolgokra terjed a kötelessége...” Hozzá tartozik az „igazi Politzia” — „Aristotelesnek magyarázatja szerint valami Városnak, Kösségnek vagy Országnak bizonyos szere” azaz a közjó, a hivatal becsületes gyakorlása, az Istentől kapott talentumokkal való okos gazdálkodás, a józan számvetés, a hírnév és becsület óvása, a jótanács meghallgatása, az okos barátság, a hízélgők kerülése, az indulatok megfegyelmezése, a békességszerzés, óvatosság a nagyurakkal szemben, tisztesség a vigadozásban, a vendégségben, a férfiak és nők társalgásában. Hosszan szól a beszéd művészetéről, a jócselekedet tudományáról, a háláról és hátálanságról, egész könyvrész (a negyedik) szól a haza- és emberszeretetről, ezek legkülönbözőbb vonatkozásairól, beszél a családi életéről és a gazdasági, anyagi javakról. A mindennapi kötelességek e hosszú útján vezet el olvasóit a keresztyéni élet mélyebb problémaköréhez: hogyan fogadjuk el a Gondviselés intézkedéseit, az élet végső dolgait, a szenvedést és a halált.

Talán ez a felsorolás is érzékelteti az író szándékát: olyan olvasmányos kézikönyvet adni a török pusztulás és az utána következő nyomorúságos évek megpróbáltatásaiból felkapaszkodó ország vezető rétegének, — nemeseknek és nem nemeseknek — amelyből közéleti, társadalmi erkölcsöt tanulhatnak. Bertalanffi a felebarátnak a közösség iránti kötelességek teljesítését jelöli meg az Istenhez vezető igaz útként. Az olvasmányosság, az érdeklődés lekötése céljából használja

fel a félezret meghaladó példát. Ezen lehetséges forrásáról már szoltunk. Hogy sokat merített az ókori irodalomból, humanista műveltsége miatt természetes. Az indokolása azonban, amellyel kortársainak anyagát nyújtja, figyelmet érdemel.

„Azt pedig semmi képpen ne orrollyad — inti olvasóját az előszavában — hogy egy néminemű keresztyén iskolát felállatván mindenféle pogány Tanítóknak is helyt adok abban, mert a jó erkölts eleitől fogva azok közzül is sokakban nem kevés kedvességgel (jóllehet nem minden keresztyén tökéletességgel) tűndöklök vala. És ugyan midőn azt mondja Isten Malakiás Próféta könyvének I. R. 11. v-ben: Nap kelettől fogva nap nyugattig nagy az én nevem a pogányok között, azzal sok Írás-tudóknak vélekedéséből azt láttatik jelenteni, hogy a pogányok között már Krisztus születése előtt is némelly választott jámbor szolgálai voltak, kik az ő Nevét szelley magasztalták.” S felveti a kérdést: „Ki tudgya, ha némellyeknek szíve a jövődő Krisztusban való hitért nem volt-e már keresztyén?” Szelleme nyitott voltát kétségtelenül bizonyítja szavai.

A szerzetes, kit rendtársai a róla írott nekrológban szelídnék és alázatosnak jellemeznék, nyomban keményre fordította szavát, mihelyt annak a társadalmi osztálynak a gőgjéről és kevélységéről mondott ítéletet, amelyből maga is származott. Ezért is óvja az „alá-való” azaz alsóbb társadalmi osztályból való embereket a „nagy úri Rendekkel való barátkozástól és társalkodástól”. S egész „cikelyt” (XXI.) szentel az intelemnek: „A nagy Úri Rendek az alá valókat ne utállyák meg, mikor azokkal bántaniok kell”... „Akár melly alacson sorsan légyen valaki, de mindenkoron igaz az arról, hogy ember, hogy felebarátunk, s hogy az igaz Keresztyén hitben szolgál-társunk is egyetemben: mind ezek a nevek méltók arra, hogy senkit meg ne utállyunk, ha tsak viszont Istentől nem akarunk megutáltatni...”

Az úr-szolga viszonyról, mint kora társadalmi jelenségéről, ő is szól — a családi kötelességek között. Nemcsak a szolgák kötelességeiről ír itt — ne lopjanak, ne fecsegjenek, védjék meg gazdájukat, de az urak szolgálkival szembeni kötelességeiről is. Arról is, hogy az uraknak gondoskodniok kell szolgálóikról, ha azok megöregedtek, megrokkantak.

A hazaszeretetről értekezve külön cikelyt szentel annak a sémának, hogy „a Hazának nagy java a különbb-külömbb féle tudomány és Mesterség...” A maga osztályának fiatalságához intézi a figyelmeztetést:

*Minden jó tudományt, ifiúság tanulj,
S' ne tsak Prokátori iskolába tódully,
Hogy már ments rabokat, már pöröket indíts
S' ennek nyereséget, annak veszélyt készíts...*

„Ugy van — teszi hozzá — nem jó minden ifiúnak azon egy tudományt megtanulnia, hanem kiki mást meg mást válasszon magának, mellyet tudni illik vagy hasznosabbnak vagy elméjéhez alkalmasosbnak lát lenni...” Hosszan magyarázza Diogenes csúfolódása ellenében a matézis hasznát. Éles különbséget tesz az asztrológia és a matematika között. A csillagjóslást babonának és sarlatánkodásnak tekinti. „De mindezek semmiképpen nem jelentik a Mathesisnek alá valóságát, hanem inkább azt jelentik, hogy igen kevesen érik fel annak ditséretes voltát s azért igen kevesen is tudják azt megbetsülni.”

„A különbb-külömbb féle mesterségek is mind a békeségnek, mind pedig a háborúságnak idején igen hasznosak a Hazának; a háborúságnak idején azért, mert valami szükséges arra, azok által kevés haladékkal mind meg-készül az: a békeségnek idején pedig azért, mert afelett, hogy azok által sokan betsületes kenyereket meg-keresik, még az is nagy java a Hazának azoktól, hogy minden féle mesterséges portéka otthon lévén, azzal a pénz is otthon marad, sőt még az idegen pénz is bé-szaporodik. Hogy pedig valami Hazában a mesterségeknek kívántt gyarapodások légyen, kettőre légyen gondgyok a parantsolóknak: előszer arra, hogy az árva s henye gyermekeket idején valami mesterségre fogják. Másodszor megint arra, hogy a mester embereket meg-betsülyk és bizonyos Privilegiumokkal meg-ajándékozzák.”

Szinte nincs az egyéni, családi, társadalmi és állami életnek egyetlen oly problémája sem, melyről ne szólna csattanós példákkal, bölcs intelmekkel. A hazaszeretettel kapcsolatban például nemcsak a nép jámborságát, a régi jó szoká-

sok megtartását mondja a haza nagy javának, hanem a nemzet „egyességét”, „az igazságnak tökéletes kiszolgáltatását”, azt, hogy méltók viseljék a tisztségeket, legyenek a nemzet fiai hívek, az idegeneknél jobban szeressék egymást, hazájuk nyelvét ne szégyelljék, azt is jobban szeressék az idegen nyelveknél. Nem szűkeblű, nem nacionalista, hisz dicsérettel említi, hogy „Mátyás híres Magyar Királyunk a török és a görög nyelven kívül Európának csak nem minden nyelvén szólott”. Mindenkor érvényes oktatásokat ad a családi életéről, mivel tartoznak egymásnak a házások: a jó házassághoz okos házasodás szükséges; a jó családi élet alapja a gazdálkodás; a „gyűjtemény megtartása” — bár külön fejezet figyelmeztet arra, hogy a „jóság nem tartatik meg azzal, hogy valaki abban senkit nem részeltet” és „a jóság mellett való koplalás nem okos megtartása annak”.

A *Keresztyén Böltségség* lényegében valóban nevezhető magyar Philoteának. Szerzője kora társadalomzemléletét osztja, kortársaihoz szól, de ma is találhatunk benne olyan tanítást, melynek megszívlelése mindenkor hasznunkra lehet.

Nehezebb besorolni műfaji kategóriába másik nagy munkáját: *A Világnak két-rend-béli Rövid Ismertetét*. Célja: megmagyarázni: „semmi sem történik vak merőn, hanem a Teremtő és Gondviselő Istennek bölcs rendeléséből”. Ezt azonban nem az átlag barokk írók elvont retorizálásával támasztja alá, hanem a korabeli tudományos ismeretek tömörségével, sokoldalúságával. Bevezetőben említettük, hogy egyesek földrajzi tankönyvet, mások fizikai ismeretterjesztő művet látnak benne. Nos, nemcsak kora fizikai és asztronómiai tudásanyagát nyújtja, de ásvány, növény és állattanát, biológiai ismereteit is, külön részt szentelve a szaporodás kérdésének, amellyel kapcsolatban az előljáró beszédében figyelmezteti olvasóit: „midőn pedig kivált képpen az élő állatok nemzéséről lesz a szó, senki azt okatlanul botránkozásra ne vegye, hanem az alkotó Isten böltsességének méltó csudálásra és dicsőítésére”. A földrajzi részben — az általános földrajzi fogalmak magyarázatán túl ismerteti a Föld minden akkor ismert részének összes országait, Portugáliától kezdve Kamcsatkán át Patagóniáig, közölve azok legfontosabb adatait, történetüket, főbb városaikat, tömör jellemzést ad az ott élő népről, jó tulajdonságairól és hibáiról. Ha a könyv előzményeit és példáit keressük, Apáczai Csere János Magyar Encyclopediájára gondolhatunk, bár Bertalanffi könyvében több a leíró földrajz. „Az egész világnak egy néminemű rövid ismerettségét” akarta nyújtani, „hogy kedves Magyar Nemzetemnek ő komor kedvében egy igen tisztességes mulatságra s azon mulatsággal egyetemben nem kevés tudományra is alkalmatosságot adnék, és ugyan éppen olyan tudományra, mely által a Teremtő Istennek bizonyos és örökké való létét nyilván tapasztalhatná s azon tapasztalás által ismét inkább ébresztetnék az ő dicsőítésére és szolgálattayára” — írja bevezetőjében, amely régi íróink egyik legszebb vallomása a tanulás és művelődés hasznáról.

Többféle gyakorlati célra is ajánlja könyvét: „Effelett minthogy ezen könyvben mind Philosophiából mind Historiából sok Iskola-béli dolgok is foglaltnak, azért annak olvasásából még magok az anyák is próbát tehetnek otthon, ha az Iskolába járó fiaik igaz Deákok-é vagy csak kenyérvésztegetők.”

További érve, ajánlása: „...már nem egy régi tudomány szeretőről azt bizonyítja Jézus, Sirák fia, mondván: az idegen Nemzeteknek földére mégyen, mert a jókat és gonoszokat megpróbálja az emberek között (Eccl. 39 v. 5). Hogy pedig téged, kedves Magyar vérem, ezen bús vándorlástól megmentsenek, imé, ezen könyvben az egész világot rövid sommában elődbe adom, melynek figyelmetes olvasásából minden Országoknak különös voltát egy okos mulatsággal röviden megtanulván könnyen meglátod azt is, hogy igazán szőlla a Szent Lélek, mondván: hogy semmi meg nem marad a nap alatt” (Eccl. 2. v. 11). Bár a „bús vándorlástól” óhajtja megóvni magyar vérért — joggal nevezhetjük Bertalanffi könyvét — annak második részét — Európába és a világ részeibe vezető útikalauznak is.

Keményen harcol a mítoszok és babonák ellen. „A régi pogányoknak esze-lősségét a földnek formájáról nem is említem itt” — intézi el egy fél mondattal ezeket. Elítéli a régi zsidó felfogást is, amely laposnak tartotta a földet. „Thales filosofus ugyan igen megbotlott azzal — írja másutt —, hogy az egész földnek kerektségét a tengeren úszónak ítélte lenni, holott a tengernek mindenütt föld a feneké, következképpen nem a tenger a földet, hanem ellenben a föld a tengert hordozza.”

„A Földnek helye a magos ég golyóbisának közepe, következendőképpen az egész földnek kerekessége minden támasz nélkül az ég között függ. Ennek igazságát Jób pátriárka is állattya, mondván: Suspendit terram ex nihilo — Isten a földet a semmibe függesztette.”

A csillagokat, Napot, Holdat roppant égitesteknek mondja, a valóságnak megfelelően magyarázza a Nap és Hold fogyatkozásait. „Nagy eszelősség az illetén fogyatkozásokkor a kutakat beföldni és az házaknak tábláit bétenni, hogy a bésötétedett Napnak vagy Holdnak mérge bé ne hasson abba” — teszi hozzá.

Egy pontban valóban nem tudott túlemelkedni szemléletének korlátain: a Kopernikus-kérdésben. Ebben hátrább áll jezsuita tankönyvíró kortársainál. Ekkor már a rendben is, magában az egyház központjában is, egyre inkább tért hódít az új kozmogóniai felfogás. XIV. Benedek pápa 1757-ben, éppen Bertalanffi könyve megjelenésének évében kihagyja Kopernikus művét a tiltott könyvek jegyzékéből. Bertalanffi álláspontja egyéni felfogásából ered. Felvethetjük a kérdést, honnan ez a maradiság? Valóban onnan-e, hogy betű szerint értelmezi József könyvének ama részletét, mely a Nap megállításáról szól? „...Vagy ezen igéket magyarázzák meg okosan Copernicus követői vagy ha a meg nem leendő, később lészek inkább azt hinni, hogy Copernicusnak az agya veleje megfordult mintsem azt, hogy a Föld Planéta gyanánt a Nap körül forogjon...”

Igaz, elismeri, hogy Kopernikus a maga elméletét „sok okoskodásokkal próbálta és állatá”. Ellenszenvének és gyanakvásának okát is megmondja őszintén: „Copernicusnak ezen új tanításával vagy inkább költeményével nagy kellette és böse kezdett lenni az Asztrológusoknál, azért leginkább, hogy azok azon vissza fordult adíájja szerint a csillagoknak sok változó, egyező és ellenkező forgását valahogyan könnyebben által érték és öszve számláltatták...”

Szörényi György Endre *Titkos tudományok és babonák* című könyvében érdekesen rajzolja fel, hogyan fonódott össze a Kopernikus és Galilei körüli küzdelem a reneszánsz ezotrikus, okkult áramlataival s a csillagjóslással. Bertalanffi megvetette az asztrológiát és az asztrológusokat:

*Nincs az Istentől, mit tudnak s amit űznek,
Szemtelenséggel babonát egybefűznek,
Restök vagy bolondok vagy kik szegénységből
Álnakul élést lehazudnak az égből,
Mert holott magok sötétben tapogatnak,
A csillagokból másoknak utat mutatnak...*

Asztrológusok, csillagjósok ügyének érezte Kopernikus tanítását, ebből ered a tévedése. Ezért követelte: magyarázzák meg az új felfogás hívei okosan a Szentírás igéit. Nincs rá más bizonyítékom, csak az idézett mondat kemény hangja: ez a felszólítás mintha azok felé a rendtársai felé irányulna, akik az új felfogás elismertetéséért küzdöttek.

*

A Nagyra vágyódó Világ Fiának Az embernek változó Sorsáról Siralmas Panasz — elriasztó cím. A 45 énekből, 509 strófából álló költemény azonban nem panasz, hanem mint mondotta, inkább teológiai és bölcséleti dráma, melynek szereplői: a nagyra vágyódó, a külszágokból hazatért, a hitetlen, a féltudós, a tévelygő és negédes, az igaz hitben nevelkedett, a féltanult együgyű, a bizonytalan hitű Világ Fia és a Mennyei Génus képviselője, „az istenes, okos jámbor.”

Toldy Ferenctől kezdve kortársainkig kézlegyintéssel térnek napirendre irodalomtörténészeink a mű költői értékei felett: gyengécske próbálkozás. A dőcögős sorok mögül olykor mégis ódon bájú dallam szűrődik ki. S jól érezni benne, hogy a szerző hallgatóit is igyekszik együtt gondolkodásra, együttérzésre serkenteni.

A század nagy problémája, amelyről Lucien Goldman szerint a „rejtőző Isten”, a Gondviselés körüli vita, a janzenizmus híveinek és ellenfeleinek harca kiterelvényesedett, ott parázslott a korszak magyar társadalmában, szellemében is. A lisszaboni földrengés, amely 1755 mindenszentek napján hatvanezer embert ölt meg, talán nem hatott oly erővel nálunk, mint a nyugatibb országok közvéleményében. Volt azonban helyi csapás nálunk is épp elegendő ezekben az évtizedekben, amely próbára tette az emberek Gondviselésbe vetett hitét: árvizek (1732), a

pestis 1737-től 1744-ig szinte megszakítás nélkül pusztított, a sáskavész 1748—49—50-ben okozott nagy károkat, olyan éhínség sújtotta a népet éveken át, hogy a diákoknak nem volt erejük iskolába járni. Bertalanffi, aki a székesfehérvári pestis idején karanténba vonult, hogy a járvány áldozatait az utolsó vigasztalással ellássa, igazán nem távoli és elméleti magaslatokról szól az emberi sorsról, hanem élet- és halálközletről, mint aki maga is küzdött és megküzdött a lét nagy problémáival: az isteni tudásnak, előrelátásnak és az emberi szabadakaratnak, az isteni jósnak és az ártatlanok szenvedésének oly sokszor megoldhatatlannak látszó ellentétével. Nem enyhíti, nem kendőzi és nem preparálja úgy a különböző „Világ-Fiak” által felvetett kérdéseket, hogy könnyen és fölényesen adhasson azokra látszat-megoldásokat, válaszokat. A formájában sok helyütt dőcögő költemény valóságos körkép a korszak lelki állapotáról, hangulatáról, a kérdésekről és véleményekről, amelyek a közvéleményben és az egyének lelkében gomolyogtak. Azt ragadja meg, ahogyan az egyes tanítások a közvéleményben jelentek meg és formálódnak tovább, nem egy helyen az a gondolat kísérti az olvasót, hogy a versében Jób — voltaképp a lekipásztor-költő, a maga szenvedéseivel is birkózó — Bertalanffi.

Elveti a fátumot, az eleve elrendelést, nem tartja összeegyeztethetőnek a jószágos Isten fogalmával. Az Isten nem zsarnok, az ember nem rab, a Teremtő nem fazekas, az ember nem fazék. Megkaptuk a lehetőséget, hogy jót és rosszat cselekedjünk. Sokan rosszra használják ezt, mikor szenvedésbe döntenek másokat vagy magukat — s ilyenkor az Istent, a természetet, a véletlent okolják. Bertalanffi igen kemény ítéletet mond róluk. A hívő legnehezebb problémájára: hogyan egyeztethető össze az Isten jóságával és gondviselésével az ártatlanok szenvedése és korai halála, felsorolja a válaszokat, amelyet a hit logikája ad — a gonoszokat bünteti, a jókat próbára teszi — végső válasza azonban gyakorlati. A keresztény ember nem elégedhetik meg elvont töprengésekkel, elméleti kérdések bogozásával:

*Mert ez a törvény feje,
Sommája és veleje:
Hogy legyünk jó szívvel
S igaz szeretettel*

*Mind pórt, mind jobbágyunkot
Mind pénzen vett rabunkot
Szívből szeretnünk
Mert azt kell értenünk,*

*Istenünkhöz, Urunkhoz
És felebarátunkhoz,
Enélkül nem lehet
Jó keresztény élet.*

*Hogy ember Isten képe
S teremtményinek szépe
Akármely elvetett
Úgybe helyhez tett.*

*E törvény közönséges
S üdvösségre szükséges
Mind zsidót, törököt
Mind más köz nemzetet,*

*Jó sors emberré nem tesz
Mert mindenkor ember lesz,
Bár ő szűkölkedgyék
Vagy ő bővelkedgyék...*

A mindennapi élet útjait járó emberek lekipásztorának gyakorlatiassága, józan mértéktartása nyilvánul meg imádságos könyvében, a *Mindennapi Kenyér*-ben is „mellyet mind kisdedeknek, mind korosoknak apróra tördelt”. Zsebkönyv ez is, olyan embereknek, akik nem érnek rá hosszan üldögelni a templomban, s munkájuk közben vagy utána fáradtságukban inkább csak egy-egy fohászra futja erejükből. „Imádkozván pedig sokat ne szóljatok, mint a Pogányok — vigasztalja és inti olvasóit Jézus szavával —, mert azt vélek, hogy az ő szollásokban hallgattatnak meg (Mt VI. 7.). ... e tsekély könyvetske elégséges ájtatosságra lehet keresztény embernek...” Tartalma: reggeli fohások, keresztvetés, a gondolatok Istenhez emelése, ima a Szent Háromsághoz, a jószándék felindítása, fohások a Boldogságos Szűzhöz, őrangyalhoz, védőszenthez, esti fohások, lelkiismeret-vizsgálat, fohások napi elfoglaltság közben. Tartalmazza a könyvecske a különböző liturgikus cselekmények imáit is. Közbe-közbe saját szavaival inti a józanságra.

Az imádságos költészet szép példáit kínálja Bertalanffi könyve: himnuszokat Jézushoz, Máriához, angyalokhoz és szentekhez. Közöttük a középkor és a barokk kedves verses imádságát, a Szent Bernátnak tulajdonított himnusz Jézus nevére. Hogy ezt könyvébe iktatta, vallomása: arról a hajtőerőről vall, amely erőt adott neki gyengeségében:

Jézus, szívnek ékessége
Elő kuta, fényessége,
Minden kintsének szekrénye
Kívánságának jó vége...

Sem nyelv azt meg nem mondhatja,
Sem bötű fel nem írhatta,
Csak ki próbálta, tudhatta,
Mi legyen Jézushak lángja...

... En Jézusom, add éreznem
Szerelmédnek lángját bennem,
Engedd nyilván szemlélhetnem
Szent Szíved s veled egy lennem...

Az egyes tudományágak történetének kutatói okkal és joggal teszik mérlegre Bertalanffi könyveit a maguk szempontjai szerint. Egy tényről azonban nem fedezkedhetünk meg. Nem természettudós volt, hanem lelkipásztor. Íróként nem állítható például Faludival egy sorba, viszont amit írt, nem fordítás volt, hanem a kor kíváncsiaként szerint létrehozott önálló alkotás. Nevelni akart s ennek érdekében használta fel mindazt az ismeretanyagot, amit kora tudományosságából meg tudott látni és el tudott fogadni.

ERDÉLYI ZSUZSANNA

„...ÉDES HAZÁMNAK AKARTAM SZOLGÁLNI...”

Kájoni János: Cationale Catholicum
Petrás Incze János: Tudósítások*

„...édes Hazámnak akartam szolgálni...” — olvassuk a kezünkben lévő nagy mű főcímét. Az eredeti terv szerint az alcím így alakult volna: I. Kájoni János szolgálata, II. Petrás Incze János szolgálata. Ehhez közvetlenebbül csatlóhattam volna harmadik egységként indító gondolatom: Domokos Pál Péter szolgálata. Ugyanis e könyvben ez az egyik lényeges elem, a ma eléggé nem hangsúlyozható magatartás, életforma: a szolgálat, és — ennek akarása. E lényeges elem alapján került egyazon kötetbe a két, időben egymástól távol álló ferences tudós alakja. A maga Kájoni megfogalmazta szövegrész, — immár cím — mely Énekeskönyve előszava harmadik indokaként szerepel, valójában három ember életének lehet summás megjelenítése. Kájoni János és Petrás Incze János mellett jelen mű közreadójáé: Domokos Pál Péteré is. A dolgok rendje, mely e — hármasságában is egész, különbözőségében is egységes, történelmi időléptékében, százötven éves ritmusában is: (1676, 1838, 1979.) összecsengő — műből árad, arra készítet, hogy előbb róla szóljak, a két nagy előd nyomába szegődött utódról, a közöttünk munkálkodó „összeállító”-ról, Domokos Pál Péterről.

Domokos Pál Péter e kötetével summázza életművét. E több mint félévszázados tevékenység célja mindig az értékméntés: a magyar kultúra s a magyar nép szellemi kultúrája fehér foltjainak eltüntetése, történelmi vákuumjainak feltöltése. Erdély, szűkebben Csíksomlyó szülöttje a bartóki felhívásra indult el, a benne már előzőleg megfogalmazódott cél megvalósítására, Moldvába, a moldvai magyarság népzenei hagyományainak föltárására, emlékeinek összegyűjtésére. E célból ment a bukovinai székelyek közé s a Székelyföld falvaiba. E célból járta végig a ritkán,

* Összeállította: Domokos Pál Péter (Szent István Társulat, Budapest, 1979)

vagy soha nem bolygatott kis könyvtárak, kolostori archívumok, magángyűjtemények tároló helyeit és írta ki, fényképezette le, ismertette, rendszerint szerény pedagógusi fizetéséből, a ritka értékű fölfedezett forráspunkákat. Mind a hangszeres és vokális zene emlékeit, mind pedig a korabeli énekanyag kéziratossággal és hagyományozott szövegeit.

„70 esztendő népe szolgálatában — írhatnánk fel címül megemlékezésünk élére. És ezzel még nem is túloztunk... — kezdi Vargyas Lajos. Domokos Pál Péter ünnepi köszöntését, 70-ik születésnapja alkalmából, — megjelent az Ethnographia 1972/1 számában a 95—98 oldalon, — majd így folytatja: „Aki bepillant munkássága felsorolásába, láthatja azt a széles skálát, amelyben a gyakorlati kérdések, oktatásügy és énekkari mozgalom éppúgy elfér, mint a néprajz és zene tudományos kérdései. Egy a közös mindegyikben: a magyarság és a magyar művelődés ügye iránt érzett felelősség.” Majd fejtegeti, hogy Domokos Pál Péter mindig odament, ahol „feladat” várt. S ha ezt megoldotta s megnyitotta munkatársai számára az új területet, újabb fehér folt után nézett, újabb vákuum fölszámolásának gondját vette vállára. Nem tett különbséget magas, vagy népi kultúra emléke között. Mindkettőt egyaránt történeti értéknek vette s joggal: az eredményt tekintette s nem azt nézte, hogy az írásbeliség, vagy a szóbeliség őrizte-e meg.

E csöndes szolgálat során találkozott Domokos Pál Péter Petrás Incze János és Kájoni János szolgálatával s e szolgálat révén teszi le most a magyar tudomány asztalára jelen művét.

A fölismerésből származó hivatástudat, a szívós szorgalommal társult célratorés hozza meg Domokos Pál Péter búvárkodásainak eredményeit, és adja meg tudományos tevékenysége belső logikáját, szép tiszta rendjét. E rend jegyében született meg e kötet is, a magyar művelődéstörténet és népismeret páratlan értékű forrásanyaga. Ez most a Szent István Társulat jóvoltából könyvvé válhatott és az európai szakkutatók rejtett tartalékaiként közkinccsé emelkedhetett.

Erdély és kisugárzási területe: Bukovina—Moldva népének történetébe épül bele Kájoni János és Petrás Incze János tevékenysége. Az első a XVII. század legnagyobb énekgyűjteményével gazdagította a magyar irodalmat és zenetörténetet, a második a XIX. századi moldvai magyarság archaikus életformájának, kultúrájának hiteles leírását-jellemzését, szellemi emlékei első szakszerű gyűjtését adta, illetve végezte.

E két ferences tudós sorsa, azonosságuk és külső körülményeik okozta eltérések elemzése tanulmányos igényelne. De ez még a jövő feladata, és nem is Domokos Pál Péteré. Az övé volt működésük azonossága alapján fölidézni őket, új megvilágításba helyezni alig ismert, vagy elfeledett alakjukat és ezzel megadni nekik az utókor elismerését, tisztességtetését, vagyis biztosítani nekik az őket megillető tudománytörténeti helyet. S ezen azonosság leglényegesebb mozzanata a haza, a nép és kultúrájuk szolgálata, amelyet Kájoni nemcsak saját maga, hanem szellemi utódjai, így Petrás Incze János, Domokos Pál Péter, valójában azt hiszem mindnyájunk számára kijelölt.

Kájoni János *Cantionale Catholicum* című énekeskönyve 1676-ban jelent meg Csíksomlyón 818 oldalon. Eltérően az 1651-es első nagy énekgyűjtemény a *Cantus Catholici* gyakorlatától, dallamokat anyagi okok és „nyomdácskájának” hiányosságai miatt nem közölt. A *Cantus Catholici* szerzője Szőlősy Benedek, a nagyobb pénzalappal és korához viszonyítva modern technikájú nyomdákkal rendelkező királyi Magyarországon élt. Kájoni a nem sokkal előtte (1661) tatárdúlta Erdélyben. Ő csak egy kis nyomdát „typographiola” tudott rendházában létrehozni, hogy az Erdély egyik szellemi központjává alakuló Csíksomlyó nyomdailag is önállót, azaz szellemileg független lehessen. A mostoha körülmények nem tették lehetővé, például nem voltak megfelelő kottafejek, — hogy Kájoni az énekszövegekkel együtt dallamokat is jelentessen meg. Ismerjük ebbéli szándékát; egyéb kiadványaiból és kéziratok munkáiból tudjuk, hogy rendelkezett a járulékos zenei anyaggal is. Kényszermegoldásból élt részint az ad no tam jelzésekkel, részint meg a korabeli zenei köztudat-énekgyakorlat és szóbeli kultúra magas szintjének ismeretében a „nóta tulajdon” megjelölést használta.

Azt hiszem nem érdektelen fölidézni — most, amikor előttünk fekszik az „új” Kájoni-Cantionale — mit írt le a századfordulón föllendülő Kájoni-kutatás egyik jeles tagja, Jénáki Ferenc. Elemzte a Cantionale anyagát és forrásait, kitért a latin-magyar kéziratossá versgyűjteményre is, az ún. Kájoni Hymnariumra. Összegezte művelődéstörténeti fontosságukat s így fejezte be szavait: „... Azonban nemcsak a Kéziratossá Gyűjtemény kiadására van szükség, hanem az 1676-iki nyomtatott

Cantionale kiadására is. Nagy szolgálatot tenne az irodalomnak a Magyar Tudományos Akadémia, ha a régi énekeskönyvek kiadását megvalósítaná... Mindaddig, míg énekeskönyveink szövege az új betű szerinti kiadás folytán nem lesz megszerezhető, a XVI. és XVII. század énekköltészetéről nem lesz teljes ismeretünk.” (Kájoni János Énekeskönyve és forrásai. 68. oldal. Magyar Irodalomtörténeti Szeminárium. Kolozsvár, 1914.). Jénáki kívánságának fontosságát most látjuk csak igazán, mikor Kájoni műveinek legnagyobb része az első világháború, majd az utána következő események forгатagában megsemmisült, eltűnt, vagy hozzáférhetetlenné vált. Így veszett el a világi és egyházi hangszeres zene egyedülálló XVII. századi forrása a Kájoni kódex, a fent említett Kájoni Hymnarium. a 24 Kájoni műből 21 darab. Megmaradt a Cationale, és a kéziratok kottás latin miseénekgyűjtemény magyar szövegutalásokkal (1681), továbbá a szerzőségét nem teljesen tisztázott csíkcsobotfalvi kézirat az 1670-es évekből.

A hazai jelenkori irodalomtörténeti kutatással együttjáró népekkutatás Csomasz Tóth Kálmán, Holl Béla, Papp Géza, Rajeczky Benjamin, Stoll Béla stb. kiadványaival nélkülözhetetlen és hatalmas alapanyagot adott. Mindezt adván azonban újabb igényeket is támasztott. Fölvetette Kájoni munkásságának újraértékelését, és megmaradt főművének a Cationale-nak hozzáférhetővé tételét, magyarul kiadását. Pontosabban fogalmazva rekonstrukcióját. Ma már a modern filológia és zenefolklorisztika korában időszerűtlen lett volna Kájoni Énekeskönyvét pusztán szövegeiben föltámasztani és ezzel a zene-szöveg egységének elvét elvetni. Ezt az elvet Herderék nyomán már a múlt században is érvényesítették, századunkban növekvő hangsúlyt kapott, különösen Bartók-Kodály-Lajtha tevékenysége nyomán, melyben a gyakorlat félmjelezte az elv gondolati tartalmát. A dallam és a szöveg, a zenei és az irodalomtörténeti vizsgálatok egymást kiegészítő kettős egysége hozhatta csak meg azt az eredményt, melyet egy ilyen hatalmas, előző korok ének- és szöveg-hagyományait- emlékeit összegező forrásmunka rejthet magában, mint a Kájoni-Cationale.

A Cationale zenei anyaga rekonstruálható volt. Ismerjük nyomtatott forrásait — azon énekeskönyveket, amelyekből Kájoni merített — sejtjük-ismerjük, ahogy jeleztem, jobbára Domokos Pál Péter jóvoltából kéziratok forrásait, és igénybe vehetjük a közösségi emlékezés szellemi javakat, múltbéli megnyilatkozásokat megőrző-átmentő képességét, együttesükben a néphagyományt.

Ezen „eszközöket” vette igénybe Domokos Pál Péter, amikor hitelesen keltette életre a Cationale zenei anyagát. Tette ezt félévszázados búvárkodás-gyűjtés összeszedte emlékek alapján. Kezdte „Kájoni továbbélésének” vizsgálatát az írásbeli terjedés nyomozásával s szinte vele párhuzamosan folytatta a néphagyomány szórásában, mely szükség szerint jelentkezik olyan nagy hatású irodalmi alkotásoknál, amilyen a maga korában a Cationale volt. Hogy milyen nagy volt, mutatja az a tény, miszerint Lajtha László és Rajeczky Benjamin valamint munkatársaik gyűjtései gazdag Kájoni anyagot hoztak. Nemcsak az Alföldön, vagy Palócföldön hoztak, hanem a Csíksomlyótól nagyon messze eső Nyugat-Magyarországon is. Ezen folklorizációs folyamatok szellemtörténeti hatása ma már tény és éppen ezek révén ismertük föl a folklor-zenefolklor történeti kutatásbéli szerepét. A gyűjtés „szellemi régészkedés” jelentősége különösen ott mutatkozik, ahol a múltviszontagságok megemésztették az írásos emlékeket, ezzel lecsökkentették az írásbeliség múltközvetítő képességét. Viszont ugyanezen múltviszontagságok nem pusztíthatták el a népi-kollektív tudat állományát, nemzedékek továbbította szellemi hagyatékát. A szóbeli és írásbeli kultúra kölcsönhatásainak ismeretében kezdte el Domokos Pál Péter már fiatal tanár korában az ő számára már a húszas-harmincas években egyre sürgetőbbé váló „Kájoni rekonstrukció” elvégzését. Domokos Pál Péter fölismerte azt aényt is, hogy a Cationale anyaga nemcsak a filológia körébe vonható művelődéstörténeti komplexus, hanem a népi gyakorlatba is átkerült szellemi örökség már, melyet e szájhagyományozó gyakorlat folyamatosan: „élőben”, így hűbben, mert emberre szabottan — életre alkalmazva közvetíthet. Föltehetően Kájoni is fölhasználta írásos (nyomtatott-kéziratok) forrásai mellett a népi emlékezet tároló erejét. Erre enged következtetni rendezői és szerkesztői elve, melynek következetes érvényesítése folytán vált Énekeskönyve szinte a kereszténység fölvetelétől folytatott énekgyakorlat tükrévé. E rendezői elvet saját maga határozta meg. Ezzel valójában a legfőbb érvet adta Domokos Pál Péter számára, aki éppen ezzel nyert egyre újabb és újabb biztatást és munkája helyességéhez igazolást. Kájoni következetesen végigvitt rendezői-válogatási elve-gyakorlata teszi elérhetővé számunkra azokat a történeti vizs-

gálódásokat is, amelyeket egy zenei anyagával hitelesen rekonstruált korabeli énekgyűjtemény nyújthatott mind középkorba nyúló mélységében, mind nyelvi határokig szétszaladó terjedésében, netán interetnikus kapcsolataiban.

A' Magyarok — írja a Cationale előszavában Kájoni, — minek-utánna a' pogányságból az igaz Hitre tértek volna, szép Isteni Dicsireteket, Lytaniákat, és egyéb aitatosságra-gerjesztő Hymnusokat szerzenek, Szent Dávid Soltáriban sokat magyarul fordítanak, mellyekkel Templomban, és házoknál dicsírték az Istent... Kájoni ezen szavai egyértelműen utalnak a népi, otthoni gyakorlatra, de a reformáció felvétele előtti katolikus énekköltészet gazdagságára és — általános gyakorlatára hazai nyelven, azaz magyarul. Ez utóbbi tényről Kódexirodalmunk anyaga is tanúsítja, nyilvánvalóvá téve, hogy a protestantizmus előtt is volt magyar nyelvű énekkultúra az országban, jóllehet a protestáns énekeskönyvírók-szerzők ezt nem vallják. Ezért írnak ők magyarul, fölismerve a térítés munkájában a hazai nyelvű éneklés fontosságát. Valóban nem voltak közhasználatú katolikus énekeskönyvek, de a magyar nyelvű énekkultúra meglétét irodalmi és liturgikus emlékek-utalások sora igazolja. Gondolhatunk az 1114-es esztergomi zsinat idevágó végzéseire, vagy a Halotti beszédre a XIII. század elejéről, a Königsbergi Töredék karácsonyi énekére a XIV. századból, a nemrég fölfedezett Iglói töredék Feltámadási énekére, a XV. század kódexeinek himnuszaira, imádságaira vagy akár Oláh Miklós esztergomi érsek 1560-as rendeletére. Nem is beszélve a „későbbi”-nek nevezhető Telegdi Miklós-valomásról, melyet postillásköteteinek énekei tesznek (1578—83), és még sok kisebb nagyobb mozzanatról az első hivatalos énekeskönyv megjelenéséig 1651-ig. (Cantus Catholici). Mindez és számtalan egyéb körülmény mutatja, hogy a protestantizmus előtt is volt magyar nyelvű éneklés, csak nem csapódott le énekeskönyvekbe, ha ugyan nem a protestáns énekeskönyvekbe. Így maradhatott a protestantizmus előtti énekek egy része kontinuum a protestáns gyakorlatba való átvétel révén. Közismert irodalomtörténeti tény, hogy a protestáns énekköltészet kezdetben katolikus hatást mutat. Az ifjú protestáns liturgia igénybe veszi a katolikus énekköltészet anyagát, (ahogy térítőik is gyakran katolikus papokból kerültek ki) mivel kezdetben nem rendelkeztek elegendő énekanyaggal. Ezért énekeskönyvekbe bevettek népszerű és általuk is használt katolikus énekeket. Viszont a katolikusok, nem lévén énekeskönyvük, szívesen forgatták a protestáns énekeskönyveket rátalálva bennük eleik kedvelt énekeire, himnuszaira. Legjobb példa e sajátságos, de érthető ketősségre a Batthyány kódex az 1441—63 közötti évekből. Alakja szerint református graduale-rituale, tartalma szerint katolikus szertartáskönyv-énekeskönyv. Az sem lehet véletlen, és ennek a közigeny szerint alakuló énekgyakorlatnak a következményét jelzi, hogy az első katolikus énekeskönyv, a Cantus Catholici (1651) számtalan „regi enek”-et vett át protestáns énekeskönyvekből, illetve vett most már végérvényesen vissza katolikus énekeket. De különösebb fenntartás nélkül vett át eleve protestáns énekeket, ha népszerűségük folytán már beágyazódtak a katolikus énekgyakorlatba. A legtöbb régi éneket, akár protestáns énekeskönyvekből vette vissza, akár kéziratok gyűjteményéből válogatta Kájoni, Cationale Catholicumjában őrizte meg legjobban. Az ő könyvének hatalmas terjedelme — (535 magyar és 205 latin éneket bocsátott ki a Cantus Catholici 112 magyar és 80 latin énekével szemben,) — felett ízlése, biztos zenei tudása és ítélete, vallási elfogulatlansága s főleg a történeti énekek iránti fogékonysága emeli énekeskönyvét középkori énekeink legelső összegezett forrásává, valójában a történeti egyházi énekköltészet leltárává. A Cationale a Cantus Catholici énekei nagy részének beolvasztásával az ugyancsak forrásértékű Cantus Catholicit — az ő forrásaival együtt — is kivetíti, nemkülönben saját kora énekgyakorlatát. A Cantus Catholici szerzője — összeállítója — Szőlősy Benedek, mint tudjuk, szintén nagy gonddal és körültekintéssel válogatta ki anyagát. Kájoni Énekeskönyve így a Cantus Catholici közvetlen forrásait is „tálasza”.

Az elmondottak hátterelik Kájoni idézett kijelentéseit, de egybeesnek előszavának azon részével is, amelyből kitűnik, hogy a közhasználatban — ahogy láttuk: gyakran a protestáns hívek kezében, ajkán is — nagyon sok ének élt és rögzítődött kéziratok gyűjteményekben, és egyéni feljegyzésekben. Különben aligha írta volna Kájoni Énekeskönyve előszava egy másik részében: „... sok szép Új és Régi, Deák és Magyar énekeket, noha sok munkával és fáradsággal, de igen szép rendesen szedtem egybe, mivel láttam, a' Romano-Catholica Religión-levő effele Énekes-Könyveknek szűk-voltokat, úgy-annyira, hogy a' Cántorok, és Tanító-Mesterek, kényserítetttek magoknak sok alkalmatlansággal Énekes Könyvet írni, és így a' sok

írás, és kézzől-kézre adott Énekek (mint-hogy jó rész-szerint, nem minnyájan jó írók vagyunk) úgy meg-vesztegetődtenek, és corrumáltattanak, hogy az első születésektől igen távol estenek volt, azokat pedig szép ruhájokban öltöztetvén, és előbbeni épségekben állítván ki-bocsátottam."

Kájoni Énekeskönyve előszavának van egy része — harmadik indoka — melyet fontosnak tartok közölni: „... Harmadszor, édes Hazámnak akartam szolgálni” — írja ő a magát — születésére nézve — valachusnak „olá”-nak valló szerzetes. S míg ezeket írta eszébe sem jutott, — nem is juthatott, — hogy alakja magatartásbeli modellt jelenthetne, melyet az egyetemes emberség gondolata, a többnyelvű haza tudata, történelmi-kulturális kölcsönhatások ismerete, s az egymásrautaltság szükségyszerű fölismerése formált benne és elődeinkben és formálhatna mindannyiunkban az utódokban...

E nem mindennapi ember és tudós nem mindennapi könyvét adja most kezünkbe Domonkos Pál Péter. Az eddig hozzáférhetetlen mű ezzel a legkülönbözőbb tudományok művelői számára lesz elérhető alapvetési anyag. Szövegi anyagában az eredetivel teljesen azonos, zenei anyagában hitelesen rekonstruált a már jelzett módon: részint magukból Kájoni forrásaiból, majd régi énekeskönyvekből, kéziratos gyűjteményekből és Domokos Pál Péter gyűjtései folytán, tehát a néphagyományból.

Mielőtt e könyvvel részletesen foglalkoznék s ismertetném Domokos Pál Péter munkáját is, röviden szólok Kájoni Jánosról és tevékenységéről. Teszem mindezt azért, hogy e könyvet létrehozó nagy vállalkozást háttérlejem.

Kájoni János ferences szerzetes (1629—1687) érdemének nem megfelelően méltányolt erdélyi polihisztor, tudós, muzsikos, orgonista és orgonakészítő. Teológiai, történeti, nyelvészeti, irodalmi, zeneszerzői, zenepedagógusi, természettudományi munkát folytat. Híre túljut Erdély határain is. Elismerik Magyarországon. Ebben része van humanista mivoltának, mely elsősorban békítő, kiegyenlítésre törekvő szelíd természetében, vallási türelmében, elfogultságában nyilvánul meg. Nem véletlen, hogy egyházi előjárónál történő közbenjárásra őt kérte fel Apafi Mihály fejedelem az ártatlanul bebörtönzött kassai prédikátor, a protestáns Czeglédi István kiszabadítására. Aligha lehet a XVII. századi ellenreformáció vallási fanatikuskai közé sorolni azt a mindig csak az igazi értékeket néző, számba vevő tudóst, aki kéziratok és nyomtatott műveibe neves protestáns énekszerzők: Batizi András, Skaricza Máté, Sztárai Mihály, Szegedi Gergely stb... szerzeményeiből is vett át Énekeskönyvébe a legkisebb — dogmatikus célú, érdekű — alakíthatatlanság nélkül. Ellenségei ezért és így könnyen vádolták eretnekséggel, protestánsokkal való szimpatizálással. Meg is tették, ahogy ez a Cantionale második, 1719-es kiadásának előszavából is kiderül. A heves vallásháborúk, prédikatori indulatok idején ilyen vallási tolerancia — Pázmány Péter korában vagyunk! — és humanitárius magatartás mélyrétegeit a többnyelvű, több vallású Erdély szellemiségében, továbbá a magát — ahogy tudjuk — valachusnak író Kájoni egyéni életsorsában kell keresnünk. Az ortodoxnak született Kájoni római katolikus iskolázottsága és ferences szerzetesi léte folytán belenőtt a nyugati kereszténységbe, a magyar nyelvű kultúrába, ahogy ezt művei is mutatják: kizárólag latinul és magyarul írt. Mindezen tényezők eleve meghatározták, mai kifejezéssel élve, okumenikus egyeztető törekvéseit, magasrendű s eszmei palánkokon túltekinthető szemléletét-gondolkodásmódját. De ha mindezt visszahelyezzük a XVII. század tridenti zsinat kialakította ecclesia militans képmény jezsuita mentalitásába, érthető, hogy az európai látású művészpolihisztor emelkedett embersége, melyet a korát messze megelőző tordai vallásbéke (1568) is éltet, csak negatív előjelet kaphat és fölkeltheti ellene az eretnekség vádját.

Kájoni János Erdély püspöke is lehetett volna, ha elfogadja Róma megbízását. Ezt visszautasította. Elég volt neki rendtartománya gondja, vezetése. Szerényen, visszavonultan dolgozik s avatja Csiksomlyót, melynek rendházát hosszú időn át vezette, az irodalom, a művészet, a sokarcú tudomány műhelyévé.

Ahogy említettem, a magyar filológia Kájoni János 24 művéről tud. Érdemben, terjedelemben európai rangú alkotásokról. A századfordulón még sok olyan ismertek belőlük, amely ma már nincs meg, vagy nem áll rendelkezésre. Mind az eltűnt, — de ismertetett-lefényképezett, mind a megmaradt műveket Kájoni „filosz erényei” avatják nagyértékű forrásokká. Ilyen erényei a *Tárgyilagosság* (vallási elfogultság nélkül kezeli anyagát), a *hűség* (ragaszkodik az eredeti formához, nem változtat az átvett szövegeken, hacsak nem torzultságain romlásaikon), a *pontosság* (föltüntetni forrásait, hivatkozik az egyes szerzőkre), a magas *kritikai érzék* (első-

sorban az értéket nézi, irodalmi, zenei érdekeket szolgálva), a széles európai látókör (ismeri kora kiemelkedő muzsikusait, használja, gyűjti műveiket: a rendház zene-műtárában majd minden kortárs-zeneszerző alkotása föllelhető, legalábbis adat van róla. (H. Schütz, L. Viadana, H. Prätorius, G. Casati, G. Rovetta, hogy csak a legjelesebbeket említsem), a *lényeglátás*, mely az összegezésre való képesség alapja; a *szerénység*, mely az igazi nagyság jele stb. Ezen és hasonló tulajdonságok joggal avatják Kájoni Jánost, ahogy Seprődi János írja róla „a XVII. század magyar irodalmának érdemes művelőjé”-vé s ezért kell alakját „az irodalomtörténet folyamataiba beleállítani s emlékéit a meg nem érdemelt feledésből kiemelni.” (Seprődi János: A Kájoni-codex irodalom- s zenetörténeti adalékai. Irodalomtörténeti Közlemények XIX. 1909. 129—146, 282—301, 385—424., idézett rész a 136. oldalon.) Ehhez még azt tehetjük hozzá, hogy Kájoni személyének és munkásságának megismerése a XVII. századi Erdély s Magyarország élesebb kultúrtörténeti rajzát adja.

Ezért tartjuk szükségesnek, hogy Kájoni egyetlen megmaradt nyomtatott és egyben főművének a Cantionale-nak alapos filológiai elemzése megtörténjék. (Holl Béla közvetve foglalkozott már vele a Régi Magyar Költők Tára 7. kötetében, 1974.) A Cantionale, ahogy írtuk, summázó mű. Előző korok nyomtatott-írott énekgyűjteményei átnézésével, értékelésével létrejött gyűjtemény. Így lehetőséget ad a XVII. század irodalmának, különösképpen a magyar egyházi énekköltészet fejlődésének alaposabb verstani, költői, nyelvi, folklorisztikai, tudati tanulmányozására, netán egyes történeti kérdések tisztázására is. A Cantionale bizonyos énekei régi rítusokra, misztériumokra engednek következtetni. Jeleznek egykori dramatikus mozzanatokot, irodalmi gyakorlatot, például a Mária líra-epika terén. Nem tekinthető véletlennek, hogy Kájoni még közli az Ómagyar Máriassiralom latin eredetijét a Planctus ante nescia kezdetű sequentiát. A Cantionale mind szövegi, mind zenei (vokális) szempontból túlmutat korának énekkészletén, átível a XVI. századi protestáns énektananyagba. Ezen keresztül visszajelez a középkor katolikus énekgyakorlatára is, ahogy erről már fentebb szóltam.

Mindezt jól tudták elődeink, ahogy a múlt század végi szép eredménnyel folytattot Kájoni filológia tanúsítja. Simon Jukundián, Ráduly Simon, Seprődi János, Jénaki Ferenc alapvető kutatásai mellett Bartalus István, Dankó József, Rupp Kornél, Horváth Cyrill, Frick József, Erdélyi Pál és még sokan mások foglalkoztak Kájoni Jánossal, nem ok nélkül szentelve oly nagy figyelmet neki. S nem ok nélkül tűzte életcélul Csiksomlyó szülőltje, Domokos Pál Péter Kájoni nagy művének a Cantionale Catholicum-nak közzétételét. A cél amint tapasztalhatjuk, nemcsak cél maradt, meg is valósulhatott. Ez volt az ő feladata, a többi már a kortársaké, akik közül szintén sokan rendelkeznek Kájoni néphagyományban főtmaradt-gyűjtött, énekeivel.

Domokos Pál Péter könyvét „történeti áttekintés”-sel indítja. A kezdetektől ismerteti az erdélyi és a moldvai-bukovinai magyarság és katolikum (egyházszervezet-hívek) kialakulását, helyzetét, a kun-tatár népekkel való kapcsolatát és Rómával való viszonyát, kulturális helyzetét, viszontagságait. Bemutatja az irántuk megnyilvánuló magyarországi érdeklődést, mely a Herder utáni hazai ébredés során főleg a nyelvészet, irodalom, néprajztudomány részéről jelentkezik. Domokos Pál Péter egyidejűleg művelődés- és irodalomtörténeti háttérrel is ad. Szól a hazai énekköltészet fejlődéséről, a Kájoni előtti törekvésekről, majd ismerteti Kájoni János életét, munkásságát, tudománytörténeti szerepét. Külön foglalkozik a Cantionale-al, szövegi, zenei anyagával, lévén dallamközlése, annak lantes zenei anyagával. (Ad notam utalások, „nóta tulajdon” megjelölések a közkeletű énekeknél.) Bemutatja a Cantionale forrásait, végezetül ismerteti miképpen végezte a zenei anyag rekonstrukcióját: az alapkötfőkön kívül (Cantus Catholici 1651. Gönczi-féle Énekeskönyv váradi és kassai kiadása, mindkettő 1654-ből) *kézírtos énekgyűjteményekből*: Gyöngyösi Toldalék, 1628—32. Petri András Énekeskönyve 1630/31—68., Csikcsobottfalvi kézirat 1670-es évek, Hymni Vesperarum, Ferences Névtelen, mindkettő 1741-ből, majd a magyarországi ferences kolostorokban föllelhető kézírtos emlékekből. Ezek feltehetően Kájoni hatást rejtenek, az évente változó helyen tartott rendi nagygyűlések során liturgikus-teológiai-énekes anyag is cserélődött-vándorolt, — és végezetül kiváló emlékezetű adatközlői révén rekonstruálta a zenei anyagot, tehát a *néphagyományból*. Munkája során szem előtt tartja a Cantionale későbbi, főleg második 1719-es kiadásának szövegállományát, jelzi a kettő közötti eltérést. Az eltérés főoka, mint már érintettük, a második kiadást rendező Balás Ágoston kényszerű purifikátori tevékenysége, aki — előszava szerint az eretnkség

vádjával illetett Kájoni védelmében s az új könyv érdekében az e vádat igazolható énekeket kiemelte és helyükbe másokat tett: („... Theologus — által a' megfogatókzásokból meg-jobbittatván újjak tetetennek helyekben...”) ahogy magát finoman kifejezi. Balás Ágoston kettővel kevesebb éneket tett vissza, mint amennyit elvett. Latin énekből viszont kevesebbet, 36 helyett csak 10-et. Domokos Pál Péter az első kiadás alapján dolgozik. Csak kiegészítő adatok formájában utal a második kiadásra s szakmailag nem is érinti az 1805-ös, már erősen alakított-manipulált harmadik kiadást. Azonban jelzi, hogy ilyen hatással volt a Cantionale a későbbi énekköltészetre-énekgyűjteményekre, kezdve Illyés István „Halottas Énekek...” című könyvétől (a népi gyakorlatban máig is használt számtalan, a XX. század elejéig megjelenő kiadásai révén) az ún. Deák-szentés 1774-es gyűjteményen át a ferences hatásokra szétszaladó terjedésig s így a néphagyományba való beilleszkedésig. Ezzel igazában egy, a középkorból eredő s napjainkig is tartó folyamatos történeti áramlást követ, melynek sodrásában így, vagy úgy — írásbeliségen, szóbeliségen át — az egész magyar irodalomtörténet és ének-zene kultúra jelen van.

Amint a kötet alcíméből is kiderül, Domokos Pál Péter művének második részeként s mégis szerves részeként szerepel egy, a Kájoniéval sokban azonos sorsú, azonos törekvésű minorita, Petrás Incze János alakjának, szolgálatának (1813—1886) bemutatása. E tudós ferences szerzetes előbb a moldvai Puszta, majd szinte egész életén át Klézse község plébánosa, a magyar néprajz-népismeret folklór önkéntes nagy kutatója, az ő esetében nagyon is találó kifejezéssel élve: misszionárius. Nevéhez kiemelkedő értékű néprajzi-szociológiai, nyelvészeti, irodalmi érdekű forráskutatósi tevékenység fűződik az 1838—1886 közötti időkből.

Domokos Pál Péter révén megismerjük Petrás Incze János életét, sokoldalú egyéniségét, munkásságát, melynek kézzelfogható nyomát az Okmánytárban közli. Vagyis közli levelezését, írásait, tudósításait, melyek mind a moldvai magyarságra vonatkoznak. *Néprajzi-társadalmi* (lélekszám, települési struktúra, foglalkozási ágak, anyagi, gazdasági helyzet, birtokviszonyok, építkezés, ipar, kézművesség, népművészet, tudati kérdések (népi-történeti-etnikai stb.) iskolázási lehetőség, kulturális kép, vallási-hitbéli körülmények stb.)... *Nyelvészeti* — helység-határ-dűlő-tájnevek, család-kereszt-ragadvány-gúnynevek, növény-gyümölcsmegjelölések, nyelvjárási jegyzékek stb. Mindezekben nagyon sok szociológiai adat is van a közösségi és egyéni életre, gondokra, terhekre, megélhetési lehetőségekre, nyelvi-kulturális harcra, értetlen egyházi-világi hatóságokra stb. vonatkozóan. Az időben különösen a nyelvtudomány értékelte ösztönözve Petrás tudósításai folyamatosságára. Szarvas Gábor, Kunoss Ignác, Munkácsi Bernát, Ballagi Aladár, Rubinyi Mózes még személyesen is fölkeresték őt Moldvában. Sorait rendszeresen megjelentetik az időközben meginduló Nyelvőr hasábjain. Ez időben használt álneve — volt oka így írni — Rokonföldi. Hűséges munkálkodása tragikus halálával ért véget. 1886-ban rablógyilkosok áldozata lett.

S most összegezeként: egyedülálló vállalkozás Domokos Pál Péter „összeállítása”. Könyve mindkét része a szaktudomány régi igényét szolgálja, elégíti ki. Régi igény — régi adósság. Új, régi adóssága ez a magyar művelődéstörténetnek. Nem ismételtem el, amit menet közben többször kieméltem, milyen értéket képvisel a most közreadott kötet, azaz forrásgyűjtemény. Mind a Cantionale, mind a Tudósítások különleges tudományos értékű történeti (irodalom, nyelv, folklór, zene...) forrásanyagoknak könyvelhető el. Sajnálatos tény volt, hogy mind ez ideig jóformán mindkettő hozzáférhetetlen volt. Ez gátolta értékelésüket is.

Jelzett hiányt pótolja most Domokos Pál Péter hosszú szorgos élet fáradozásait kivetítő nagy munkája. E munka föltámasztja és így az őket megillető helyre teszi ezt a két nagy tudóst és példás jellemű embert, akiknek olyan sokat köszönhet a tudományos utókor, ha úgy tetszik az utókor tudománya. Hogy mennyit, azt Domokos Pál Péter könyve azokkal is megérteti és tisztán láttatja, akik csak jobbára hírből ismerték őket. Így másodkézből, vagy talán még úgy sem foglalkozhattak velük: Kájoni Jánossal és Petrás Incze Jánossal.

Domokos Péter Pál fáradozásából és a Szent István Társulat jóvoltából most egy, mind a magyar, mind a nemzetközi tudomány számára meglepő, mert nem várt, nem ismert szellemi érték, nem is remélt könyvészeti ritkaság kerül asztalunkra. Nyugodtan elmondhatjuk, hogy a szakma hasznára, de a köz javára is, mert megjelenése fémjelzi jelen törekvéseinket: úgy akarjuk menteni értékeinket, hogy szinkronba hozzassuk a múltat a jelennel, a hagyományt az eszmeiséggel, a magyarságot az egyivású egyetemes közösséggel.

ADY KÖLTŐI ELŐFUTÁRA

Telekes Béla írása a századfordulón

Telekes Béla életében és költői fejlődésében döntő jelentőségű az 1891-es őszi időszak, amikor érettségi vizsgája után a felvidéki kisvárosból, Selmezbányáról Budapest lüktető áramkörébe kerül. Budapest ekkor éli nagyvárossá való emelkedésének virágkorát, az eszmélődő, fiatal költőre szinte állandóan záporoznak az új hatások és benyomások. A társadalmi, irodalmi és művészeti megújulás előszelét érezve pezsgésnek indul a fővárosi élet; a folyóiratok, hírlapok hasábjain, törzs-kávéházak mélyén — ha töredékesen és ellentmondásos formában is — már ott dereng az új kor igénye és vágya egy teljesebb, igazabb életért. A fiatal Telekes tüzetesen megfigyeli és magába olvasztja az itt látottakat, — aligha vitatható, hogy első pesti évei bontakoztatják ki és mélyítik el a társadalmi kérdések iránti fogékonyságát, nemzeti érzékenységét és költői radikalizmusát. Kéziratban maradt feljegyzései szerint az írók és hírlapírók körében, az Otthon-ban és A HÉT szerkesztőségében kapta a legerősebb indító impulzust. „Ott ... a közélet mindenféle rendű és rangú tényezői is megfordultak s szinte az egész ország élete elem tárult. Beleláttam a paloták és a nyomortanyák világába s csupa szépséges, jószágos, igazságos életért rajongó fiatalságom érzékenységét a századvég nagy és kis hatalmaságainak kéz kezét mos uralma annyira felháborította.”

Telekes költői kibontakozását a látottak és hallottak felett érzett indulata gyújtja be, az új és szélesebb ívű élmények segítségével kiegészítve a fiatal költőből a diákkori líra készen kapott és elcsémpelt frázisait, érzelem-pótlékait s gondolati hiányosságait. Nem véletlen, hogy az 1891-től napvilágot látott versek folyamatosan alkítják ki költői világképét.

Az első fővárosban kezeltetett vers az ÉLET folyóiratban jelenik meg 1891 őszén, *A kereszt után jön a guillotin*. Címében és műfajában egyaránt szokatlan az életműben: allegória. A népert küzdő rendfelforgatóra kirótt halálos ítélet után az agy és a szív dialógusát halljuk. Az agy rendkívül merészen érvel: „méltányos üzletnek” minősíti a fennálló uralmat, mint a „törvényes gyilkosok” produktumát. Rámutat arra is, hogy a hatalmasok fegyverrel, szóbeli métellyel történő rombolásaikat eszmékre való hivatkozással követik el. A szív derűs, jövőbe vetett reménnyel kommentálja hamarosan bekövetkező halálát, — tudatában van annak, hogy az igazi eszme nem pusztulhat el az ember megsemmisítésével. Telekes jövőt ecsetelő elképzeléseiben még sok az utópisztikus kicsengésű gondolat, de ugyanitt, a magyar líra történetében először hangzik el egy rendkívül előremutató költői jelmondat: „dicsőség a munka!”

A további versek összecsengenek az előző mottóval. Telekes a kor szokványos hazafiságot árasztó költeményeivel a „tettel való ünneplés” gondolatát szegezi szembe. Március 15-ét köszöntve nem az önelégültség hangján vagy az ábrándok felhőibe burkolózva szól a nemzethez, ahelyett „eszméltre szólítja az alvókat.” A múlt dicsérete itt nem egyéb, mint „rongy dísszel” való felékesítése a „kopott regének”, a sok tekintetben elhibázott, ezeréves múltnak. „Mit élőködtök ősi dicsőségen?” — kérdi a költő, „új dalt, új ébresztőt” keltve életre a megszokott helyén. „Cudar hazugság, hogy megdőlt az önkény” — sújt kemény vágással azok felé, akik a kiegyezést nagy vívmánynak tartják. Figyelme távolabbra is terjed: „... és a szabadság Európa földjén? — Bársonyba rejtett, megszokott iga”. Hová lettek már az illúziók, a Habsburg-ház vélt gesztusait túlértékelő hozsannázások és meddő remények? Telekes a reformkori költők példáján indul el és azok tanulságait vonja le: „a múltakon való okulás” általános konklúziója után valós programot is hirdet. „Hódíts a béke munkás vésőjével, — alkosd, építsd a közös üdv művét.”

A kor beszűkült felfogását, a további gyűlöletet szító, elmaradott álláspontot elutasítja magától és a nemzetiségi politikában is békét, együttműködést javasol a kisebb környező népekkel, mintegy korszerű változatát Kossuth Duna menti koncepciójának. A vers jövőt láttató optimizmussal zárul:

*Jövőnek élve múlt s jelen helyett,
Ne szóval, tettel ünnepeljete!*

Egy évvel korábban keletkezett az a vers, amely Telekes költői nevét legjobban megőrzi a jelenkor számára, s amelyben ott csirázik az új líra számos jellemző vonása és eszmei magja, a *Razzia*.

A nagy terjedelmű, de tempóját és sűrítettségét mindvégig fokozó költemény a századforduló társadalmi életének enciklopédikus sokrétűségét tárja elénk.

*... Elébe rémlik minden, mije nincs
Szabadság, jog, becsülés, munka, kincs...
S egyformán töpreng szalmán, selyemágyon.
És egy se tudja még, hogy mit csináljon.
Tetszhalott, érzi mind, elásva mélyre,
S ébred sirjában, nem törhet ki mégse.
Panaszt, átkot mond s már ajkára gyűlve
Mintha száz siri féreg göndörülne...
Szörnyű egy mámor! Ki ilyenbül ébred
Imetten is még rabja ama rémnek.
S ha törvény bölcse, költő vagy királyfi:
Csak egyre vágy, a nyomorért kiállni.
Más-más szerep, de egy az embere:
Kora rendjével harcot kezdene
S bénán teng ...*

A szaggatott vonalú, roppant belső izgalmat közvetítő vers hófoka egyre izzóbbá válik:

*Rabok előbb mind, most mind szabadok!
— Hanyatt-homlok futnak a zsarnokok.
Tornyon, párkányon nyüzsgő nép kúszik fel,
Kalapács csattog, reped, hull a címer.
Közbe szilajon zúg valami dal,
Zúros-zavaros hangok, — diadal!
Majd valami villanás, dörrenés...
Hol már az utca sűrű ködbe vész,
Mintha a pokol szakadt volna fel,
A csöndes mennybe véres láng lövell,
S szilánkká tépve a lángokon át
Látok száz testet, oltárt, koronát.
Hogy röppen szét mind a henyék örökje.*

Alig akarjuk elhinni, hogy az átfogó társadalomkritikát, mély szociális érzületet és filozófiai tartalmat lírai kifejezőerővel megszólaltató vers alkotója még csak tizennyolc éves; egyetemes mondanivalója, árnyalt költői nyelve és stíluskésztsége kiérett lírikust sejtet. A vers afféle „dinamikus leltár” a nagyvárosi éjszakáról a hajnal derengéséig; alakok százai és jelenségek jellemző foltjai tűnnek fel és cikáznak benne, helyenként a látomásos megjelenítés, másutt a pontosan rögzített, belső realizmus erejével. Egy-egy képsor pörölyütéses kritikával sújt végig a hamis és embertelen intézmények, törvények során, nyílt és leplezett elfajulásokon és hibákon, a mindennapi lét megrögzött szokásain, s a befejező sorokban a reggeli ébredés életképe mellett itt is előfordul, sőt már szimbolikus magasságba emelkedik a mindenkori társadalom évszázadokon át lenézett és valójában egyik legjelentősebb produktuma: az emberi munka.

A millenniumi közhangulat délibábos légkörével, végsőkéig fokozott önelégültségével és káros örökségével egy évtized múlva Ady Endre száll harcba, az ő színre lépéséig a költői előfutárok — elsők között Telekes Béla — egyéni kezdeményezései jelentik az új hangot a magyar lírában. Telekes számos közéleti megnyilatkozása, elsősorban a *Razzia*, a *Magyarok gyászos évezrede*, a *Budapest népe*, az *Ébredés*, a *Szabadság népe*, a *bürokhöz*, a *Hősök unokái* és a *Forradalom* címmel írt két vers közvetlen előképévé válik Ady radikális szellemvilágának.

A *Magyarok gyászos évezrede* valójában fordított előjelű ünneplés a millennium mámoros hangulatában. Telekes a harmadik versszakban világosan kifejti, hogy „ezer éves omladékokon” nincs mit ünnepelni és veszve van az a nemzet, amely már önnön betegségét sem észleli és ismeri fel. Rövid kitérőben szóba kerül a hazafias líra elkoptatott kelléke, a pártosság is, de a költő hamarosan újra a lényegre irányítja a figyelmet. A „hős urak cécós lagzijára” utal és szinte páratlan a **Verbőc**zinek szobrot emelő korszakban: a „vastrónon izzó” Dózsa György alakját eleveníti fel, mint a magyarság kimagasló történelmi személyiségét és követendő hagyományát. Dózsa „szent fejét” megkülönböztetett tisztelettel övezi a versben, s vele merő ellentétként az elnyomó, kegyetlen urakat, akik a jelenben sem tagadnák meg önmagukat és tetteiket az „élődsi, fagyöngy uralom” természete és belső törvényei szerint.

Ebben a versben először írja le magyar költő sajátos értelemben az *ugar* kifejezést, nem véletlen, hogy tíz év múlva Ady lírájában a magyar nemzeti önismeret ébresztését és megújítását szolgáló fogalomként emelkedik. Adyra emlékeztet a költemény gondolati és nyelvi ereje is. A nagybirtok mágikus bűvöletében élő rendszerben a 16. századi parasztvezér személyét és a nincstelenek igazságát a haladás iránti szilárd, belső elkötelezettséggel idézi fel.

*Míg csak mint tűzcsóvás veszedelmet
Ki nem verte más egy-akarat...
S uraiddal takarodnod kellett —
Hont szerezni más égtáj alatt.*

Az utolsó előtti versszakban Telekes felvillantja a „megváltó forradalom” képét és gondolatát,

*Téged megvált az a fürgeteg:
Minden rab nép, az egész világon,
Újjáéled boldog-szabadon
S valósággá válik a nagy álom:
Közös egy-üdv, szent népuralom.*

— sőt az utolsó sorok víziója már a nép megújulásának kézzelfogható eredményeit is regisztrálja: „Földek, gyárák s minden munkahely egy tábor lesz!”

Telekes világnézeti és művészi fejlődését hitelesen jelzik az elemzett versek, a fővárosban eltöltött esztendő alatt költészete minden téren sokat gazdagodik. Amíg a közéleti versekben a mondanivaló súlyosságát, a javító szándékot helyezi a mű középpontjába, számos költeményében az esztétikai finomság, kiműveltség, — a fiatal lírikus mesterségbeli tudása és felkészültsége ragadja meg az olvasót. A Razzia évében írja a *Te vagy álomom* című versét.

*Éber álom távol idegenben,
Szép ábránddá dajkált bús panasz...
Világvivő vágyra mért születtem?
Csöndes otthon mért nem köt le engem,
S vágyam, álomom mégis mért hogy az?*

*Hova ragad lelkem ifjú láza?
Amit üzők, nem is cél talán...
S lesz idő, hogy bukva, megalázva,
Úgy látsz viszont, egyszerűség háza,
Ott a kis domb árnyas oldalán.*

Rendkívül termékeny és értékes korszakának egyetlen vitatható műve az *Ezer év* című óda; ezt a félkézzel létrehozott írást az önmagához szigorú Telekes ki-rekeszti életművéből. Keletkezésének körülményei azonban érdekesek és jellemzőek.

Telekes Béla 1896-ban, a millennium évében apja felkérésére egy hivatalos kicsengésű ódát ír, aki azt megkérdőzés nélkül elküldi Nagykőrös város óda-pályázatára. A jelíges pályamű első díjat nyer és a tetétleni Árpádhalmi emelt emlékszobor avatásán el is szavalják. Az óda csupa általános közhely, kivéve egy sorát: „S nézz múltadba, hogy jövődbe láss!”

Telekes ódájával nemcsak a pályadíjat, a hazafias sajtó elismerését is megnyeri. A selmecbányai lapok kiemelik nemzeti értékeit, az egyik cikk a „gyári termékekre” hasonlító patrióta versek rovására méltatja. A költő nem örül a sikernek — kéziratban maradt jegyzetei ezt tanúsítják.

Ebben a korszakban két versének is a Forradalom címet adja. Az első a Magyar Hírlap hasábjain jelenik meg és erőteljes költői látomást közvetít. A szenny és a szemét tömege belepte a földet, közeleg a „tisztító fürgeteg” a forradalom. A világ megrettenve áll az elemi erőket felvonultató jelenség előtt, de ugyanakkor milliók mély együttérzése kíséri és várja a szükségszerű forradalmi vihar érkezését. A vihar képszerű azonosítása a forradalommal ebben az időszakban vonul be a magyar költészet és publicisztika szótárába. Ady nyolc év múlva, 1907-ben ugyanazt a metaforát eleveníti meg színes, villódzó sorokban.

A *Forradalom* címmel írt másik költeményt a megjelenése körül lezajló szokatlan események is kiemelik az átlagversek sorából. A költő meggyőződése szerint a forradalom, mint a „vétkező világ lelkiismerete” akkor ébred, amikor a világban legsűrűbb a sötétség. Tűzcsóvás jelentkezése elharapódzik mindenütt és hamuvá égeti a földön megtalálható bűnöket, többek között a hazugságot, a gonoszságot és az elnyomást. A vers Bródy Sándor JÖVENDŐ című lapjában jelenik meg, de a szerkesztő csak csonkított formában, a harmadik és negyedik versszak elhagyásával közölheti. Ez a nyolc sor a kézirat hiteles szövege szerint valóban keményen hangzik.

*Zsarnokok trónját, gazok palotáit
Úgy gyűjtja sorra fel.
Ha el is fojtják jó soká a lángját,
Végkép azt semmi sem fojthatja el.*

*Lappangva annál messzibb harapózik
S úgy csap föl egy napon,
Hogy hamuvá ég benne mindahány bűn,
Hazugság, ármány, vétke hatalom.*

Telekest nyugtalanítja versének sorsa, hamarosan átírja, s az átdolgozott költeményt Ada Negri neve alatt az Új Könyv című folyóiratban megjelenteti; ő csak mint fordító szerepel.

Ada Negri ebben a korszakban nem ismeretlen a magyar olvasóközönség előtt. Sokat nélkülöző gyermekkor után néptanítóként működik, korán jelentkező lírájában mély elkötelezettséget vállal az alsóbb néposztályokkal, a szegényekkel. Humanista kicsengésű első kötete után kifejezetten szocialista tartalmú verseket jelentet meg, művei a magyar nyilvánosság előtt Radó Antal, majd Kosztolányi Dező fordításában látnak napvilágot. A Forradalom című Telekes vers minden gyanú nélkül az olasz költőnév fémjelzett nevével gazdagítja a forradalmi versek egyre inkább szaporodó sorát.

Az újabb változatban Telekes csak látszatra enyhít az izgatásért perbe fogható versszakokon:

*Zsarnokság trónját, gázság palotáit
Mint gyűjtja sorra fel...
Ijedt világ, e tűzvészt olthatod már, —
Te legfeljebb csak lángját fojtod el.
Lappangva annál hőbbben harapózik
A sötétben tova...
S hajnalra üszkös romhalmazba roskad
A gázság minden gerendázata!*

Lényegében semmi mást nem tesz, mint a „népek forradalma” kifejezést elhagyja az utolsó versszakból, de a „zsarnokság trónja” s a tűz ellentét-párjával és a gázság „üszkös romhalmazba” való roskasztásával világosan, áttételek nélkül foglal állást haladó szellemisége mellett.

Telekes belső elkötelezettsége sajátos értelmet és helyi színezetet nyer a *Budapest népe* című versben. A főváros ebben a korban igen sűrűn mint „bűnös város” szerepel a falut romlatlan közegnek valló álromantikus felfogás szerint. Az ide-

genséggel, romlott erkölccsel és léhasággal vádolt várost a költő kiemeli a sztereotip vádak rosszindulatú áradatából, rámutatva igaz emberséget hordozó, forradalmi lelkiületére. A verssorokban mindez nem tételesen, hanem árnyalt érzelmi motivációval jelentkezik. A „nép arcát” szépnnek és fenségesnek nevezi, mint a tenger arculatát, ha napkeltét vár. Budapesttel kapcsolatosan sokan léha könnyelműséget, tartalmatlanságot emlegetnek, de valójában nem ismerik valódi értékeit: a „játszi hab” kellő időben „fenséges árrá” emelkedik és maga szab törvényt a világnak. Telekes a Petőfitől kölcsönzött nép-tenger motívumot továbbviszi lírájában, hogy ezzel a költői rámutatással is igazságot szolgáltasson a sokat szenvedett, hősi városnak.

Petőfi személyét és költői példáját idézi egy korábbi vers is; a nagy költő halálának ötvenedik évfordulóján a „szédítő valóságot” tárja az olvasó elé: Petőfi csillag-útját, amellyel a magyar költészet és történelem legszebb fejezetét alakította ki.

A nemzeti szabadság eszméje akkor válik teljessé, ha a költő vagy közéleti személy más nemzet szabadságesezméit és függetlenségi törekvéseit is elismeri. Ez az igény érvényesül *A búrokhoz* című versében. A haladó európai közvélemény a századfordulón és az új század elején szinte egyértelműen a búr nemzet mellett foglal állást a gyarmatosító angolok elleni küzdelem során. Telekes Béla a búr szabadságharcot Adyra emlékeztető szóhasználatával „nagy, szent csodának” nevezi. Az utolsó versszak az elnyomó rendszerek eszmei és gazdasági erezetére egyaránt rámutat; a „zsoldos hadak” említése a jelen és a jövő gyarmatosító módszereire vet fényt, mintha a költő a 20. század második felének neokolonizációs eszközeit is előrevetítené.

*Kalmár zsnoknság zsoldos hadai
Hősöknek népét bár százszor legyőzzék,
Rabláncon mégsem bírják tartani,
Sírjából úgy tör újra s újra ki
A szent szabadság, az örök dicsőség.*

A felrázó, mozgósító erejű versek száma és intenzitása ezután sem csökken. Az *Ébredés* a reformkori költőkkel, elsősorban Berzsenyi lírájával azonos mondanivalót és képiséget hordoz: a nemzet jelenét alvó állapotához hasonlítja, amelyből jogosan remélhető az ébredés. A rossz álmot követő hajnal közeledése, a „törpék láncainak” lerázása, a „pöröly” kézbe fogása, s a rablilinc széttörölt vasából „üdvös eszközök” kovácsolása egy nép szabadságvágyának magas izzású és logikus folyamatát idézi.

*De egyet mozdulsz, a hajnal, ha nógat,
Hogy szemedből az álmot kitöröld,
S lepattog mind a törpék láncra rólad,
Úgy ébredsz majd s törsz láncot, fogsz pörölyt,
S kovácsolod száz üdvös eszközöddé
A rablilincsek széttörölt vasát ...
Úgy ébredj, úgy, hogy orv nép soha többé
Láncát álmodban se rakhassa rád!*

Az előző versnek mintegy kiegészített változata, a *Szabadság népe* a zsnoknság és a függetlenség ellentétes fogalmának újszerű képével jelentkezik. A nemzetre olyan cifra rabláncot erősítettek elnyomói, hogy már-már nem is látja a bilincset rabláncnak. A költő ironikus leleménnyel mutat rá, hogy a Magyar Szabadság jelmondata van rávéve minden egyes láncszemre. A meglepő költői gondolatot csatánós befejezés zárja le: ez a nemzet életben marad, hiszen a rabszolgák örökké élnek, s még meghalniok sem szabad.

Ezekkel a költői megnyilatkozásokkal szervesen összefüggenek a II. Rákóczi Ferenc személyét és történelmi küldetését köszöntő lírai vallomások egymást követően két költeményben. Mindkét vers időszerűségét az önkényuralom elleni töretlen eszmei harc mellett a fejedelem hamvainak hazahozatala is motiválja. A *Rákóczi sírja* két kezdő sora, mint egy kőbe véshető, tömör epigramma állít emléket a 18. század kiemelkedő magyar vezetőjének:

*Elt a hazáért és meghalt hazátlan!
S még sír se juthat neki e hazában.*

A vers a nemzetért küzdő, más korban élő hazafiak keserű sorsát is igazolja: feláldozott életük mellett évszázadokon át az utókor megbecsülésében sem részesülhettek.

A Rákóczi a hamvak hazahozatalának idején keletkezik, de kéziratban marad, rendkívül keményen hangzó sorait ünneprontásnak, sőt felforgató iratnak minősíthette volna a fennálló kormányzat. Telekes tisztelettel adózik Rákóczi történelmi alakjának, de a hamvak hazahozatala sem változtatja meg véleményét a „hazahozók” felfogásáról, jelleméről és nemzetellenes tetteiről.

*A szabad országok neve sorában
Ma sem ejti hazánkat még a világ.*

A költő történelmi tisztánlátását a nemzetnek szánt udvariassági gesztus sem zavarhatja meg; „köszönete” vitriolos tollal hasít bele a valós problémákat elkenődő uralom látszatvilágába.

*Rab néped egykor zsarnok-parancsra
Téged maga is már kitagadott ...
S a zsarnok utóda hazahozat ma
Hogy hála-láncon tartsa a rabot!*

Az itt említett „hála-lánc” egy korábbi versben a magyar szabadság jelmondata a láncszemekre vésve, az „élt a hazáért és meghalt hazátlan” pasztikus jellemzése Rákóczi kapcsán; általában véve a nemzeti érzületet haladó eszmékkel elmélyített költői kifejezőerő Telekes kiemelkedő alkotói korszakát bizonyítja.

Ezek az évek szemmel láthatóan komoly megújulást jelentenek a költészetben és a publicisztikában is: Ady Endre első jelentős verseskötete, az *Új Versek* ebben az esztendőben jelenik meg és frissíti fel a magyar költészet állóvizét. Párizsból küldött hírlapi cikkei a jövő társadalmi és irodalmi programjának felvázolásával keményen bírálják a fennálló hazai és európai viszonyokat.

A *Hősök unokái* című Telekes-versben már ugyanaz a könyörtelen leszámolás észlelhető a korábbi látszatdicsőségei, múlt-szépítgetéssel, mint ami Ady lírájára jellemző. A múlt fényei sápadnak: újra, szebbre van szüksége a nemzetnek, ha valóban élni akarja a jövőt. A költő az új idők Napjához fordul, hősöket, tevékeny férfiakat vár a magyar nép és az emberiség számára, mivel a régiek kora visszavonhatatlanul lejárt.

A *Virrasztás* a Fölszállott a páva ritmusképletét és belső dinamikáját idézi; — Ady verse egy évvel később jelenik meg — a szórend sajátos használata és az igealakok rokonhangzása ugyanúgy szembetűnő, mint a „várjuk” szó reményt sugárzó visszatérése.

Ennek az évtizednek Ady teremti meg az új költői profilját magyar földön, de az új líra kialakításának, megalapozásának nehéz munkájában Telekes Béla is tevékenyen részt vesz. Haladó szemléletével, társadalmi megújulást hirdető igényével, „ostorozó” magyarság-szeretetével és nyelvében, képi világában, terminológiájában új költői keret megformálásával, mint előfutár rendkívül sokat tesz a magyar költészet fejlesztéséért és gazdagításáért.

A Telekes és Ady közötti eszmei s költői rokonság szükségszerűen gondolati, fogalmi és nyelvi azonosságot, hasonlóságot alakít ki. Az 1890-es évek elejéről való *Látomás* szóhasználata évek múlva Ady korai versciklusaiban is felbukkan.

*Ó, hogyha most a gyöngék dőre könnye
Tikkadt, kiégett, bús szemembe törne.*

Ady *Sirasson meg* című versében ugyanígy előfordul a „dőre álom” s a „kínos”, „bús” jelző is megtalálható.

Mindkét költőre jellemző a mondatok zsúfolt jelzőhasználata; — önálló szavakban: *dőre, kiégett, tikkadt, bús* — vagy összetételben is: *gyöngék dőre könnye, — tikkadt, kiégett, bús szemembe.*

Adyt idézik a következő sorok is, holott Telekes verse öt évvel korábbi az első Ady-kötet megjelenésénél.

*Gyászoljuk a nagy komor átkot
A gyilkos igézeteset:*

*Hogy a boldogtalan ember
Boldog sohasem lehet.*

A *Ki tudja merre* középpontjában az igazi asszony várásával jelentős Ady-költemény, *Az én menyasszonyom* eszmei talaját készíti elő. Telekes verse azzal a szilárd eltökéltséggel vállalja a költőhöz kapcsolódó nőt, mint Ady — a kor és a társadalom merev konvenciói szemmel láthatóan nem bénítják meg merész választását és belső erkölcsi tartását.

*S nem kérde szép-e, ifjú-e még
Csak karjaiba omlanék.
S nem bánva dús-e, nagyhírű-e
Lenne a koldus kedvese.*

A *Carmen lugubre* az Ady-Léda szerelem későbbi motívumaiból sejt meg néhányat; világosan nyomon követhető, hogy a két lírikus élményvilága, felfogó képessége milyen közel áll egymáshoz. A vers tartalmában, hangulatában, képeiben és szöfűzéseiben egyaránt a *Lédával* a *bálban* című Ady-vers testvérpárja.

Carmen lugubre:
*Pár rózsánk van még, száraz aszu emlék
Amerre kacáva jártunk vala nemrég,
Azt szórjuk el ott most sírva, te meg én.*

Lédával a bálban:
*S hervadt, régi rózsza-koszorúinkat
A vig teremben némán szerte szórjuk.*

A rózsza, — az elszórjuk-szerteszórjuk igék teljesen azonos képi alakban jelennek meg, a jelzők is rokonhangzásúak, — a vers hangulati szélsőségsége, a sírás és kacagás, a boldogság és megrettenés motívumai egy töről fakadó lírai inspirációt jeleznek.

Az Ady-párhuzam kapcsán ezen a helyen szükséges megemlítenünk az *Ismered?* című verset. A költő az elátkozott haza és a szerencsétlen nép megszokott képével indítja a költeményt; az önérdék itt az uralkodó, s a nép az anyagi javak egyenlőtlenségétől, a pénz rontó hatalmától sokat szenved. Az erősen antikapitalista színezetű vers egyik sorából alig észrevehetően kibomlik egy Ady által később hatalmassá növesztett, sajátos költői kép: a vér és arany.

*Hol pénzszerzésnél nincs ma szebb cél
S a pénz a legfőbb hatalom,
S a dús kapzsibb az éheseknél
S könny s vér ég annyi aranyon...*

Telekes nemcsak egy-két lírai motívum egyezése, rokonsága kapcsán válik Ady előfutárává; költői látásmódjuk, a világ jelenségeire történő reagálásuk és belső rezonanciájuk is azonos forrásból ered.

Telekes jól tudja, hogy korának álerkölcössége mennyire megnehezíti a nő élelmegjelent *Dal egy nőhöz* című költemény. A férfi és nő kapcsolatának szintézise ez a vers, rendkívül merészen megfogalmazott, filozofikus sorai előre mutatnak a kivívott női egyenjogúság korszakába.

Nem egyenlők-e elvben férfi és nő? — teszi fel a kérdést a költő és a vers első sorától kezdve logikus érvekkel veszi védelmébe „életünk szülőjét”, a századforduló idején még minden téren elnyomott és háttérbe szorított asszonyt.

Telekes jól tudja, hogy korának álerkölcössége mennyire megnehezíti a nő életének szebbé válását, — kemény, ostorozó szavakkal vág a kérdés sűrűjébe. A jelen állapotának rögzítése után komoly, jövőbe vetett hittel mondja ki költői jóslatát: az eljövendő kor ebben a vonatkozásban is sikerrel vívja meg harcát.

*Beteljesül, mit nem hisz senki még:
Egy család lesz csak, — az emberiség!
Es nő és férfi szabadon szerethet ...*

A vers szinte szétfeszíti kereteit, már nemcsak a nő, hanem minden ember, a társadalom valamennyi rétegének igazságát, helyes létberendezését és életcélját is felvillantja:

*Minden kor célt, minden cél kort talál,
Nem elhagyatott az agg, a kór, a gyermek,
Van hivatás, mely oldalukra áll.
Együtt s egymásért mindig, mindenütt...*

Az *együtt és egymásért* átfűtött mottója nyilvánvalóan a Telekes alkatához és világnézetéhez közel álló szocialista társadalom közösségi struktúrájára és humánus szemléletére utal.

A vers kódája a Nő apoteózisát teszi hitelesebbé:

*Te vagy az élet, általad terem
Szépség, gyönyör, költészet, szerelem!*

E jövőbe mutató sorok világosan bizonyítják, hogy az elképzelt modern társadalom — ha humánus eszmei alapra épül — nem szükségszerűen falanszteri gépieséget, elembertelenedést hoz, hanem szépséggel, művészettel megerősített, emberi világot. Telekes magánéleti lírájában jórészt az új költői hang és a fogalmak fel-frissített, korszerű értelmezése jut érvényre. Pontosan felismerhető a kiindulás: Vajda János és Reviczky modernebb életérzéseihez közelít, ahelyett, hogy a századvég költészetének beszűkült felfogását vagy steril eszményeit hirdetné. Reviczky Gyulától elsősorban a perdita, az elbukás s a részvét gondolata, Vajdától a szerelem üdvkereső harca épül át lírájába, de mindez kiegészül a férfi és a nő kapcsolatát többé le nem egyszerűsíthető, korszerűbb látásmóddal és Ady számára utat egyengető költői nyelvújítással is.

Érdekes megfigyelní, hogy az első Ady-kötetektől erősebben kicsengő dekadens és szimbolista hangvétel már egy évtizeddel korábban, Telekes verseiben is felfedezhető — ami később Adynál a „halál rokona” és a „beteg rózsák” dekadenciát sejtető hangulatát kelti életre, Telekes lírájában a „hervadó és haldokló őszirózsák”, az „álmatlan, nagy éjek árnyai” és az „elosonó élet” képeivel jelentkezik. Egyik legszebb szimbolikus versében — *Ez itt az álmok rengetegje* — a „durva fejszés: a valóság” csapásai alatt hullanak, dőlnek a „mesefák”, de a költő egyre beljebb hatol a „szűz tündérvadonba”, ahol nyugalmat lelhet, s ahol a sebek is tompábban fájnak.

Ady szimbolizmusának kedvelt felidézett képe, a „csónak”, a „sajka” — a vízen-hullámokon vívódó költő alakjával — megtalálható Telekes verseiben; egy kéziratban fentmaradt fiataalkori költemény, a *Van-e még, van-e part* tanúsága szerint:

*Istenkísértő szent csoda
Te életem álomcsónaka
Hajhó, van-e még, van-e part?*

Egy másik versciklus két darabja, a *Szerelem* és az *Emlékszel a régi regére* nemcsak a víz, a sajka, a gálya motívumait idézi fel, ezt a jellemző légkört és miliőt a később Adynál tapasztalt sajátos költői képekkel és bizarr hangulatokkal teliíti meg. A „gyászos gályára suhanó, hősín galambok”, a virágokat szóró, ígéretes asszony megjelenése, az újra gyászba boruló égitestek, a „szétdőlt nászkoszorú” és a titokzatos ár által továbbsodort gálya — vagy a zord vizeken haladó sajka a fölébe görnyedő, „töviskoszorús” hajóssal, az álmokat tönkretéző köznapis valóság belopózása a versekbe közvetlen közelségbe hozza egymáshoz a két lírikust.

A találkozás Ady és Telekes költői sajkái között 1906-ban jön létre. Telekes a KÁPRÁZATOK (1895) kis terjedelmű anyagával és különösen a hírlapokban, folyóiratokban közzétett verseivel már nevet szerez magának; az 1906 elején kiadott VERSEK gyűjteménye a már porondra lépett Ady figyelmét is felhívja költészetére. Telekessel Ady a kor hírlapírásának kissé szecessziós modorában a Budapesti Napló 1906. április 8-i számának hasábjain vállalja a sorsközösséget.

„Szeretnék valami szép nótára gyűjtani: álmok rengetegjébe lépek, s Telekes Béla verseinek nehéz és drága illata felhőzik a lelken. Poéta Telekes Béla, akit én szeretek. Magyar sorsú, szomorú, szívében egy kissé már vénülő is talán. Szent sajkás, ki vad, zord folyamon, alkonyi napon megy a mély tenger felé. Babérág az evezője, töviskoszorús a feje, dalolva úgy evez előre.”

A cikk közepe táján, néhány kontemplatív mondat után Ady minden stilizálás nélkül, hajszálpontosan mutat rá a lényegre.

„Hogy lehetne valahogyan erősebben eljegyezni az Élettel Telekes Bélát, ezt az igazán nemes poétát? Az Élet bizony nem édescsókú az ő számára sem... **Miért** nem írhat ő például mindig olyan verseket, mint a *Szerelem*? Varázsos, zengő, muzsikusszá. De talán tudna akkor is más lenni. Megéreznök minden során, **hog**y ezt csak így lehet elmondani. Most nem érezzük mindeniken. Néha sokat mond s akkor talán többet mondana a még eddig el nem mondottakból.”

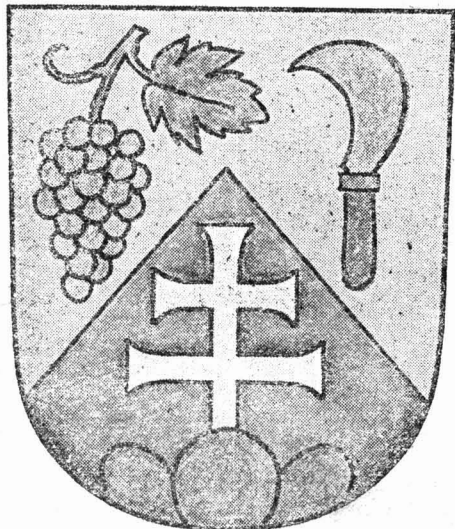
Ady kritikája tömören utal a hazai költősors leहुzó erőire, nehézségeire és arra a „fátumra”, amely annyiszor akadályozza a magyar tehetségek teljes kibontakozását, művészi képességeik valóra váltását. Majd visszatér a költő dicséretéhez:

„De mit siratom én őt csupa szeretetből? Különb, poétább és bölcsőbb ő, mintsem ezt megérdemelje. Írta itt a minap: nem átkozódik, nem fél, de dacol és megy a nap felé. Így legyen, s mi nyomában leszünk a szívünkkel.”

Telekes számára Ady elismerő, jószándékú kritikája ünnepélyes költővé avatással válik egyenértékűvé. Jelentőségét élete végéig tartó, állandó lírai megújulása bizonyítja.

GRÁNICZ KATALIN

AZ UTOLSÓ ÁRPÁD-HÁZI KIRÁLYLÁNY EMLÉKE A TÖSSI CÍMEREN

A XIV. században a Bódeni-tó környéki és a Rajna menti női dominikánus kolostorokban virágkorát élte a misztika. E zárdák egyikének, a svájci Winterthur melletti Töss kolostorának szoros kapcsolata volt a magyarsággal. Itt élt s halt meg az Árpád-ház utolsó sarja, III. Endre leánya, Erzsébet.

Erzsébet III. Endre király első feleségétől, Fenemnáttól született gyermeke volt (1292 v. 1294–1336). Már gyermekkorában — a kor szokásai szerint — eljegyezték a cseh királyfiával, a későbbi III. Vencel cseh királlyal. Apja, III. Endre halála után, az eljegyzés felbomlott. Akkor már édesanyja sem élt. Így mostohaanyja, a Habsburg házból származó Ágnes királyné vette pártfogásba. Ő testvérének, Henrik osztrák hercegnek ígerte a fiatal lány kezét. Ágnes apjának, Albrechtnek meggyilkolása (1308) azonban ezt a házassági tervet is megghiúsította. — III. Endre özvegye, Ágnes, az anyja által alapított königsfeldi (Svájc, Aargau kanton) kolos-

tor mellé költözött. Itt gyilkolták meg I. Albrechtet. Mostohalányát, Erzsébetet, a Winterthur melletti Töss domonkos klostromába küldte.

A fiatal hercegnő viszontagságos élete és szeretetreméltó egyénisége nagy részvétre talált Tössben. Huszonnyolc évet töltött itt Erzsébet, ahol lelkiatyja a kora-

beli német misztikusok legnagyobbika, Heinrich Suso, társnője és életrajzírója pedig a szintén híres misztikus apáca, Elsbet Stigel volt.

„Hogy a kortárs által írt, s épp ezért többé-kevésbé hiteles legendát a magyar művelődéstörténet forrásának tekintjük, ahhoz ad jogot, hogy bár a legenda hősnője, Erzsébet, hazájától távol élt, s azzal minden összeköttetést is megszakított, benne mégis csak a magyar lelkiség találkozott egy nyugati kultúráramlattal: a misztikával. Életrajzírója is lépten-nyomon kiemeli magyar voltát — nyilván azért, mert Erzsébet távol idegenben sem feledkezett meg szülőhazájáról. Sok szenvedésének felsorolását mindjárt azzal kezdi a legendaíró, hogy hivatkozik Erzsébet hontalanságára és arra, hogy ő már nem is térhet vissza többé hazájába azok közé, akik közt született.”

„Erzsébetet az élettől való nagy félelem jellemzi. Az a gondolat, hogy ősei trónjára üljön, fel sem merül benne. Egyszer egy idegen gyóntató érkezett Tössbe és Erzsébet is elébe járult. A gyóntató megkérdezte a nevét; ő azt válaszolta: Elsbet von Ofen. Mire a gyóntató megkérdezte, hogy Budáról való-e? Ő ráhagyta. „Igazán nyomorult, szerencsétlen teremtés lehetsz, hogy ilyen messze földre kellett jönnöd gyötrelmedre” — mondta a gyóntató. Erzsébet erre nem válaszolt.”

Kolostori életét a legnagyobb szegénységben élte, csak miután a Habsburgok újra hatalomra kerülnek (1314), válik mostohaanyjának, Ágnes Királynénak lehetségessé, hogy a kolostort jelentősen megadományozza és Erzsébetet méltó hozománnyal ellássa. (1318. augusztus 8-án Ágnes királyné 200 Márkát adományozott a kolostornak, amit — ma már kimutathatatlan — ingatlanokba fektettek be.)

Elsbet Stigel legendája szerint a dömés apácák kolostorának helyén egykor malomépület állt. A malmosnak egy napon látomása volt. Csodálatos fényesség ragyogott a malomépület felett és egy hang szemrehányóan kérdőre vonta őt, miért zavarog ezen a helyen, ahol szent életű emberek akarják szolgálni az Urat. A malmos e látomásban az Úr akaratát vélte felismerni és nem ellenkezett, hogy telken kolostort építsenek.

A legenda magja hiteles. Graf Hartmann IV. von Kyburg 1234-ben a fiatal kolostornak ajándékozta a legendában említett tössi malmot. Nagyon könnyen elképzelhető, hogy a tössi malomtulajdonos kezdetben ellenállást fejtett ki a kolostor — ezen a helyen való — felépítése ellen, majd hamarosan mégis bele kellett törődnie.

A már említett misztika természetesen Erzsébet lelki fejlődését is meghatározta. Hazátlansága, társatlansága és idegensége könnyen összezúzhatták volna lelkileg. A szent hagyományokat Erzsébetnek sikerült a maga életében megélni s így azon az úton haladt tovább, melyre az ősei közül az Árpád-ház szentjei, különösen a női szentek példát adtak.

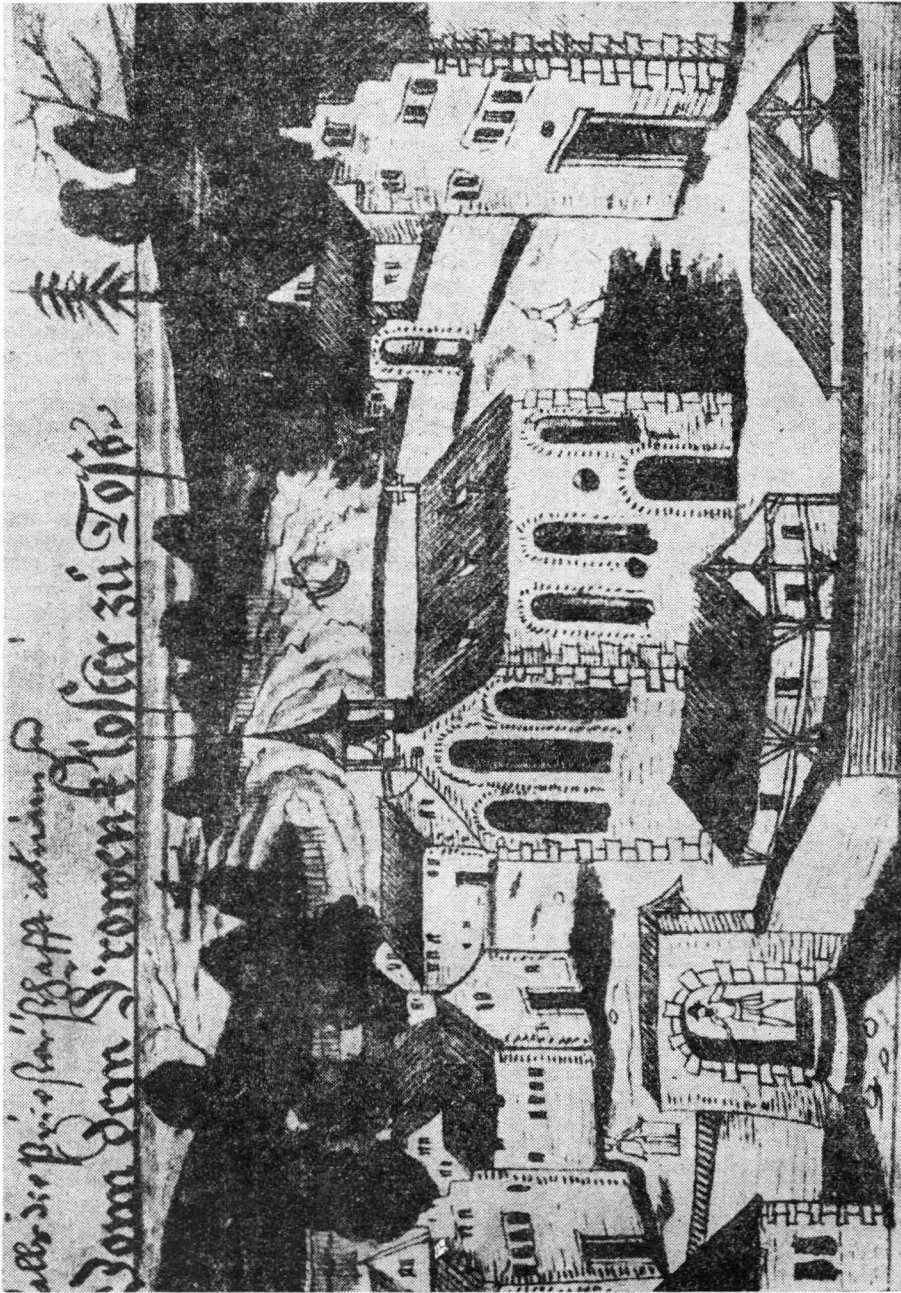
„Erzsébet volt a legelőkelőbb, de a legboldogtalanabb teremtés is, aki valaha a tössi kolostor kapuját átlépte. Mostohaanyja, Ágnes, kényszerítette őt kolostorba. Erzsébet eljött Tössbe és beletörődött kemény sorsába. Amikor később jegyese, Heinrich osztrák herceg érte jött, hogy hitvesként magával vigye Ausztriába, Erzsébet visszautasította őt. Azóta »magas« rokonai csaknem teljesen elhanyagolták Erzsébetet” — olvashatjuk a német domonkos apácák történetében.

Erzsébet a kolostorban példája lett az alázatosságnak és türelemnek. Kolostori élete negyedik évétől kezdve gyakran betegeskedett. Élete vége felé inaszakadt lett. A halál élete negyvenhatodik esztendejében szabadította meg szenvedéseitől.

Elhagyatottsága talán legszívhezszólóbban halotti ágyán nyilvánult meg, amikor így imádkozott: „Uram, Istenem, Teremtőm, Megváltóm és Boldogítóm! Nézz ma rám a Te háttartalan könyörületteddel és végy Magadhoz a Te örök országodba ebből a földi nyomorúságból! Pótold, Te, elhagyatottságomat, amelyben ebből a világból távozom, mert nem emlékszem láttam-e egyet is rokonaim közül, mióta atyám országából eltávoztam.”

1336 májusában hunyt el, távol hazájától, a tössi domonkos zárdában, III. Endre magyar király leánya, Erzsébet, mint utolsó sarja a dicsőséges múltú és hatalmas dinasztiának.

„A Krónika szerint Erzsébet holttestét nyolc napig nem temették el, valószínűleg azért, hogy lehetővé tegyék Erzsébet mostohaanyja, Ágnes királyné, valamint más előkelőségek megjelenését a temetésen. Erzsébet hercegnő holttestét egy fából készített »Totenbaum«-ba fektették és ebben temették el, de a későbbiekben készített részére a konvent egy kőből faragott síremléket, amelybe a hercegnő

földi maradványait helyezték. A Krónika szerint a sírfelirat a következő volt: ANNO DOMINI MCCCXXXVI. PRIDIE KALENDAS NOVEMBRIS OBIIT SOROR ELISABETH FILIA ILLUSTRISSIMI PRINCIPIS DOMINI ANDREE QUONDAM REGIS UNGARORUM, SOROR ORDINIS NOSTRI DUCENS LAUDABILEM VITAM IN ISTO CONVENTU THOS XXVIII. ANNIS, HIC SEPULTA MAYUS ALTARE. A síremléket a templom kórusában, közel a főoltárhoz állították fel.”

A reformáció idején a síremlék megrongálódott. A szarkofág tetejéről a XVI. század végén történik említés. Majd az 1600-as évek elején ismét felállították a templomban négy oszlopra. Egy század múlva, 1703-ban, áthelyezték a szószek alá. A templom átépítése következtében valószínűleg teljesen feledésbe merült a síremlék eredeti helye.

Amikor Mária Terézia ősei földi maradványait a königsfeldi kolostorból Sankt Blasienbe (Schwarzwald) átvitette, megbízást adott a magyar hercegnő, Erzsébet sírjának felkutatására. Erzsébet földi maradványait nem sikerült Tössben megtalálni. A kutatók csak a szarkofág fedelét találták meg a földbe süppedve a kórus falánál. Ott hagyták. Majd a XIX. század közepén, az ötvenes években — az időközben gyárépületté „átalakult” templom helyén újra rátaláltak. A gyár tulajdonosa — M. Rieter-Elmer — először winterthuri villája kertjében állíttatta fel a szarkofágot, majd 1898-ban a zürichi Schweizerische Landesmuseumnak ajánlkozta. Ott látható ma is, a IX. teremben.

1978 április elején elutaztam St. Blasienbe — abban a féves feltevésben —, hogy Erzsébet földi maradványait annak idején (1770-ben) átvitték a Habsburg sírokkal együtt St. Blasienbe.

Ahol a Hochschwarzwald sötét erdős magaslatai délnek lejtenek, egy több mint ezeréves kultúra kőtanúi táruinak élénk: az egykori Benediktinerstift, St. Blasien épületei. A 948-ban alapított és több száz éven keresztül egyre szépült, majd meggyobbodott monostor két tűzvész után (1322 és 1526) végül is 1768. július 25-én teljesen leégett. A nagy tehetségű apát, Martin II. Gerbert, azonban 1768–1783 között újra felépítette az apátságot. A központi épület ez alkalommal a római Pantheon, az Invalidusok temploma és a párizsi Val de Grace templom példájára készült el, mint „nagyszerű emléke a kora-klasszikus irányzatnak”.

Martin Gerbert apát 1769-ben Svájcba utazott és megtekintette Königsfeldben a Habsburgok sírboltját. Itt támadt az az ötlete, feltehetően a monostor építésével kapcsolatban esetleges előnyöket remélve, hogy a Habsburgok földi maradványait St. Blasienbe kellene áthelyezni. Mária Teréziához fordult javaslatával. Ő lelkesedett a gondolatért, elfogadta az apát indítványát. A császári közbenjárás Bernben eredményes volt. 1770 szeptemberében a Habsburg-ház tizenhárom tagjának földi maradványait átvitték St. Blasienbe.

Erzsébet, az Árpád-ház utolsó sarja, továbbra is svájci földben nyugszik. Nem követte halálában azokat, akik életét megkeserítették és nehezzé tették. St. Blasienben nyugszik mostohaanyja, Ágnes, a Habsburgok családjából származó magyar királyné, valamint Heinrich osztrák herceg, akihez annak idején feleségül akarták kényszeríteni, hogy így a magyar koronát Habsburg kézre juttassák.

Svájc napjainkig megőrizte az utolsó Árpád-házi királylány emlékét. A tössi címer piros—fehér—zöld színei hirdetik Erzsébet származását, hontalanságában is megőrzött magyarságát.

Megjegyzés: A szentgalleni Stiftsbibliothek 603. sz. kódexe Elisabeth Stigel kézírata. A német nyelvű 26X20 cm. méretű, papírra írt kódex hét kéziratos tartalmaz. A harmadik: III. Endre leányának, Erzsébet tössi apácának legendája, az ötödik Árpád-házi Boldog Margit legendája. A kódexről C. Greith már megemlékezett Die deutsche Mystik im Prediger-Orden (1250–1350) c. művében. Hazánkban Csontos János írt róla elsőnek a Magyar Könyvszemle 1885-ben.

Felhasznált irodalom: Delmar, Emil: Das Grabmal der Prinzessin Elisabeth von Ungarn im Schweizerischen Landesmuseum in Zürich. — Zeitschrift für Schweiz. Archeologie Band 4. Genf. 1942. — Ferdinándy Mihály: Az Istenkeresők. Bp. 1943. — Salacz Gábor: Árpád-házi Boldog Margit tössi legendája. Pécs. 1940. — Ziegler, Peter: Die Gemeindewappen des Kantons Zürich. Antiquarische Gesellschaft in Zürich. 1977. — Wils, Hieronymus: Geschichte der deutschen Dominikanerinnen 1206–1916.

Útszéli keresztjeink érdekében

A dunántúli magyar táj elmaradhatatlan tartozéka az utak mentén álló, fából ácsolt vagy kőből faragott kereszt. Őseink és egyben a ma élő keresztények hitének jelképei ők. Egyházunk vezetői a nagy értékű épületek és műtárgyak megóvása, gondozása mellett ajánlják és kéri az útmenti kereszteteknek, temetői síremlékeknek, szobroknak gondozását is. Kíváncsú, hogy „minden egyes lelkes tisztában legyen azzal, milyen értékek vannak gondjaira bízva, milyen értékek védelmére kötelezi hivatása.” (1) A keresztállítás, mint keresztény életünk annyi más megnyilvánulása, ősi, még pogány idők szokásainak, hiedelmeinek megszentelésére nyúlik vissza, bár elsősorban Jézus Urunk megváltó áldozatára emlékeztet.

Ha nyitott szemmel és nyitott lélekkel járjuk a Dunántúl tájait, akkor nem kerülheti el figyelmünket az utak mentén, az útkeresztezéseknél, templomok és falusi házak előkertjeiben, temetőben és a sírokon látható kereszteteknek különböző formája. A különböző formák azonban csak a díszet, a nagyobb tiszteletet fejezik ki a lényeges előtt. Ez a lényeges pedig maga a latin kereszt Jézus Urunk feláldozott testével. Ehhez kapcsolódik a Fájdalmas Anya, majd később, Szent János evangéliumának leírása alapján (19, 25—26.) maga az evangélistának és Mária Magdolnának alakja. Még később, a XIX. században a kereszt felállítójának vagy felállítójának védőszentjei állnak a Fájdalmas Anya két oldalán. Szinte műemlékszerűek azok a keresztetek, ahol a kereszt tövében Pietà formájában ábrázolják Szent Fia holttestét tartó Máriát. Ilyenkor a keresztben csak egy lepel látható. A kereszt széles alaprézsébe a Szent Sírt faragják bele.

Tanulságos összefüggés mutatkozik meg, ha a keresztetek fentebbi formai változásának nagyon rövidre fogott kialakulását és a kőfaragó műhelyek helyzetét, történetét vetjük össze. Amíg a kőfaragók és általában az iparosok életének a céhrendszer volt a kerete, addig a keresztetek egységes felépítésűek. Három részből állnak: alapzat — középrész — felsőréssz. A hasas alakú alapzatnak elülső lapja a felirati mező. A középrész elülső lapján domborműszerűen a Fájdalmas Anya látható, később a középrész előtt szoborszerű kiképzésben helyezkedik el Mária. A felső rész maga a latin kereszt a corpusszal.

A céhrendszer idejében, 1872-ig, a kőfaragó műhelyek száma alig egynéhány. A Dunántúl déli részén Keszthelyen kívül Veszprémben, Pápán és Nagykanizsán élnek kőfaragók. Előkelő helyet foglalnak el ezek között a keszthelyiek. A kőművesekkel, ácsokkal, és cserepesekkel közös céhük 1752-ben kapta királyi privilégiumát. — Keszthelyen 1866-ig csak egy műhelyben faragtak követ, részben osztrák, részben a Fertő tó nyugati oldaláról: Szentmargitáról származó mesterek keze alatt. 1866-ban Csehországból jött még egy kőfaragó mester Keszthelyre, és attól kezdve két műhelyben készültek a keresztetek. A más országból való ideszármazás más díszítésű kereszteteket eredményezett.

A céhrendszer megszűnte után elszaporodtak a kőfaragó műhelyek. A Keszthelyen szabadult legények részben itt, részben a környező helységekből kezdik meg a kövek önálló faragását. A kezük közül kikerülő munkák felépítésükben és kidolgozásukban sokféleké. Jobbak is, gyengébbek is készülnek. Ahogy egyre inkább haladnak a század évszámai, úgy változnak a munkák és sajnos a felhasznált anyagok is egyre gyengébbek lesznek. A negyvenes években mindent előnt a merev, hideg és olcsó műkőből készült tucatáru.

A céhekben élő kőfaragók, de még a XIX. század végén dolgozók keze alól is népművészeti szempontból nem egy jelentős alkotás került ki. Ezekre az értékekre figyelmeztetnek az alábbi szavak: „A korszak szentimentális egyházművészeti tömegprodukcijából, a lourdes-i barlangok gipsz-Máriáiból és gipsz-angyaláiból, ahogy a vidéki kőfaragók kezén leegyszerűsödtek, vaskosabbá lettek, egy sajátosan rusztikus késői falusi vallásos művészet alakult ki.” (2) Bátran hozzátehetjük ehhez,

1. Cserhádi J.—Eszes I.: Egyházi épületek gondozása (Bp. 1971)

2. Hofer T.—Fél E.: Magyar Népművészet (Corvina, 1975)

hogy ez a rusztikus vallásos népi művészet kezdete az 1700-as évek közepén — leg-
alábbis Keszthely környékén — már megtalálható.

Milyen célból, milyen szándékkal állították ezeket a keresztek? Székely László,
a vallásos néprajz nagy ismerője ezeket írja: „A templom és temetőn kívüli vallásos
emlékek a következőképpen csoportosíthatók: 1. *Engesztelő* (vezeklő, bűnhődésre
figyelmeztető) *keresztek*. Ezek az embereket egy szerencsétlenül járt, vagy gyilkos-
ság áldozatává lett hívő lélek üdvéért való imádságra hívják fel, s néhol régi
jogi vonatkozásuk is van (ti. régen írásos okmány is kötelezte a vezeklőket —
gyilkosokat — keresztek állítására az elkövetett tett helyén). 2. *Áhítatra ébresztő*
szobrok, képek, fülkék. Ahogy a nevük is mutatja, ezekkel kapcsolatban egyszerű
népi áhítatról van szó, amellyel a nép Istenhez emeli lelkét. Erdőkben, útkeresz-
teződéseknél, hidakon, szorosokban, hegyeken emelt egyszerű vagy térdeplős ke-
resztek ezek. 3. *Krisztus kinszenvedésének* valamilyen rendkívüli esemény (tatár-
betörés, pestis) *emlékére emelt keresztek*.

A Keszthelyi Esperesi Kerület 13 plébániájának területén több, mint 200 ke-
resztet, 10 szentháromságszobrot, 8 Patrona Hungariae és 24 különféle szentnek a
szobrát ismerjük. A kereszteknek kb. 5%-a teljesen rom, kb. 20%-a erősen ron-
gált, 35%-a kisebb-nagyobb javítással helyrehozható és kb. 40%-a épnek mondható.
A falvak belterületén levő keresztek, szobrokat a hívek karbantartják, legtöbb-
ször bemeszelik. A dűlőutak, szőlőskertek mentén levők nagy részét az időjárás
kikezdte. Ezek 30—40 év múlva romosakká válnak. Szinte minden évben találunk
frissen kidöntött keresztet is. A gyakorlatban megoldatlan a temetők keresztjeinek
és síremlékeinek sorsa is. Pedig itt népművészeti szempontból nagy értékek rej-
tőznek. „A Balaton északi partján levő szőlőművelő falvakban pl. az 1860-as 70-es
években terjedt el a divatja annak, hogy falusi házaspárok védőszentjeik alak-
jaival díszített fogadalmi keresztek állítsanak utak mellé vagy házuk elé, és
néha 3—4 méteres faragott kő síremlékeket emeljenek a temetőkben.” Az idé-
zetet az 1975. kiadású Magyar Népművészetből vettük. Az ott közölt 23 képből
14 közvetlenül Keszthely szűkebb környékéről való!

Önkénytelenül is felmerül a kérdés: Mi legyen ezek után? A kérdőjelre egy-
magam nem tudok felelni, de néhány gondolatot szeretnék felvetni. Megfelelő
térrel rendelkező plébániákon kőtárakat lehetne kialakítani. Ide kellene beszállí-
tani a romos kereszteknek még valamit is jelentő részeit. A romokat eltakarítani.
A még ép vagy még könnyebben megjavítható keresztek karbantartására szakem-
berek bevonásával eljárást kellene kidolgozni és azt a plébániákkal ismertetni. A
módszer legyen egyszerű és olcsó, hogy a hívek is képesek legyenek a kivitelezésre.
Az arra érdemes keresztek, síremlékek műemlékké kellene nyilváníttatni.

A temetőket fenntartó közületekkel a temetők központi keresztjeinek és a sír-
emlékeknek fenntartására jó volna egyezséget kötni. Különösen fontos volna, hogy
a kiűrítendő siroknál a keresztek, értékesebb síremlékeket a kialakítandó kőtá-
rakba lehessen szállítani. Ehhez erkölcsi és anyagi segítséget kell kapniuk a plébá-
niáknak.

ISMERETLEN PÁLÓS KÖLTŐ (XVI. SZ.)

Boldogasszony hét öröme

*Szűz, lakása Háromságnak,
disze örök nagy jóságnak,
irgalmasság temploma.
Alázatos aki látja,
kedvességed megcsodálja,
ragyogásod mily csoda!*

*Angyal jelzi küldetésben:
te szülőd majd szüzességben
üdvösségünk szent kegyét.*

Kérded, hogyan lehetséges,
s igen szódra im, testté lesz,
dicső király földre lép.

Aztán neked gratulálnak:
napot adsz te a világnak,
holdfényt tenger csillaga.
Szülésben nem kevesbedtél,
szűz maradsz, bár anya lettél,
gyermekszülő Szűzanya.

A harmadik boldogságod:
csillag támad, látva látod,
mely Fiadhoz elvezet,
bölcsek jönnek és imádják,
ajándékkal elhalmozzák
hozva drága kincseket.

Negyedik szent vigasság ér:
halott Krisztus sírból felkél
a harmadik hajnalon.
Erős hitben remény támad
látván futtát a halálnak,
kegyelem jó gazdagon.

Új örömöd ötödszörre,
midőn látod szállni mennybe
dicsőségben Fiadat:
nyíltan akkor tudtul adja,
kinek voltál édesanyja,
s kinek lánya vagy magad.

Új vigáságod jelentette,
ki a mennyből hozzánk jött le
tűznyelveket osztva szét:
ő tisztítja, őrzi, védi,
kegyelmével megtetézi
az apostolok szívét.

A hetedik boldogságod,
midőn Krisztust újra látod,
ki egekbe felvitet.
Angyaloknál nagyobb fénnel,
felmagasztal dicsőséggel,
ragyog rád a tisztelet.

A mennyei udvarokban
nem tisztelnek senkit jobban
szentek, boldogok között,
s általa nyer minden szépet,
jóságodért áldva téged,
ki erénybe öltözött.

Szűz, ki kegyes anya lettél,
hadd érezzük: életünkért
most is mennyi jót teszel.
Bűntől minket őrizzél meg,
vezesd mennybe híveidet,
ott vigadjunk szentekkel.
Amen.

Latinból fordította: CSANÁD BÉLA

RÓNAY GYÖRGY REGÉNYTÖREDÉKÉRŐL

A nábob halála és a Képek és képzelgések után Rónay György meg akarta írni a tervezett harmadik részt is, hiszen trilógiának szánta önéletrajzi ihletésű regényciklusát. Húsz lappal készült el belőle, s megmaradt jónéhány jegyzete, melyek világosan mutatják, hogy a felszabadulásig akarta nyomon követni hőseinek sorsát.

Életében újra és újra visszatért ihletért gyermekkorához. Erről árulkodnak a Kakucsai rózsák versei is, nemkülönben több prózai írása. Azt akarta elmondani, amit végül lírává oldva „kiírt magából” a Júdásban: hogyan vált egészen árvává olyan környezetben, mely látszólag otthont és biztonságot adott neki. Édesanyja korán tüdőbajt kapott, s aztán elkülönítve, szinte rabságban tartották a kastély egyik szárnyában, gyermekei is alig-alig láthatták. Halála után a fiatal fiú végképp magára maradt. Családja széthullott, A nábob halála pátriárkája, a nagypapa halála után felesége és fiai eltékoztak a vagyont, annak csak töredékei maradtak meg. Egy részét ő örökölte, de mostohaapja volt nagykorúsításáig a birtok gondnoka, s a jelek szerint nem éppen a fiú javára sáfárkodott. Gyermekkoromból emlékszem még, valahányszor feltűnt a végrehajtó Albert utcai lakásunk erkélye alatt, szüleim villámgyorsan az ágyak alá gurították a szőnyeget — nem volt sok —, s mire a hivatlan vendég csöngetett lakásunk ajtaján, már kopár pusztaság fogadta (nem kellett nagy rakodás hozzá).

Igazi otthonra a gödöllői premontrei gimnáziumban talált, barátokra pedig az egyetemen. Egyik jegyzete a következőket tartalmazza: „Év végére kialakult a baráti köre: Julián”. Nyilván részletesen meg akarta írni egyetemi éveinek történetét, elemezni akarta azt a kapcsolatot, mely Horváth Jánoshoz fűzte. Julián, azaz Agoston Julián ciszter szerzetes volt, talán a legjobb barátja. Költőnek indult, aztán megírta Kaffka Margitról szóló monográfiáját, majd pedagógiai tárgyú publikációi voltak szép számmal. Élete utolsó éveiben Biatorbágyon tanított. Csodálatos ember volt: szellemes, villódzó, telve mindig tervekkel, ötletekkel: bizonyára hálás regényfigura lehetett volna. (Versei jelentek meg a Vigiliában is.)

De nem folytatom. Talán ez az első, töredékes fejezet is jelezheti, hogy Rónay György számára ez volt a legfontosabb téma: talán egész életművének egyik legmeghatározóbb motívuma. A jegyzetek alapján a regény egy társadalmi réteg széthullását, morális elzüllését és kiűzöttségét mondta volna el. Sajnos, csak torzó maradt.

(r. l.)

ŐSZI MULATSÁG

RÓNAY GYÖRGY REGÉNYTÖREDÉKE

I. SZUNYOGOS

A fiatalember átvágott az országúton és rátért a majorba vivő homokos dűlőre.

Bal kéz felől keskeny csík szántó nyúlt az országút mentén a kanálishoz. Laza homokjában soha nem maradt meg semmi, kár volt bele a vetőmagért, mégis minden esztendőben megpróbálkoztak vele, ahelyett, hogy parlagon hagyták volna. A gabonát, kukoricát, csalamádét kisikálta a szél, a krumpli meg se bírt bokrosodni, a napraforgó meg, amit az idén vetettek ide, a ritka foltokban, ahol egyáltalán kikelt, alig nőtt félméteresre, leveleit szomjasan lelankasztotta, és legfőképpen gyermekeknél tányérokat hozott, pedig már augusztus legvégén jártak.

Ez után a siralmasan rossz földcsik után, huszonöt-harminc lépésre az országút árkatól kezdődött a szőlő. Göcsörtös vén tőkék, gazosan karó nélkül: a szőlőskertnek, mely egészen a major aljáig húzódott, eza kivénült pászta volt a legregebb része, ezt még Bors báró, a birtok hajdani gazdája telepítette, valamikor a nábob előtti időkben, a múlt század vége táján. Rejtő Áron, a garádfalvi szolga-

bíró, amikor az öreg Werner halála után, mint ez elhalt Werner Rózsi árváinak, a két Zsombory gyereknek a vagyonkezelői gondnoka, hivatalosan is átvette Szunyogoson a gazdálkodást, váltig fogadkozott ugyan, hogy előbb-utóbb itt is rendet teremti; csakhogy mire szenvedélyes mintagazdálkodási terveiben odáig jutott volna, hogy a meddő rizling helyébe saszlát és szőlőskertek királynéját ültessen, csupa hamar termő, korán érő csemegefajtát, amivel majd, mint harsányan, gurgulázó raccsolással mondta, egyszerűen „lehengerli a piacot”, akkorra elfogyott a pénz, megszorodtak a terhek, lejártak a váltók, befagytak a hitelek, és Szunyogos tönkrement. Akiknek az lett volna a dolguk, hogy a homokházi nábob, Werner József immár egyetlen unokájának a vagyonán öröködjének (mert a kisebbik Zsombory fiú, Tibike, 1928-ban meghalt), azok — vagyis az árvaszék, a vagyonkezelő meg a törvényes képviselő, az apa, Zsombory György, akit a nábob végrendeletében kitiltott unokái örökségéből — egymást vádolva, egymást rágalmazva, s a gyors pusztulásért a felelősséget egymásra hárítva olyan kibogozhatatlan pörösködésbe bonyolódtak, hogy azon előbb-utóbb el kellett volna úsznia annak a pár roncsnak is, ami a hitelezők nem várt irgalmassága folytán a szunyogosi csődtömegből esetleg megmaradt volna.

Június végétől, amikor szülei föladták az Üllői úti új lakást és véglegesen leköltöztek a tanyára, valahányszor Tőszentlászlóról jövet ráfordultak a szülő végénél a homokos dűlőre, Zsombory György sosem mulasztotta el, hogy patetikus karlendítéssel rá ne mutasson az elhanyagolt pászttára és fájdalmas gúnnyal föl ne kiáltson:

— Látod, fiam, így fest Áron bátyád híres mintagazdasága!

Géza bólintott, s néha még azt is megtette, hogy keserű vagy töprengő képet vágott, míg apja emelt hangon, hogy a kocsis is hallja, kifogyhatatlanul sorolta tovább Rejtő Áron fondorlatait és mulasztásait, figyelni azonban már nemigen figyelt: a könyökén jött ki az egész zavaros história. Inkább azt a fölemelt kart figyelte maga mellett, mintha valamilyen kifürkészhetetlen okból nagyon fontos lenne számára, hogy minden gesztusát alaposan az emlékezetébe vésse.

Apja kihajtott galléros, rövidujjú, kék pólóinget viselt a tanyán; szabadon látszott napbarnította, szeplős, itt-ott májfoltos karja, s ahogy az ingnyak kissé hátrabukott, pár ujjnyi erősen hajlott, húsos hátából is. Bechtereveje volt, hátán, vállán jól ki lehetett venni a túlcsontosodás szabálytalan púpjait. Nem is bírta vízszintesnél magasabbra emelni a karját, melyen — a jobb felsőkar közepe táján — szintén volt egy hosszúkás dudor: rosszul, vad túlbujánzással forrt össze a csont a kettős törés helyén. Homokházán történt a baleset: Werner Sándor a két lipicaival küldte ki az állomásra (akkor még megvolt a két almásszürke lipicai); az erdő alatt kerékpáros jött szembe, a lovak megbokrosodtak és az árokba rántották a homokfutót. Csoda, hogy életben maradt: ha kevésbé szerencsésen esik, nem az útszéli boglyába, merev gerince össze-vissza törhetett volna.

Géza intézetben volt; csak hetek múlva értesítették, amikor apja már kijött a kórházból.

— Nem akartunk zavarni a tanulmányaidban — mondta, amikor a következő szombat haza kéredezkedett a rákosvári konviktusból, hogy meglátogassa. Hangja csupa szemrehányás volt; Gézában egyszerre kialudt az öröm, hogy látja, hogy élve látja az apját, és kihuny a szorongás is, hogy miért nem írtak neki, miért titkolóztak előtte, vagy miért feledkeztek meg róla, miért rekesztik ki életüknek ezekből a válságaiból és fordulataiból: mintha mégsem tartoznék egészen hozzájuk. Most már csak a folytatást várta, a csalhatatlanul bekövetkező szemrehányást, egy félóra, egy óra múlva, este vacsoránál, legkésőbb másnap reggelinél, mikor Ancsur, a mostohája tapintatosan négy szemközt hagyja őket; alig várta, hogy túlessék rajta és mehessen vissza Rákosvárra.

— Minek is zavartunk volna — sóhajtotta lemondóan az apja. Egy gyereknek, akinek valóban van szíve, meg kell éreznie, ha baj éri az apját. Ha egyáltalán gondol rá néhanapján... Én, amikor édes jó anyám megcsúszott a parketten és kitörte a lábát, már másnap este ott álltam az ágya mellett, pedig én akkor Váradon jogászkodtam, nem egy órányira tőle... De te...

Ez is törvényszerű volt, ez a tragikus „de te”, s utána a lehorgasztott fej, az apai szomorúságnak ez az élő szobra, ami előtt Géza csak állt, konokul, érzéketlenül, megátalkodottan, s egy árva szót sem bírt kipurcolni magából. De nem is nagyon igyekezett, mert tudta, hogy a jelenet a végére jár: nyomban belép Ancsur, mintegy végszóra, akár egy jól begyakorolt darabban, megcsókolja előbb őt, aztán magába roskadt apját, s egy találó mondattal föloldja a feszültséget.

— Ugyan, cicuskám, hát honnét sejthette volna, ha egyszer titokban tartottuk, hogy nyugodtan tanulhasson a vizsgáira! Mi értelme lett volna, ha ide-oda szaladgál? Azért az egy-két órai látogatásért a kórházban? Maga mindig csak érzékenykedik...

Most már csak a befejezés volt hátra: hogy apja, kopasz fejéről, ajkához vonja Ancsur simogató kezét, fölálljon, megbocsátón átölelje a fiát, aztán valósággal odatuszkolja Ancsur karjába:

— Persze, tudhattam volna, hogy megint neki fog igazat adni. — Kissé elépett tőlük, úgy mondta, majdnem könnyes meghatottsággal, mintha gyönyörködne bennük, amint megcsókolják egymást: — Becsüld meg, fiam, ezt az áldott asszonyt. Nincs, aki nála jobban szerethetne téged a világon.

A leköltözéskor is így volt, június végén. Az Úgy — apja mindig hangsúlyosan, nagybetűvel ejtette ezt a szót — váratlanul forrpontra hevült, tárgyalás tárgyalást követett az árvaszéken, s apjának végül is sikerült elérnie, hogy a Zsombory ügyet elvegyék az ülnöktől, aki eddig intézte, a kocsideréknyi aktát másra szignálják, Rejtő Aron lemondjon a gondnokságról, és a vagyon kezelését legalább átmenetileg Géza idősebbik nagybátyja, Werner Imre, a nyáradi földesúr vállalja el.

— Mi pedig — mondta apja egy ebédnél, miután beszámolt az aznapi tárgyalásról — ebben a helyzetben legokosabban tesszük, ha likvidáljuk a pesti életünket és lemegyünk Szunyogosra. Imrével is megbeszéltem, neki is az a véleménye, hogy kell valaki, aki kézbe veszi odalent a dolgokat. Tőle igazán nem lehet várni, hogy Nyárádról átmászkáljon. Egyébként is kikötötte... Ez az egyetlen ésszerű megoldás, és nekünk — pillantott a feleségére — ezt az áldozatot is meg kell hoznunk a fiunkért.

Ancsur vállat vont, szó nélkül, mint akinek mindegy.

— Szóval beleegyezik, anygalkám? — kérdezte az apja, egyszerre szorongva is, de lelkesedve is Ancsur nagylelkűségén. A hangban azonban, a kétféle hangnem vegyítésében volt valami hamis, valami mesterkelt, mint mindig, amikor apja nem mondott egészen igazat.

Géza a tányérjába bámult; tudta, hogy már régen eldöntötték egymás közt a dolgot, már régen mindent megbeszéltek, s ebben a számára rendezett kis jelenetben is megállapodtak. Nem az első eset volt, és ő máskor is, most is belement a játékba, szégyenkezésből, kíméletből, keménységből, maga se tudta volna pontosan megmondani, miért. Semmiképp sem akarta volna megszegyeníteni az apját. Mintha hallgatólagos paktum lett volna köztük: apja szenvedett, börtönt viselt, nélkülözött érte, s amióta a nábob meghalt, önfeláldozóan harcolt az érdekeiért, fölörölte az idegeit, tönkretette a szívét ebben a hősies küzdelemben; ő pedig ennek fejében föntartás nélkül rábízta magát és vakon hisz benne; „mert én, édes fiam, utolsó lehetetemig mindig csak a javadat akarom”. Ancsur ilyenkor tapintatosan kis fejbólintással helyeselt, Géza pedig tőle telhetőleg igyekezett leplezni, hogy már rég megdőlt a hite apja pelikáni önzetlenségében.

(Még gimnazista volt; egy karácsonyi vakáció elején, amikor csak átutazóban szállt meg az Üllői úton, Homokházára menet, ahol akkor még az ünnepeket töltötte, nagyanijánál és Sándor bátyjánál, vacsora után, kint a konyhában, míg egy sámlin kuporogva a cipőjét pucolta, Ancsur pedig a hálóban ágyazott — ez még a negyedik emeleti, kétszobás lakásban történt — apja szomorú hangon megint elkezdte a sérelmei sorolását: hogy Géza levelei rideg hangúak, minden sorukból érezni a kényszeredettséget, s igazán nem érti, hogy ő, a leggyöngédebb, legodaadóbb szülő, mivel szolgált rá erre a közönyre. Gézát semmi nem ingerelte úgy, mint szeretetének ez a zsarolása; egyébként is rossz korban volt, tépelődő, zaklatott kamaszévei mélypontján, és ráadásul a félelmi bizonyítványa sem ígérkezett valami jónak, holott addig mindig jeles rendű volt. Egy ideig hallgatta apja fáradhatatlan panaszkodását, aztán váratlanul elöntötte az indulat, a keféet a konyha sarkába vágta és magából kikelve apjára ordított:

— Mit akarsz velem? Mit lamentálsz mindig? Olyan vagy, mint egy ártatlan pelikán!

Apja hátrahőkölt, arcán, szemében valami szűkülő rémülettel, s ahelyett, hogy pofonvágtat volna, fölcuklott és sírni kezdett. Géza egy percig várt, hogy hátha mégis elcsattan a képen a jól megérdemelt pofon, amit már minden idegszálával kívánt is, és ami — úgy érezte — mindent megoldott, mindent föloldott, minden évek óta köztük lappangó félreértést eloszlatozott volna. De apja nem mozdult, csak sírt, hüppögve, vonagló szájjal és rémült szemmel.

— Ne haragudj — mondta végül Géza, előkotorta a sarokból a kefé, visszalát a sámlira és pucolta tovább a cipőjét. Keserűség, csalódottság volt benne, és valami nehéz kietlenség. Miért nem büntette meg az apja? Miért nem merte megbüntetni?

Mert erről volt szó, ezt csálhatatlanul érezte: hogy az apja nem merte megbüntetni. Félt, és Géza most, életében először, azt is tudta, hogy mitől. Vissza-rettent attól, amit hasonló esetben egy tanár is habozás nélkül megtett volna; mert egy tanár is biztos lett volna a dolgában: abban, hogy ilyesminek ez a legtermészetesebb elintézése, huzavonák, érzelmeskedések nélkül egy gyors pofon, épp olyan ösztönszerűen, amilyen meggondolatlan a sértés volt. Csakhogy apja nem volt biztos a dolgában, és az ösztönei nem működtek pontosan. Attól tartott, hogy egy hirtelen mozdulattal elront valamit, hogy kettejük közt egy ilyen mozdulatnak kiszámíthatatlan következményei lehetnek: egy hirtelen pofonon elvesztheti a fiát. Ez megalázó volt és megszégyenítő. Géza egyszerre megszánta az apját; valami sajogni kezdett, és ugyanakkor végzetesen ki is hűlt benne. Megfogadta magában, míg a cipőt fényesítette, és lassan apja is letörölte arcáról a könnyeit, hogy soha többé nem kerülhet sor köztük ilyen jelenetre, soha többé nem hozza olyan helyzetbe az apját, amiben így leleplezheti magát, és így kisüssön a szeméből a pánik, nem is a fiáért, hanem azért, amit a fia révén élvez.

— Anyádnak ne szólj — suttogta apja, mert bentről ajtó kattánása hallatszott, aztán léptek az előszobában. Mire Ancsur benyitott, már fűtűrészelt, szokása szerint, kicsit hamisan, a *Ki tanyája ez a nyárfás-t*, lényegesen megpördült a sarkán, és karját hetykén, mereven lóbálva besietett a lakásba.

Az Üllői úton újév másnapján tartották a karácsonyt, akkorra jött vissza Géza a nagyanyjától Homokházáról. A fa az első szobában állt egy kerek asztalkán; vacsora előtt gyújtották meg a gyertyákat és a csillagszórókat. Ancsurtól nyakendőt, zsebkendőket kapott, apjától bőrtokos írókészletet és egy vastag, lila kötésses könyvet, előzőklapján apja furcsa, nyújtott, vártatlan hurkokat kötő írásával: „Haragos fiának kifogyhatatlan szeretettel az Ártatlan Pelikán.”

Ancsur odalépett hozzá és mosolyogva megsimogatta az arcát. „Hát mégis elmondta neki”, gondolta Géza, és kezét csókolta a mostohájának.

Hogy mi történt évek óta húzódó és mind bonyolultabban tekergő ügyében május és június folyamán, azt Géza nehezen tudta volna elmondani. Elfoglalták az év végi kollokviumok (első évét végezte az egyetem bölcsészeti karán), s még inkább a sétálgatások Magdával a Gellért-hegyen. Az Üggyel éppen annyit törődött, amennyit mulhatatlanul kellett: szórakozottan végighallgatta apja nehezen követhető, néha egymásnak ellentmondó beszámolóit, udvarias elismeréssel méltányolta patetikus hangon fölolvastott beadványait, s apja kívánságára egyiket-másikat alá is írta („ne mondd, hogy nincs semmi jelentősége, mivel nem vagy nagykorú még; nagyon is fontos, hogy dokumentáld, mennyire egyetértesz velem”), s ha már végleg nem bírt kibújni apja unszolásai elől, vagy ha — nyilván apja óhajára — név szerint megidézték, részt vett egy-egy árvaszéki tárgyaláson.

Keserves délelőttök voltak ezek a Városháza első emeletén, a rangidős ülnök hivatalában, egy inkább tágas fogadószobának, mint irodának tetsző, faburkolatos, gazdagon bútorozott teremben. (Az ülnök pár hónapja költözött a hátsó traktus egy poros és kényelmetlen helyiségéből ide, az alelnöki hivatalba. Nyílt titok volt, hogy főlügyeleti hatóságának, a belügyminisztérium gyámügyi osztályának bágyadt rosszallása ellenére is rövidesen megkapja az alelnöki kinevezést; ezzel kárpótolták a presztízsén esett sérelemért, hogy — belügyi közbelépésre — kivették a kezéből a Zsombory ügyet. Az ülnök úgy beszélt az apjával, mintha súlyos, meg nem érdemelt sérelmet kellene elszenvednie az ő okvetetlenkedései miatt; vastag pecsétgyűrűs, kövér kezével türelmetlenül dobolt aktákkal telezsúfolt íróasztalán, időnkint fujtatva sóhajtott, s valahányszor Zsombory György valamilyen új előterjesztést tett, fájdalmas megbotránkozással pillantott ülnök társára, aki az ügyet rövidesen átveszi tőle, s ezért, hogy tájékozódjék, már most megjelent a tárgyalásokon.

Apja úgy készült ezekre a tárgyalásokra, mint vérre menő lovagi tornákra; csak éppen kard helyett paragrafusokkal hadakozott. Mintha párbajt vívna, mind jobban és jobban belemelegedett, arca kipirult, homlokát és közepűt már csaknem teljesen kopasz fejét apró gyöngyökben belepte a verejték, emelten beszélt, mintha szöszéken állna, s egy-egy különösen hatásosnak szánt mondatnál elszorult és megélesedett a hangja, mint valami furcsa kukorékolás. Rejtő Áron idegesen rágtá összes bajuszát, időnkint fölemelte kezét, ugrásra készen előrehajolt,

de az ülnök egy alig észrevehető kézmozdulatára lenyelte az indulatát és fitymálva, gúnyos mosollyal hallgatta tovább a törvényes képviselő vádjait.

Valóban ő tette tönkre Szunyogost? Valóban hűtlenül kezelte a gondjaira bízott vagyont? Géza még emlékezett azokra az időkre, amikor nagyon jól megértették egymást az apjával. Kapcsolatuk csak az ő utolsó gimnáziumi esztendeiben, a húszas évek végén romlott meg. Harmincegy tavaszán, amikor leérett-ségizett, már adáz háborúban voltak. Akkor, közvetlenül az érettségi után, apja egyébként még egy utolsó kísérletet tett rá, hogy lebeszélje őt a bölcsészetről.

— Hallgass rám, fiam, válaszd inkább a jogot. Mire mégy a filozopteri diplomával? De egy jogászt nem lehet büntetlenül kifosztani, az ismeri a törvényt, és vissza tudja pörölni a vagyont, amiből csalárdul kiforgatták. Most még itt vagyok, megteszem érted, ami emberileg lehetséges; hanem ha én nem leszek... ha ez a rossz szívem fölmondja egyszer a szolgálatot...

Géza azonban hajthatatlan volt, apja érzelmi érvei éppúgy lepereregtek róla, mint magasztalásai „a független magyar bíróságról” (ahogy szinte jóslatos tisztelettel emlegette), a Tábláról és végső soron a Kúriáról, ahol — a politikai ügyektől eltekintve — végül mindig kiderül az igazság, az ártatlanok elnyerik jutalmukat, és a Rejtő-féle gonoszok menthetetlenül megbűnhődnek.

Csakhoggy Géza tulajdonképpen nem haragudott Rejtőre. Semmi fölháborodást sem keltett benne a tény, hogy Szunyogos tönkrement, mégpedig — ha igaz — a szolgabíró hűtlen kezelése miatt. Nem ragaszkodott öröklött birtokához, hiszen nem is igen ismerte; egyetlen egyszer töltött ott egy napot. Egy mindenszentek másnapján, miután a homokházi családi kriptában, a hatalmas kanadai nyárfa alatt megátógatta édesanyja és kisöccse sírját, Rejtő Áron átvitte a tanyára, ahol az apja várta. A magtárhoz ragasztott házban elég hideg volt, de a jó ebéd és a bor fölmelegítette őket. Csipős murci volt, hamar a fejébe szállt; míg apjáiék a majorban jártak, ő inkább ott maradt a ház előtt az aprócska kertben a padon, az akácok alatt, melyeknek kopasz ágain itt-ott még mindig lengedezett néhány aranysárga levél. Időnkint lehunyta a szemét, mert fájni kezdett a feje. Ha fölnézett, apját és Rejtőt látta: összekarolva járkáltak ide-oda a tágas majorudvarban, Rejtő az új épületeket mutogatta, a száz méter hosszú istállósort, végében a színnel, préházzal, cselédlakásokkal, s leghátul a kovácsműhellyel. A kulcsár szép mozgású, fényes szőrű, sötétpej lovat vezetett ki az istállóból és szűk kötőfékre fogva megállította előttük. Apja egy percig tűnődve mustrálgatta az állatot, aztán végül mégis rászánta magát, odalépett hozzá, gyorsan megveregette a nyakát, de mindjárt hátrébb is húzódott. Ez a kép a lüktető fejfájás emlékénel is élesebben maradt meg Gézában, sokáig visszajárt benne a székénnyel vegyes feszélyezettség is, amiért apja ilyen szemlátomást fél a lótól.

Ő soha, semmiféle állattól sem félt, még Füstöstől, a homokházi bikától se. („Olyan ez, akár az édesanyja volt — mondogatta a nagynyja. — Emlékeztek? szegény Rózsi is egész kutyakaravánnal mászkált, a siklókat meg pusztá kézzel fogdosta ki a vadszőlőből.”) A lovat visszavitték az istállóba, ők pedig továbbmentek: Rejtő szélesen gesztikulálva, apja föl szabadultan, hetyke karlóbalással, szinte bokázva; Géza biztosra vette, hogy — mint egy-egy kínos helyzet után szokta — füttyüreszik is, halkán, kicsit hamisan, a *Ki tanyája ez a nyárfás-t*.

Szégyen, száanalom, idegenség, talán még egy csipetnyi lenézés is, és ugyanakkor kétségbeesett, vak, görcsös ragaszkodás: alighanem akkor, a szunyogosi kert akácai alatt sajduult bele, vagy csak tudatosult benne először (mert ez még a pelikán-jelenet előtt történt) az a zavaros, taszító-vonzó érzés, az a homályos kétértelműség, az a talán nem is egészen jóhiszemű tisztázatlanság, ami az apjával való kapcsolatát mindmáig jellemezte.

Ezt a zavarosságot, a viszonyoknak ezt a hallgatólagos hamisságát érezte az árvaszéki tárgyalásokon is, melyekre apja ekkor, 1932 májusában-júniusában eleröltette, talán hogy nyilvánosan is eljuttassa előtte — (Géza legalábbis nem bírt szabadulni a gyanútól) — a fiáért oroszláni bátorsággal harcoló apa szerepét. A vitákban, melyek jóváhagyás nélkül maradt zárszámadások, árvaszéki engedély nélkül fölvetett bankkölcsönök, elmulasztott ellenőrzések és az értük való felelősség körül forogtak, már-már érdektelen kívülállónak érezte magát, mintha nem is az ő elkezdett örökségéről lett volna szó. Apja fölváltva hol az árvaszéket, hol Rejtő Áront vádolta, ügyletekre hivatkozva, melyeket azok egymással összejártsza, a törvényes képviselő megkerülésével hoztak tető alá; mire az ülnök többnyire félbeszakította, utálkozó képpel az akták közé túrt, rövid keresgélés után kiemelt egy-egy átkötött csomót és föllapozta benne a kérdéses határozatot, beadványt

vagy kérelmet, unott hangon fölolvasta hol a függelékből, hol a törzsaktából az apai hozzájárulás szövegét; egy alkalommal pedig, amikor a legnagyobb teher, a Magyar—Olasz Banktól fölvelt dollárkölcsön került szóba, két ujjá közé csippentve meglegte elöttük azt a megállapodást, melyet apja ugyanabban az időben kötött Rejtővel törvényes képviselői járandóságának fölemeléséről, és alig leplezett gúnnal tette föl a kérdést:

— Van ezzel kapcsolatban valami észrevétele a törvényes képviselőnek? Vagy esetleg a serdült korúnak? — fordult váratlanul Géza felé.

Zsombory György elvörösödött, mondani akart valamit, de ügyvédje, egy lassú mozgású, elefánszerű férfi, a könyökénél fogva visszarángatta; fejüket összegugva, halkán tanácskoztak, majd az ügyvéd dörögve kijelentette:

— Írásban reflektálunk.

Géza kis fejbólintással jelezte, hogy neki sincs semmi mondandója. Mit is mondhatott volna? Nyilvánvaló volt, hogy apja a dollárkölcsönhöz való hozzájárulását saját jövedelmének növelésétől tette függővé; nyilvánvaló, hogy addig, amíg Szunyogosból ő is megkapta busásan a részét, semmi kifogása sem volt Rejtő Áron vagyonkezelése ellen. Ehhez nem lehetett hozzászólni, erről csak hallgatni lehetett. „Piszkos ügy”, gondolta Géza utálkozva, mintha valamilyen ragacsos masszába keveredett volna, és ettől fogva még közönyösebben figyelte a szeme előtt folyó zavaros pörlekedést.

Míntha egy gonosz és ostoba bábjáték sorozatos előadásain kellett volna részt vennie. A figurák ülésről ülésre ugyanúgy viselkedtek; a következő fölvonás míntha csak az előzőnek a másolata lett volna. Géza egyre kevésbé a színjáték menetét, s egyre inkább a szereplők reflexeit figyelte. Ezek a reflexek hovatovább ijesztően gépiesekké váltak, legalábbis kívülről nézve, s akkor már olybá tűnt az egész, mint egy előre megtervezett komédia, amelynek a szerkezetét a megszállottak érthetetlen vakságával egyedül csak apja nem vette észre. Például az ülnök kezét: az íróasztalon lomhán heverő jobb kart az aranygombos kemény közelővel, és mindig olyankor, amikor Rejtő Áron hebehurgya farkasvakkantással közbe akart szólni — a kéz csuklóból való, alig észlelhető, figyelmeztető fölemelkedését, amire Rejtő sietve, rajtakapottan visszanyelte a torkába tóduló szavakat és megjuhászodva hallgatta tovább a fejére zúduló vádakat. Ez a finom kis összjáték — és még sok ilyen volt: a tárgyalásoknak mindig a Rejtőre kedvező pillanatban való felfüggesztése, a közbevetett kérdések, melyek mindig lendülete kellős közepén akasztották meg az apját, egy idején alkalmazott fejcsóválás, vagy egy tüntetően gúnyos mosoly — egyre inkább meggyőzte Gézát arról, hogy az egész küszködésnek semmi értelme sincs, mert itt már nem egyes emberek érdekeiről van szó, hanem a Hivataléról, annak a tekintélyen pedig nem engednek csorbát esni: az árvaszékekkel szemben soha nem lehet igazuk, és azt, amire apja törekedett, hogy tudniillik az árvaszéket vagyoni kártérítésre szorítsák, soha nem érhetik el. De hogyan mondja meg ezt az apjának, aki, úgy látszott, egyre inkább erre a végső kártyára tett föl mindent, s otthon harsogva fogadkozott, hogy Rejtőt, akit a célhoz vivő úton a legfőbb akadálnak tartott, előbb-utóbb megsemmisíti, eltiporja, börtönbe juttatja?

Menthetetlenül két malomban örültek már a családi asztalnál is: apja az Úgyről beszélt, Géza az egyetemről, egyikük a folyamatba tett eljárások esélyeiről, másikuk irodalmi és tudományos terveiről. Mindegyikük csak félfüllel figyelt, ha egyáltalán figyelt arra, amit a másik mondott. Gézának különben egyre kevesebb lett az otthoni mondandója. Alig várta, hogy fölkeljenek az asztaltól, és szobájába húzódhasson, vagy mehessen át Budára, a Gellérthegy tövébe, ahol Magdával találkoztak.

Ezek a séták sok mindenért kárpótolták. Magda mellett a világ ismét olyan természetese és egyszerűvé vált, amilyen Rákosvárott volt, azokban az elképzeléseiben, amelyeket az utolsó intézeti évben elkövetkezendő életéről szőtt. Ezekben az elképzelésekben se Szunyogos, se Homokháza nem szerepelt; azt, amit örökölt, és amit még nyilván örökölni fog, hiszen ő a Wernerek egyetlen vér szerinti leszármazottja, sose kalkulálta bele a jövőjébe. Elvégzi az egyetemet, aztán tanár lesz, vagy inkább talán könyvtári tisztviselő, mert hamarosan jobban vonzotta a tudományos pálya, mint a pedagógusi: így tervezte, olyan derűlátással, mintha máris a zsebében lapulna a kívánságának legjobban megfelelő kinevezés.

Magda józanabb és aggályosabb volt, hiszen az ő szüleinek — fővárosi pedagógusok voltak — mindig keményen meg kellett dolgozniuk azért a szerény polgári jólétért, amiben éltek; s míg Géza csak abból kollokvált, amiből föltét-

lenül kellett, vagy amihez kedve volt, Magdának ügyelnie kellett rá, hogy összeszedje azt a tíz vagy tizenkét jelest, amittől a következő félévi tandíjmentessége függött. Étrhető, ha meg-megszakította a fiú fellegjárásait.

— Az azért mégsem olyan egyszerű — szolt közbe néha. — Egyre több az állástalan diplomás; ki tudja, öt év múlva, amikorra végzünk, egyáltalán el lehet-e még helyezkedni. Pláne Pesten...

Gézát azonban nem lehetett kiábrándítani.

— Öt év nagy idő, azalatt minden megváltozhat — mondogatta a Somlói út őszbe borult, hó alatt hallgató, majd újra rügyező kertjei közt, vagy fönt a Búsuló Juhász mellvédjének támaszkodva, míg alattuk sorra gyúltak ki az alkonyatban a kelenföldi lámpák. — Egyébként is, kevesebb már igazán nem kárpótolhatnak, mint azzal, hogy adnak egy kutatóasztalt a Fővárosi Könyvtárban.

Magda így szerzett tudomást Géza „ügyéről”. A dolog természetesen bonyolultabb volt, hogysem tiszta képet kaphatott volna róla, hiszen a történeteket: hogy Szunyogos hogyan mehetett tönkre hat kurta esztendő alatt, Géza sem látta világosan.

A gondolatot különben, hogy kárpótlás fejében helyezték el a könyvtárban, egy alkalommal ő vetette föl apja előtt. Zsombory György látszólag kapott rajta, s attól fogva ezt is beírta szanálási terveibe és jóvátételi jegyzékeibe, de — Géza úgy látta — inkább csak iránta való előzékenységből, meggyőződés nélkül és mellékesen, a mind magasabbra és magasabbra sróftól anyagi igények után, anélkül azonban, hogy mind ezekben, mind az állás dolgában akár csak a homályos ígéretekig eljutottak volna. Így aztán egy-két hónap elég volt hozzá, hogy már Géza se nagvon higgven ötlete megvalósításában. Hamarosan tartalom nélküli szólamná vált az egész, mégis ragaszkodott hozzá: arra mindenesetre jó volt ez a délibábos kulissza, hogy a jövő gondjait elleplezze, elsősorban a saját szeme előtt.

Magda azonban tudni akarta, hogy a tetszetős ábránd mögött mennyi rejlik, ha nem is valóság, de legalább lehetőség. Apjának, aki maga is fővárosi volt, elemi iskolai igazgató, és eléggé ismerős a Városházán, megemlítette egy ízben a dolgot, persze csak általánosságban, kuriózumként, mintha semmi közelebbi köze nem lenne hozzá; mert apja, kivált amióta elvált a feleségétől, szigorúan megtiltotta a lányának, hogy az egyetemen férfikollégáival a legszükségesebben túl szóbaálljon.

— Képzeld, apus, van egy elsőéves, aki...

Apja, füstölgő cigarettával a szája szögletében, gyanakodva nézett föl a vadonatúj, tökéletesen szétszerelt és soha többé össze nem állítható rádió romjai közül, oldalt fordult és megvetőleg legyintett egyet az asztalka fölött, melyen reménytelen összevisszaságban heverték a srófok, lámpák, huzalok, tekercsek és különféle szerszámok.

— Szerencsétlen hülye — mondta. — A fővárostól akar kártérítést! Ha a villamos elüti, igen, akkor talán kap valamit a fél lábáért. De az árvaszéktől... Ismered? — kérdezte összevont szemöldökkel. — Mert ha ismered, megmondhatod neki, hogy szerencsétlen hülye.

Magda persze nem mondta meg. December volt, kollokviumidő, nem ért rá mással foglalkozni, Géza pedig, ha csak tehette, kerülte, hogy áttekinthetetlenül zavaros és — érezte — mindig egy kicsit megszegyenítő anyagi ügyeiről kelljen beszélnie. Részben az apja miatt, akinek Szunyogos körüli szerepét mindenki meg lehetősén képesnek találta, s volt, aki ezt ki is mondta, vagy legalább egy-egy kínos kérdéssel sejtette, esetleg hozzáfűzve, hogy őbenne is több éberségnek és határozottságnak kellene lennie (amire aztán Géza rendszerint zavartan elpirult, mintha ő maga keveredett volna valamilyen megalázó sikkasztásba) — részben mert valóban feszélyezte, hogy, ha csak papíron is, de gazdag: szegyelte a föld-birtokát, ahelyett, hogy büszke lett volna rá, ahogyan Rejtő Áron szerette volna.

Géza sokáig nem értette, miért, milyen képtelen ötlet sugalmazására jelent meg nála Rejtő Rákosvárott egy koraőszi délutánon. Nagyanyjával Bécsben és a Semmeringen jártak azon a nyáron; ő sokáig magával hurcolta azt a húsz ív miniszterpapírt, amit Sándor bátyja vett neki a Kärtner Strassén a hoteljük melletti trafikban, erre akarta írni a regényét, kalandos névcserékkel, viharos szerelmekkel, Jókai modorában; míg az utolsó semmeringi éjszakán rá nem eszmélt tervének naivságára meg a saját, gyerekes tapasztalatlanságára, össze nem tépte és reggel a kályhába nem dobta az egészet. Hideg szélben, sűrű esőben indultak tovább Mariazellbe. És azon a nyáron adta el Sándor bátyja a Damjanich utcai

házat, és rendezte meg aztán a lampionos kerti vacsorát Homokházán, Werner Józsefné hetvenedik születésnapjára. Ő pár napra rá már ment is vissza az intézetbe, hatodikos gimnazistának.

Rejtő Áron teljesen szabálytalan időben jött, hétköznapi délután, az első stúdium ideje alatt. Gézáért a prefektus szólt be a tanulóterembe: bosszúság látszott az arcán és érzett ki a hangjából is. Rákosvárott nem szerették az effajta rendbontásokat.

— Csak aztán igyekezzél vissza minél hamarabb — mondta a prefektus, és betuszkolta a látogatószobába. Géza csak annyit tudott, hogy várják, de hogy ki, azt nem merte megkérdezni. Ahogy az ajtó bekattant mögötte, és az ablaknál hátrahatott kézzel álló férfi hirtelen megfordult, a szembe sütő délutáni fényben az első pillanatban alig ismerte meg a vagyongazdát: mindenkire inkább számított, mint rá.

— No — mondta Rejtő — csak hogy itt vagy. — Nem mondhatnám, hogy ezek a fehér papok nagyon barátságosak volnának. Jó, hogy át nem harapják az ember torkát...

Géza fokozódó szorongással hallgatta a méltatlankodva gurgulázó *rrr*-eket. „Miért van itt?” — töprengett magában. — Hiszen még sosem látogatta meg Rákosvárott. Talán Homokházán történt valami? Vagy az apjával?” Erre a gondolatra a torkába ugrott a szíve: vissza-visszatérő rettegéssel az apjáért: hogy amíg ő itt „gondtalanul éli világát”, őt valami baj érte, hiszen — hányszor hallotta, mintha ő tehetne róla — üvegnél törekenyebb a bechtereves gerince. A következő percben azonban már megnyugodott: Rejtőn nem látszott, mintha valami rossz hírt hozott volna.

— Gyorrrsan, gyorrrsan, — racsolta jellegzetes, habzsoló beszédmodorában — mert a végén még kitesznek... Megéreztek rajtam a kálvinistát, mi? — kedélyeskedett, és vállon veregette Gézát. — Jól vagy, barrrátocskám? Egész jó szíved van... — Lakk kékításka feküdt az asztalon; odalépett, fölkatintotta a zárat. — Ezt neked hoztam. — Két karcsú palackot tett az asztalra meg egy barnásszürke fényképalbumot; aztán meggondolta magát, és az albumot Géza kezébe nyomta. — Csináltattam egy sorrozat fotográfiát a birrtokodról. Hogy mindig a szemed előtt legyen, és hogy megmutathasd a tárrsaidnak. Hadd lássák, mi van, milyen pompás mintagazdaságod. A legszebb gazdaság a megyében — mondta elégedetten. — No, Isten áldjon, nem akarrom, hogy sokáig elmaradj és megszidjanak miatta a papjaid.

Bekattintotta a táskát, kezét rázott Gézával, még egyszer vállon veregette, és az üres táskát lóbálva, gyors léptekkel kifelé indult.

— A mustot igyátok meg a barrrátaiddal — szólt vissza a küszöbről.

CSANÁD BÉLA VERSE

Empátia

RONAY GYÖRGY EMLÉKÉNEK

*Amikor megálltál a mondat
közepén folytatta
a lángoló csönd
amely csak legbelül
hallható
nem is szavakkal
s nem a tapintó idegek által
varázslat és meditáció
egy perc egész történelem
a megtestesült állítmány
élménye
hogy VAN és hogy VAGYUNK
múltunk és jövőnk metszőpontján
szabadon
a szenvedésben*

A ZSIDÓ „TÖRVÉNY”-TISZTELET

A II. vatikáni zsinat Nostra aetate kezdetű okmánya (Nyilatkozat a nem keresztény vallásokról) lényegét tekintve abból a törekvésből született, hogy az egyház szükségesnek látta tisztázni a zsidóság és a kereszténység egymáshoz való viszonyát. A téma fontosságát az is mutatja, hogy abban a zsinati határozatban is helyet kapott, ahol az egyház önmagáról ad tanítást: (Ld. „Lumen gentium”, II. 16.) Azok, ... akik még nem fogadták el az evangéliumot, különféle fokozatokban kapcsolódnak Isten népéhez. Elsőként az a nép, amely a szövetségeket és az ígéreteket kapta, és amelyből Krisztus test szerint származik (vö. Róm 9,4–5); a kiválasztás és az atyák miatt Isten szemében igen kedves nép: ő ugyanis nem bánja meg kegyelmi adományait és hívó szavát (vö. Róm 11,28–29).

A zsinat „kölcsonös megismerésre” és „nagyrabecsülésre” (vö. „Nostra aetate”, 4.) szólított fel zsidókat és keresztényeket, de azzal is számolt, hogy párbeszédük a történelmi elfogultságoktól eltekintve sem mentes komoly vallási nehézségektől: „Kétségtelen, hogy a zsidó hatóságok és parthíveik Krisztus halálát követelték, mégsem lehet megkülönböztetés nélkül minden akkori zsidónak vagy éppen a mai zsidóságnak rovására írni azt, amit ővele kínszenvedésekör műveltek. És ha az egyház lett is az Isten új népe, mégsem szabad úgy szólni a zsidókról, mintha kárhozatra szánta vagy megátkozta volna őket Isten, és mintha ez a Szentírásból következnék” (ld. ih.).

A zsidóság és a kereszténység kapcsolatát mindig alapvetően meghatározta Jézus és a zsidó nép vezetői között támadt konfliktus értékelése. Többnyire az látszott a legkézenfekvőbbnek, hogy a felek egymás magatartásán való felháborodottságukat, társadalmi helyzetüknek megfelelően, „úton-útfélen” kifejezésre juttatták. Közben kölcsönösen elfelejtették tárgyilagos vizsgálat alá venni a választott nép és a Messiás összeütközésének tényleges indítékait. Pedig a messianizmus nemcsak Jézus elfogadása vagy elutasítása szempontjából, hanem általános értelemben is — a zsidó-keresztény viszony meghatározója (1).

A „kereszt botránya” (1Kor 1,23) botrány marad. Ha a zsinat mégis párbeszédre szólítja fel a zsidókat és a keresztényeket, akkor nem elégedhetünk meg néhány szokásos általánosság emlegetésével.

A TÖRVÉNY. Nincs zsidó teológia. Azaz nincs egységes tanrendszer, ami egyértelmű eligazítást nyújthatna a zsidó vallás alapelveit illetően.

Kecskeméti Lipót, nagyváradi főrabbi 1913-ban könyvet írt az ortodox-neológ viszály elsimítására, ezzel a címmel: „Egy zsidó vallás van-e, több-e?” (2). Már a cím is utal arra, hogy itt nem egyszerűen a haladók és konzervatívok szellemi küzdelméről van szó, mely tulajdonképpen minden eszme — vallás — történetét végigkíséri, hanem arról, kit lehet egyáltalán zsidónak nevezni.

A „zsidóság, mint vallás” — írja (3) — „nem követel meg gyermekeitől semmi konfessziót”; majd hozzáteszi: „Credo hát nincs, de van dogma. Vannak dogmáink, mert vallás vagyunk, de ... és ez a kanyarodó érthetetlennek tetszetik, hanem-hogy tény, hogy senki sem bátoríthatja a szóig, amely egyetemes érvénnyel pontos számba veszi azokat a dogmákat.”

Ha visszatekintünk az Ószövetség vallási világára, akkor a Szentírás lapjain rátalálunk erre a jellegzetes vonásra. Az ószövetségi Szentírásnak nincs olyan szava, amely hitvallásra szólít fel. A „hívés” fogalmát jelölő „emuná” jelentése: szilárdság, megingathatatlanság, bizonyosság (vö. Kiv 17,12; Iz 33,6), amely szavahihetőségre (vö. Zsolt 119,38) épül és odaadó bizalmat (Ter 15,6) meg erkölcsi szilárdságot (Oz 2,22) fejez ki (4).

Az „Ószövetség népe” egyetlen szilárd vallási alapelvet ismer: *egy az Isten*. Mintha mindig illés döntésre kényszerítő felhívását hallanánk: „Ha az Úr az Isten, akkor őt kövessétek, ha meg Baal, akkor kövessétek azt!” (1Kir 18,21). A sorsfordító teofániákra (5) való emlékeztetés valóban az egyetlen érv a bálványimádás ellen. A próféták évszázadokon keresztül — minden hitvita vagy elméleti bizonyítás nélkül — csak erre hivatkoztak. A teológia itt véget is ér; a további szellemi erőfeszítés ott következik, ahol az egyetlen Isten és az egyetlen

nép kapcsolatát kell szabályozni. Bár „az istenismeret fogalma kulcs a zsidóság megértéséhez”, de ez „nem elméleti teológiát jelent, hanem tudást Isten akaratáról” (6).

Izrael nem teológiai rendszert kapott az Úrtól, hanem *Törvényt*, aminek megtartása biztosítja a kiválasztás (Ter 9,13) és a szövetség (Kiv 34,10) privilégiumait. A szövetség természetéből következik a kétoldalúság: a nép arra kötelezi magát, hogy Jahvét egyedüli Istenként tiszteli és követi, azaz teljesíti a Törvényt; Jahve pedig esküvel igéri, hogy a népet oltalmába veszi minden veszedelemmel szemben.

A szövetségekötés külső jele a circumcizio, a körülmetélés (Ter 17,11), belső jele pedig a megszentelődés (Lev 19,2), ami a kultuszban, kiváltképpen a jeruzsálemi Templomban, az Isten és a nép találkozásának szent szimbólumában csúcsosodik ki.

A Kr. u. 70-ben történt Templom-pusztulás, majd azt követően Jamniában (v. Jabne) az első tan-ház megalakulása az egész zsidó életnek — mind a mai napig — irányt szabott. Az írástudók (szofrim) „Vonjatok a Tóra körül korlátot!” elve azt akarta óvni, ami megmaradt — s egyre szorosabbra fogták a Törvény teljesítésének feltételeit. Ezért a sok törvényt magyarázat, a Tóra előírásainak sokszor túltolt részletezése. A parancsok és tilalmak értelmezésének módját pedig — éppen a szövetségekötés jogi jellege miatt — az „adok-kapok” szemlélet határozza meg.

A keresztény teológusok nem győzik eléggé bírálni ezt a magatartást, és arra hivatkoznak, hogy Istennek, aki szuverén úr, nem lehetnek hitelezői. Nézetük igazolására Jézus példabeszédét a farizeus és vámos imájáról (Lk 18,9—14) említik, mondván, hogy a szegény vámos alázatos imája azért igazabb, mint a kevély farizeusé, mert ő kér, a farizeus pedig „benyújtja a számlát”.

Ugyanakkor nem szabad megfeledkeznünk arról a tényről, hogy Isten a szövetségekötésben egy jogi formát vállalt, amely Órá is kötelező. Ahogy az Újszövetségben az Isten magára vette a Szolga alakját, úgy az Ószövetségben az ember partnerének mutatkozott a szövetség megkötésében; itt a halált vállalta, ott a szövetségekötésből fakadó jogi kötelezettségeket.

A zsidóság karakterét tehát a gyakorlati élet Istennek tetsző szabályozása adja, nem az elméleti fejtegetés. Bár vallási nagyjai próbálkoztak teológiai rendszer alkotásával is — a legismertebb vállalkozás Maimonidesé (7), akinek alapelvei a reggeli imába is bekerültek —, de tételeik sohasem váltak egyetemesen elfogadottakká. A Törvény szöveghasználatának értelmezése pedig a hétköznapi élet szinte minden mozzanatának szabályozására törekedve éppen azt nehezítette, amit megszentelni kívánt: a gyakorlati életet; s így a szabályok sokasága pontos eligazítás helyett önmaga ellentétébe csapott: vitatottá vált minden. Ezért lett elkerülhetetlenül szükséges a hagyomány írásba foglalása.

A *TALMUD*. Kecskeméti Lipót a zsidó vallást a „Talmud vallásának” nevezi (8). Való igaz, hogy szerepét és jelentőségét a zsidó vallástörténetben aligha lehet túlbecsülni. — Felületes szemlélőnek pusztán törvénykönyv, pedig jóval több annál: a zsidó élet mozgalmasságának és sokszínűségének dokumentuma, mely a Tóra örökkévalóságába vetett hit és történelmi változásoknak alárendelt realitás feszültségéből született. A véleménykülönbségek lecsapódása, az ellentétek kikristályosodása történt ebben az óriási méretű alkotásban, nyolc-kilenc évszázad roppant változatos szellemi termékében (9).

Kialakulásának története a Kr. e. V—IV. századra vezethető vissza. Arra a tekintélyt kölcsönző hagyományra építve alkották, hogy az Isten a Tórát két részben adta át Mózesnek: írásban — ez az „írásbeli Tóra”, lényegében a Pentateuchus —, és szóban — ez a „szóbeli Tóra”, mely a Talmudban nyert írásos megfogalmazást: „Ennek megfelelően” — írja Jacob Neusner (10) — „a rabbinikus judaizmusban él az az alapvető meggyőződés, hogy az írott Tóra nem a teljes feljegyzése a kinyilatkoztatásnak.”

A „szóbeli Tóra” — s így a Talmud — alkotórészei a következők: 1. az „írott Tóra” magyarázatai, amelyet az Úr elmondott Mózesnek; 2. az a néhány törvény, amely nincs kapcsolatban egyetlen szentírási verssel sem; 3. azok a törvények, amelyek a próféták működése idején hoztak és Ezra korától fogva alakították a nép életét; illetve minden olyan törvény, amely következtetés által, az exegézis segítségével, egy szokás vagy rendelet következtében jött létre (11).

A Talmudban két réteget lehet megkülönböztetni: a *Misnát* (=tanulmány) és a *Gemará*t (=tan, átv. ért.: befejezés, tökéletesítés): Az előbbi gyakorlati és etikai

vonatkozású, tulajdonképpen vallási és polgári törvénytár, melyet a Kr. u. I–II. század tudósainak, a *tannáknak* (=tanító) hagyományai alapján Jehuda ha-Nászi 210 körül állított össze. A Misna tételein a Kr. u. III–IV. században, a palesztinai (Jamnia, Tiberias, Sephoris, Cezarea, Usa) és a babilóniai (Kteszifón, Nehardea, Pumbedita, Szura, Mazusa) tan-házakban vitatkozó *amorák* (=tökéletesítő) alkotása a Gemara. A Talmud műfaját tekintve élenken őrzi a Misna szellemének megfelelő *haláchát* (=jogi eljárás, szabály), s a benne kimondott törvények ellentmondásait feloldani kívánó, de sokszor az eredeti tárgytól messzire kalandozó *aggádát* (=legendáris elbeszélés, példabeszéd) (12). Az aggáda és a halácha viszonyára élesen rávilágít a következő talmudi részlet: „Mikor rabbi Abahu és rabbi Chijja bar Abba egy faluba érkezett, az első aggádai, a másik haláchai dolgokról tanított. Rabbi Chijját mindenki otthagytá és Abahuhoz ment. Mire az (r. Chijja) zavarba jött és ezt mondta: Egy hasonlattal értésekre adom, hogyan látom én (az eseményt). Két ember érkezett egy faluba. Az egyiknek drágakövei és gyöngyei voltak, a másiknak különféle apróságai, varró- és kötőtűk. Vajon a kettő közül melyiknek lesz több látogatója?” (Szota 40a).

A Talmud, követve a Misna felépítését, hat fejezetre oszlik: 1. Zeraim (föld- és adótörvény); 2. Moéd (ünnepi rendeletek); 3. Nasim (házasság-jog); 4. Nezikin (polgári- és büntetőjog); 5. Kodasim (szent dolgok és szertartások); Teharót (tisztasági törvények). A fejezetek tovább tagolódnak kisebb részekre, de a kisebb egységek címei nem mérvadóak: nem sokat mondanak a fejezet tényleges tartalmáról. De nehéz is lenne a Talmudban szerkezetiileg egymáshoz tartozó részeket keresni, hiszen a tan-házakban zajló viták el-eltérő menetét követi. Az egyik vitatkozó a másik szavába kap, az eredeti témáról lemondanak egy lényegtelennek látszó részletkérdés kedvéért, közben szó esik a természettudománytól a politikáig bezárólag mindenről, akár odatartozik, akár nem. Történetek hangzanak el és szinte refrénszerűen ismétlődik a régi bölcserekre való hivatkozás: „Rabbi Hona ben Henana mondja R. Chijja b. Rabh nevében: a halácha, ahogy R. Jehuda mondta, aki R. Eleázár b. Azarja nevében tanított: R. Chijja b. Abin mondta nekem...” (ld. Berachot 30b). Évszázados hagyományok szólnak meg, időrendi és tartalmi összefüggések nélkül. A talmudi bölcsék szemléletmódjának, exegézisük sajátosságainak vizsgálatára azonban elég könnyűszerrel találhatunk jellemző részleteket. Például egy helyen (ld. Chagiga 3a) R. Eleázár ben Azarja a Prédikátor 12,11-et magyarázza. Ott ezt olvassuk: „A bölcsék szavai olyanok, mint az ösztökék, és mint a beültetett szögek a gyülekezetben levők szavai: egy pásztortól adattak”. Miért olyanok, mint az ösztökék? — hangzik a kérdés. Hogy értésedre adják: miként az ösztöke a tehenet a barázda felé tereli, hogy a világnak életet szerezzen, a Tóra igéi a halál útjáról az élet útjára terelik azt, aki velük foglalkozik. Itt jön egy ellenvetés: Ha a Tóra igéi olyanok, mint az ösztöke és mint a szögek, akkor megváltoztathatók, mert az ösztöke elmozdítható, a szög pedig kopik. S ott a válasz: azért áll, hogy „mint a *beültetett* szögek...”; ahogy az ültetvény növekszik és szaporodik, úgy a Tóra igéi is erősödnek. Közben elhangzik egy kérdés is: ha minden ennyire vitatható, akkor hogyan lehet egyáltalán megtanulni a Tórát: A válasz: „egy pásztortól adattak”, az Egyisten adta, s Ő biztosítja az eltérő vélemények és ellentétek között is élő egységet. Végül döntést is hoz a vita szövívője: „Tedd füledet bölcsérré és szerezz értelmes szívet, hogy meghallj azoknak a szavát, akik azt mondják: tisztátalan, s azokét, akik azt mondják: tiszta; azokét, akik azt mondják: tilos, s azokét, akik azt mondják: meg van engedve...” — tehát a bölcsék vitáit és ítéleteit nem bírálni kell, hanem figyelmesen meghallgatni, s akkor majd érthető lesz minden.

Valóban szükségünk van az útbaigazító szóra, ha a Talmudot olvassuk, különösen amikor a Berachot I-ben a reggeli Semá elmondásának legkorábbi időpontját meghatározni kívánó rabbik arról vitatkoznak, lehet-e már akkor, ha napvilágnál az égbék megkülönböztethető a fehértől, vagy csak annyira korán, hogy az égbék és a hagymázöld között lásson különbséget az ember.

De nem szabad egyoldalúan itélni a Talmudot. Még annyira sem, hogy pusztán kultúrtörténeti érdekességnek tekintsük — bár például feldolgozatlan s jó-részt ismeretlen mesevilága páratlan a világirodalomban (ld. a Szanhedrin 105a-ban a két kutyáról, a Berachot 61a-ban a rókárol és a halakról szóló bölcs meséket)! A Talmud egészében véve mégis a hit, a szinte példa nélkül álló vallásos meggyőződés alkotása, még akkor is, ha gondolatmeneteit, állásfoglalásait néha időszerűtlennek vagy idegennek éreztük.

Ennek bizonyítására álljon itt egy részlet a talmudista irodalom egyik legnagyobb szabású és legnépszerűbb alkotásából, a még a Talmudnál is szigorúbb és kazuisztikusabb felfogású Sulchan Áruh-ból (13), mely Josef Karo (1488-1575) alkotása: „Az Örökkévalót tartom szemem előtt mindig (Zsolt 16,8). Dávid királynak e jelmondása nagy és fontos alapelve a Tórának és a parancsait teljesítő és Isten előtt járó jámborok életmódjának. Mert az embernek ülése, mozgása és ténykedése más, ha maga van a házában, mint amilyen a mozgása és magatartása, ha valamely nagy király előtt áll. ... Mert akkor bizonyára vigyáz minden mozdulatára és minden szavára, hogy azok méltók legyenek. Mennyivel inkább kötelessége az embernek, ha meggondolja, hogy a nagy király, a Mindenható, a Szent (áldassék!) — kinek dicsőségével tele a világ — áll fölötté és látja tetteit. ... Bizonyára azonnal megszállja a félelem és az alázat, mert a Mindenható — áldassék! — színe előtt van és szégyenkezik majd előtte.”

A kereszténység előítélete a Talmud iránt tulajdonképpen félreértésen alapszik: bántónak érezték egyes részeit, amelyek megvetően nyilatkoznak Jézusról és követőiről. Pedig a Jézusra vonatkoztatott kitételek nagy része, különösen ahol „Ben Stada”, a „Hűtlen Fia” szerepel, nem róla, hanem az egyiptomi álprófétáról szól, akit az Újszövetség (ld. ApCsel 21,38) és Josephus Flavius (A zsidó háború, II,13) is említ (14), s csak később, a IV. századból való „Toldoth Jesu” (Jézus élete) című, célzatos zsidó irat alkalmazza rá (15).

Ugyanakkor a Talmudban találunk olyan kijelentéseket és példabeszédeket is, amelyek nagy hasonlóságot mutatnak az Újszövetség — főleg az evangéliumok — egyes részeitel. Néhányat megemlítünk: „Aki magát megalázza, azt az Isten felmagasztalja; és aki magát felmagasztalja, azt az Isten megalázza” (ld. Erubin 13b — vö. Mt 23,12; Lk 14,11; 18,14). — „A rabbik tanítják: akik szorongatást szenvednek, de nem szorongatnak; akiket szidalmaznak, de nem viszonzozzák, szeretetből jámborak és örvendeznek szenvedésük fölött. Róluk mondja az írás (Bir 5,31): „akik pedig szeretnek, legyenek olyanok, mint a Nap, amikor teljes fényében fölkel” (Sabbath 88b; Jóna 23a — vö. Mt 5,10-12). „Ami neked gyűlölet, felebarátodnak se tedd; ez az egész törvény, minden egyben csak magyarázat; menj, ezt tanuld!” (Sabbath 31a — vö. Mt 7,12; Lk 6,31) (16).

A Talmud átfogó kritikai feldolgozása még ez idáig nem történt meg, pedig szerepe nemcsak a zsidó vallás szempontjából jelentős, hanem elősegítené az Újszövetség kifejezéseinek és történeteinek teljesebb megértését is. Nem az a leglényegesebb kérdés, hogy Jézus használta-e a talmudi bölcslek mondásait és hasonlatait, vagy azok merítették tőle — mert Jézus eredetiségéhez semmiképpen sem férhet kétség —, hanem az, hogy az evangéliumokban műfajilag benne él a talmudi aggáda, aminek logikáját viszont — a Talmud nélkül — csak igen nehezen fejthetjük meg. Huber Lipót teológiai tanár ezt írja (17): „Az aggáda adta meg az evangéliumoknak azt az ellenállhatatlan erőt és báj, mely egyszerre megnyeri a szívet és az értelmet. ... a vallásos aggáda lett a kereszténység dajkája.”

KISÉRLETEK A TALMUDIZMUSTÓL VALÓ ELSZAKADÁSRA. Amikor a zsidó szellemet túlságosan megterhelték a talmudikus, illetve rabbinikus hagyományok, az idők folyamán mérhetetlenül kibővült vallásgyakorlati tanítások, akkor kétféle — egymástól teljesen eltérő — módon, de ugyanazon indítekből megpróbálkozott szakítani vele. Az egyik út a Midras- (=kutatás, ui. a Szentírás szövegének fürkészése) irodalomból kinövő sajátos zsidó misztika útja, a másik — a zsidóság fő irányát cáfolni kívánó — karaizmusé.

A zsidó misztika, a *kabbala*, tulajdonképpen a szentírási világteremtés és a héber betűk számértékének fogalmi összekapcsolására építi fel szerteágazó rendszerét. — A teremteskor az jelzi Isten hatalmát, hogy pusztza szavára születik a világ (Ter 1,3; 6; 9; 11... stb.), az ember hivatásszerű uralmát pedig a dolgok megnevezése (Ter 2,20). Ez adja az ötletet: a betűben (hangban) több az erő, mint hinnénk; nemcsak szavakat alkot, hanem világot is. A betűk számértéke — újpythagorikus-gnosztikus tanok alapján — a világ rendjét, értelmét tárja fel. A szavak, fogalmak összégének kiszámításával és újra fölbontásával megválaszolhatóvá válik a dolgok, személyek és események értéke (jó vagy rossz).

Így a zsidó misztikát jól reprezentáló, a XII-XIII. századból való Bahir- („Világító”) könyv a lélekvándorlás tanát is segítségül hívja — az embert mindig érdeklő — erkölcsi értékprobléma megválaszolására. „A lélekvándorlás” — írja G. Scholem (18) — „mint válasz lép fel a teodicea kérdésére: „miért a gonosznak megy jól és az igaznak rosszul?” A felelet: „mert az igaz már (egykor) a

múltban bűnössé vált és most meg lett büntetve". — A Bahir 126. és 127. §-ában felveti a — már a Talmudban is szereplő — kérdést, hogy a Messiás előbb is jöhetne, ha minden lélek az emberek testében kimerülne és vándorlásukat befejeznék (vö. Jebámoth 62a). Akkor ugyanis a Messiás lelke áradna szét az emberekben, őt pedig nem győzi le a (lélek-) vándorlás, hiszen éppen csak arra jó az egész, hogy ez a világ végül a Messiás jelenségében megnyugodjon (19).

Az ősi alapokon nyugvó Dávid-Messiás rabbanita párhuzamát a kabbalisták kozmikkussá bővítik: az Első Ember ideál-típusának reinkarnációja Dávid király, majd a Messiás-király, akinek uralma éppen azt biztosítja, amit az Első Ember elvesztett (20).

A teremtés emanációs folyamatát az istennév (*Jahve*) betűinek felhasználásával jelzik: a *jod* a férfi, a *hé* a nő, s polaritásuk kiegyenlítője a *wau*, a fiú princípiuma. Ez a hármasság felületes hasonlóságot mutat a keresztény trinitás-gondolattal. A kabbalisták körében mégis tömeges áttéréseket idézett elő (21).

Az ismertetett eszmefuttatások jól példázzák a kabbalisták gondolkodásmódjának jellemzőit: az eredeti zsidó tanok összekapcsolását idegen, jórészt távol-keleti motívumokkal. A babilóniai fogság alatt megismert parszizmus és hinduizmus elemeibe hellenisztikus vonások keverednek, hogy az egész panteisztikus vallásbölcselletté, hanyatlásában mágiává álljon össze. Nem csoda, ha a misztikusok aszketikus rajongása és irreális álmodozása tápot adott a kalandor ál-messiasok fellépésének. Így talált követőkre a szmirnai születésű Sabbatáj Cevi (1626-1676). és a lengyel származású Frank Jakab (1720-1791).

De ez már a kabbala elfajulása. Fénykorát a leoni Mózes ben Semtób szerkesztette Zóhár- („Fény”) könyv, a kabbala legrangosabb megfogalmazása jelzi, a XIII. században. A hagyomány Simon ben Jocháj, a Kr. u. 150 körül, élt híres tannaita rabbi alkotásának tartja, akinek egy angyal nyilatkoztatta ki a könyvben közölt tanításokat. Az ősi származás és hitelesség bizonyítására a Zóhár arámi nyelven íródott (22). — E műnek köszönhető, hogy a misztika igen nagy tekintélyre tett szert — olyannyira, hogy keresztény művelőkre is talált. A XV. század végén Pico della Mirandola már az bizonygatja, hogy a kabbala a legmegfelelőbb tudomány Jézus isteni mivoltának bizonyítására (23).

A misztikusok a rabbinizmus méricskélő kazuisztikája helyett inkább a rőfhöz nyúltak, hogy megmérhessék Isten trónusát, és álmodoztak — mint előbb láttuk — még a lélek-vándorlásról is, s ezzel akarva-akaratlan fordultak el a Talmud világától. A nyílt szembe fordulás azonban a *karaizmusé*. El is éri őket a *chérem* (=átok), a szakadárokat megillető bélyeg, pedig nem a Tórát, hanem a szóbeli hagyományt, azaz a Talmud anyagát szolgáltató tant vetik el. Hatással lehetett mozgalmukra a mohamedánok szektájának, a csak a Koránt tisztelő siitáknak hagyományellenes irányzata, s az arab teológia — az egész zsidó vallástörténet figyelembe véve — talán az ő vallási eszmerendszerüket befolyásolta a legjobban. Ha pedig Krisztus-kori párhuzamokat keresünk, akkor a szadduceusok reform-pártjához hasonlíthatók.

Ánán ben Dávid tekinthető alapítójuknak, 760 körül, de a mozgalom csak a IX. századtól terjedt el nagyobb méretekben. A karaiták kinevetik a talmudi legendákat, hogy Isten Izrael sorsán bánkodik és galambbúgással sír (Berachot 3a), meg mindennap imádkozik (7a). De nemcsak a Talmudot utasítják el, hanem a rabbiniták egyéb Tóra-magyarázatait, sőt a misztikusok titkos jelentéseket kutató exegézisét is. Csak a Szentírás szó szerinti értelme érdekli őket. A karaiták lesznek a zsidóság első racionalista bibliakritikusai. — Szellemi követőjüket, Chivi al-Balkhi továbbfejleszti és kiélezi a karaita tanokat: ő már tagadja a Pentateuchus isteni eredetét, mert Istent „meganyagosítja”, hogy a szentélyekben a kerubok közt lakik. A csodát is elveti: a manna a pusztai növényzet kiizadta olajos nedv; Mózes arca nem sugárzott (Kiv 34,29), hanem megkérgesedett az erős napsütéstől és a hosszú böjtöléstől; a Vörös-tengeren könnyen átkelhettek a menekülők, mert éppen apály volt. Egyáltalán úgy találja, hogy a mindenható és világteremtő Isten eszméjével nem fér össze a templomépítés és az áldozat. Elveti a semmiből való teremtés fogalmát, ósanyagot vesz fel. — Chivi szélsőséges nézetei kihívják a rabbiniták haragját. Nevét a felháborodott kritikusok „Balkhi” helyett „Khalbi”-nak, kutya-finak csúfolták (24).

Habár a karaiták hátat fordítottak a talmudista törvényt magyarázatoknak, nem szabad azt gondolnunk, hogy magát a Törvényt is elvetették. A „Tüzet se gyűjtösetek szombatnapon semmiféle lakóhelyeteken” (Kiv 35,3) parancsát annyira szí-

gorúan vették, hogy az ünnepen még nem zsidóval sem rakattak tüzet, sőt gyertyát sem gyújtottak.

A karaiták elvei a rabbaniták elítélése ellenére sem mentek veszendőbe: Jichák Troky (1533-1594) karaita érveket állít csatasorba az unitás védelmében, a keresztények ellen, s a XVI. századi antitrinitáriusok az ő grammatikai törekvéseiket és filológiai eredményeiket használják fel tanításaik igazolására (25).

A misztika nem érte el célját. A mindennapi élettel való elfordulás a szellemi élet veszedelmesebb csapdájának bizonyult, mint a rabbaniták mindenütt és mindenben törvényt kereső vállalkozása. A betű- és számmisztika egyébként is szövevényesebb tant alkot, mint a rabbinisztikus irodalom. A karaizmus pedig, a rabbaniták egyértelmű elutasítása miatt, sohasem tudja átjárni minden vonatkozásban és mélységben a zsidó vallást. A felvilágosodás korának *máshoz* (=felvilágosult) mozgalma — főleg a szépirodalom területén — még próbálkozik ugyan megtörni a törvények merevségét, de minden „fehermentesítő” szándéka ellenére sem ér el osztatlan sikert. Mert amikor minden jellegzetesen zsidó dolog iránt lenéző magatartást tanúsított, hogy bizonyítsa európaiságát, akkor a zsidó szellem — megérezve egyénisége veszélyeztetését — újra felidézi a szentírási alapokon nyugvó választottságot, a népekhez szóló küldetés méltóságát.

VÁLASZTOTTSÁG-TUDAT ÉS MESSIANIZMUS. Az Ószövetségben isteni szó köti a törvények megtartásához a választottság privilégiumait: „Ha tehát hallgatók szavamra és megtartjátok szövetségemet, akkor az összes népek között különleges tulajdonomná teszlek benneteket, hiszen az egész föld az enyém. *Papi királyságom és szent népem lesztok*” (Kiv 19,5-6).

Már a pátriárkák korában ismeretes volt a pap-királyság intézménye. A Teremtés könyve úgy mutatja be Melkizedeket, Sáleem királyát, mint „a magasságbeli Isten papját” (14,18-19). A 110. zsoltár a jövőendő Messiás-királyról azt hirdeti, hogy ő pap lesz Melkizedek rendje szerint (4. vers).

Az Ószövetségben Izrael valóban úgy áll előttünk, mint a nemzetek *papja*, aki az egy, igaz Istent dicsőíti az imával, s különösképpen az áldozattal. De a nép papi mivoltának bizonyítására elegendő arra a feltűnő hasonlatosságra utalnunk, amely a Sinai szövetségekötés és főpap szentelésének szertartása között mutatkozik: mindkettőben szerepel a mosakodás, majd a vérhintés, s végül az áldozati lakoma (vö. Kiv 19,10; 24,5-11; 29,1-37; Lev 8,1-36).

Izrael *királyi* tisztségét terminológiai alapon is alá lehet támasztani. A „*qará*” (=hív, szólít) és a „*báhar*” (=kiválaszt) igék csak fejedelmi személyekkel és Izrael-lel kapcsolatban használhatók az Ószövetségben (vö. Iz 42,6; 49,1; 51,2 és Zsolt 78,70; 89,4; 42,1; Iz 41,8; 44,1). Ezért vallja a Talmud is szilárd meggyőződéssel, hogy Izrael gyermekei királyfiak (Sabbath 67a).

Végül a választottság-tudat olyan kötelezettségeket jelentett az Istennel, a nép minden tagjával és a világ nemzeteivel szemben, amilyen a *prófétáké* volt, az Istentől az emberiség megmentésére rendelt üdvrend hordozása által. Ezért használja az Ószövetség a prófétai meghívás terminusait a néppel kapcsolatban (vö. MTörv 4,20; Ám 3,2; Oz 13,5 — Kiv 30,23; Lev 9,2; Jób 2,8).

A választottság biztosította küldetés-tudat jellemző vonásaiban nem nehéz felismerni a messiási jelleget. A papi, királyi és prófétai tisztségek, melyeket a zsidóság a szövetség-választottság és törvényadás következtében feladatul kapott az Istentől, messiási funkciókra jogosítanak, s mint ilyeneket a keresztény igehirdetés kiváltékon Jézus Krisztusra vonatkoztatja. Viszont a zsidó messianizmus korántsem egységes eszmekörét éppen a nép messiási küldetéséből fakadó szempontok határozzák meg. Nem volt sohasem egyetemes a zsidóságnak a Messiás eljövételébe vetett hite, hiszen a megváltást maga a nép hordozza. Az „Ebed Jahve” dalok (Iz 42,1-6; 49,1-6; 50,4-9; 52,13-53,12) értelmezésénél a zsidó gondolkodók hajlanak arra, hogy Isten Szolgáját ne egyedi személynek, hanem az „ideális Izraelnek” tekintsék. A fordulatot Náthán próféta Dávid utódjáról mondott jóvondólése (2Sám 7,14-16) hozta meg, mely a Sinai szövetségekötést a királyi dinasztiára összpontosítja — s ezzel a választottság adta küldetés-tudatban a királyi tisztség lép előtérbe, míg a papi és prófétai vonások elhalványulnak. Innen eredtezhetők a zsidó messianizmus restaurációs elképzelései, a politikai szempontok egyre erőteljesebb érvényesülése. Ezért ha a Messiást mégis egy bizonyos személynek gondolják el, akkor csak olyan valaki jöhet számításba, aki fontos szerepet töltött be a nép történetében. A „Dávid ivadékáról” szóló ígéretek Jeremiásnál (23,5; 33,15), és Ezekielnél (17,23; 24,23; 37,24), vagy Aggeusnak (2,23) és Zakariás-

nak (3,7; 6,12) fogság utáni próféciaiban megfelelően körülhatárolt hitre zsugorodnak össze. A zsidó értelmezés szerint ugyanis Zorobábel a Dávid törzséből származó oltóvessző, aki újra fölépítette a templomot.

Nagyon érdekesek *Joseph Albo*, a középkor utolsó zsidó-keresztény disputája (Tortosa. 1413-1414) egyik szövivőjének idevágó fejtegetései. Ő rabbi Hillel egyik talmudi kijelentéséből (ld. Szanhedrin 98a) indul ki, miszerint az iraeliták nem várták a Messiást (Krisztus korában), mert nekik már eljött, mégpedig Hiszchia, Júda királya személyében. Albo azt állítja, hogy ezzel r. Hillel „semmiesetre sem a messiási alapelveket tagadta, hanem csak annyit akart mondani, hogy a szent iratok verseinek jelentéséből következtetve Izrael számára nem várható (a Messiás); mert minden fejezet, amelyeket Izaiás mondott a Messiásról, mint „vessző kél majd Izáj törzsökéből” (11,1) és ehhez hasonló, csak Hiszkiára vonatkozhatnak, és minden egyes prófécia beteljesedett már a maga idejében” (26). Az Izaiástól idézett vers második részét — „keresni fogják a pogány nemzetek” — pedig Merodach Baladannal hozza kapcsolatba, aki levelet és ajándékot küldött Hiszkiának (2Kir 20,12); így az „és dicsőséges lesz nyugvóhelye” kifejezés — Szanherib vereségéhez kapcsolva — hangsúlyozza Hiszchia különleges helyzetét a királyok között. Ugyanis a béke (=nyugvóhely) általában nem válik a királyok dicsőségére, ha az országot külső veszély fenyegeti. Hiszchia azonban bezárkózik Jeruzsálembe és — emberileg szólva — királyhoz méltatlanul, gyáván viselkedik. De a csoda — Szanherib veresége és halála — által „köztudomású lesz, hogy ő csak az Istenbe vetett bizalomból” cselekedett így. „Ezért szolgált neki” — folytatja Albo (27) — „a béke nagyobb dicsőségére, mert ebből mindenki felismerte, hogy ő valóban jámbor és Istentől szeretett (ember) volt.”

A történelmen színterén lejátszódó megváltás történelmi változásokat visz végbe: megoldást kínál a választott nép és a pogány népek konfliktusára. A zsidóság létének állandó veszélyeztetettsége — az egyiptomi fogságtól a babilóniai fogságig — okozza, hogy a politikai-társadalmi messianizmus eszmevilága mindig erősebb volt, mint az apokaliptikus elgondolások. Az apokaliptikus messianizmus katasztrófa-elméletei, melyekben eltűnik mindenféle országhatár és társadalmi struktúra, sokakban leplezetlen ellenérzést váltottak ki az egész messiási eszmekörrel kapcsolatban. A Talmud — a III. és IV. század három híres tanítójától — elutasító szót idéz: „Ő (ui. a Messiás) eljöhet, de én nem kívánom látni” (ld. Szanhedrin 98a).

A Messiás és a nép összetartozása annyira elsődleges és egyedülállóan meghatározó jellegű, hogy még egy nem zsidó is — ha ennek a feltételnek megfelelő — lehet a Messiás. Így például Kyros, perzsa király (28).

HALÁCHA ÉS MESSIANIZMUS. „A messiási utópia” — állapítja meg G. Scholem — „részben mint a halácha pótlása és betetőzése jelenik meg. Benne kell tökéletessé lenni, ami a haláchában, mint egy megváltatlan világ törvényében még nem juthatott kifejezésre”; majd hozzáteszi: „a törvény, mint olyan, a maga teljes egészében csak egy megváltozott világban hajtható végre.” (29)

Az isteni parancs önmagán túlra mutat — a tökéletességre. A tökéletesség pedig az, ha helyére kerülnek a dolgok, megtalálják a helyüket az emberek, és Isten — a Talmud szavával élve — elfoglalja a legmagasabb hegyet (ld. Szukoth 52a).

Moses *Maimonides* (+1204), a középkor legkiválóbb zsidó filozófusa, akitől sokat merített Aquinói Szent Tamás (30), kijelenti, hogy a Messiás uralma idején „minden jogszabály visszanyeri korábbi érvényét, az ember be fogja mutatni az áldozatot, és a paragon heverő és Jóbel-évre tekintettel lesz, teljesen a Tórában foglalt előírások szerint” (31). Kifejti, hogy a Messiás eljöttéről nem csodás tettei fognak meggyőzni (pl. a halottak életre keltése), hanem — az apokaliptikát viszszaütve — hangsúlyozza: „Tóránk rendelkezései mindörökké szólnak: nem lehet hozzátenni és belőle elvenni. Így hát egy király fog származni Dávid házából, aki gondolkodik a Tórán és parancsokat ad, mint őse Dávid, összhangban az írásbeli és szóbeli hagyománnyal; továbbra is egész Izraelt kényeszeríteni fogja, a Tóra útján járva és a hibákat kijavítva (azaz a bajokat, amelyek a törvények hiányos teljesítése miatt feltételezettek voltak, megszünteti), és az Úr háborúit fogja vezetni — így joggal gyaníthatja az ember, hogy ő a Messiás.” Azzal igazolja Messiás-voltát, hogy „a világot úgy kormányozza, hogy az egészen Istent szolgálja, amint mondják: „Igen, akkor majd tiszta ajkat adok a népeknek, hogy mindannyian segítségül hívhassák az Úr nevét, és egy szívvel szolgáljanak neki.” (Szof 3,9)” (32)

Ha a Tóra csak mint megváltoztathatatlan és örökké érvényben lévő gondolható el, akkor fel kell vetni — a rabbinisztikus irodalom eszmekörén belül — a Tóra alkalmazásának problémáját a Messiás uralma idején. Az a kérdés, hogy a „Tóra-iga” nehezebb lesz-e vagy könnyebb, azaz változik-e az eljövendő messiási királyságban.

Az is felmerül, hogy a halácha „kerítésére” ott már nem lesz szükség, hiszen a messiási szabadságban csak a jó realizálódik. „A páli Isten gyermekeinek szabadsága” egyik formája az anarchikus elem ilyenfajta átcsapásának” — írja Scholem (33) —, „mely nem egyedülálló jelenség, hiszen a messiási eszmében mindig is lappangott.” De maga a Talmud is mondja, hogy a jövőben a micvák (=törvények) megszűnnek (Niddoth 61b). Maimonides és a nyomában járó „racionalista” messianizmus képviselői azonban ellenkező következtetésre jutnak: a messiási idő hozza meg egyrészt Izrael jelenlegi szolgaságából való szabadulást, másrészt biztosítja a Isten megismeréséhez szükséges szabadságot — azaz a Tóra-tanulás zavartalanását. „Ezért lesznek Izrael gyermekei” — hangsúlyozza Maimonides (34) — „kimagasló bölcsek, az elrejtett dolgok és Teremtőjük gondolatainak mélyére hatolnak...”, ahogy Izajás mondja (11,9): „... a föld úgy tele lesz az Úr ismeretével, mint ahogy betöltik a vizek a tengert.”

A zsidó szellem sehogy sem tud — vagy nem akar — szabadulni a törvény teljesítésének kötelezettségétől. Ezért váltott ki olyan mérhetetlen felháborodást Jézus „törvényszegő” viselkedése, pl. a szombati kalász-szedés és gyógyítás (ld. Mt 12,1—14; Mk 2,23—3,6; Lk 6,1—11). A Messiástól éppen ezzel ellentétes magatartást vártak: a Tóra tiszteletben tartását, vagy a Tóra szellemében alkotott, sőt még annál is differenciáltabb törvényt.

A zsidó misztika sajátos eszmefuttatással szól hozzá a „Messiás-Tóra” kérdéséhez. A Zohár-könyv szerzője saját látomását a régi bibliai szimbólumokon keresztül fogalmazza meg. Az „élet fája” és a „tudás fája” uralkodik a világ állapotán mindenkor. Ádám bukása óta ezeknek a „fáknak” a szféráiba — a szent és a profán, a tiszta és a tisztátalan, az engedély és a tilalom, az élő és a holt, az isteni és a démoni szférákba rendeződik el a mindenség. A bűn által a „tudás fájához”, a kinyilatkoztatás, a Tóra által pedig az „élet fájához” vagyunk kötve. A megváltozatlan és a megváltozott világ megkettőzött Tórájának problémáját úgy oldja meg, hogy a Tóránál a „száműzetés Tórájának” nevezi s a „megváltás Tóráját” és a „száműzetés Tóráját”, mint a „tökéletes isteni Tóra” két aspektusát tekinti (35).

A különféle messianisztikus várakozások tartalmát végül is az dönti el, hogy a Messiás személye és az általa alapított ország rendje földi-emberi vagy érzékfölötti-kozmikus vonásokat visel. A megváltás mikéntje, a megvalósulás módja azonban megválaszolatlan marad. Már Maimonides is hangoztatja, hogy „mind-ezekről és hasonló dolgokról senki sem tudja pontosan, hogy hogyan fognak megtörténni, sőt efelől a próféták közlései is homályosak. A bölcseknek sincs ezekről a dolgokról hagyományuk, hanem hagyják magukat vezetni az írottak megfontolásától. Ezért van véleménykülönbség köztük.” (36) Mindig az az elképzelés lép előtérbe, amit a történelem aktualizál. G. Scholem — észrevéve az összefüggést — a messiási eszmétől való óvakodásra int — mivel az nem több, mint a „nehéz időkben” keletkezett vigasz és remény, ami akkor kellett ugyan, de ma már csak a zsidóság valóság-vesztését tükrözi (37).

Schalom ben Chorin, a kereszténység kiváló ismerője így jellemzi a mai zsidó messianizmust: „Az ortodoxiában él a Messiás-várás gondolata. A reform-zsidóság inkább Isten Országának eljövetelét hangsúlyozza, nem a személyes Messiást, míg a szekularizált zsidóság széles körei, úgy mondhatnánk, politikai ideológiákká fordították le ezt az eszmét. ... Itt egy transzformáció történt ... így sok mai zsidó embernek politikai ideológia lépett az eszkatológiai várakozás helyébe. Mindenesetre nekünk tudomásul kell vennünk ezt a fejlődést, még ha ez nyilván nagyon problematikus is” (38).

Jegyzetek: (1) vö. G. Scholem: *Judaica*, Frankfurt am Main, 1963., 6. o. — (2) Nagyvárad, 1913. — (3) ld. Kecskeméti L.: im. 201—202. o. — (4) W. Gesenius: *Hebräisches u. chaldäisches Handwört. u. das Alt. Test.*, Leipzig, 1883., 53. o. — (5) M. Buber: *On Judaism*, New York, 1967., 6. o. — (6) Benoschofszky Imre: *Mi a zsidóság?*, Ararat, Magyar zsidó évkönyv, Bp. 1942. 9. o. — (7) ld. Kecskeméti: im. 42. o. — (8) uo. 6. o. — (9) vö. Huber

Lípót: A Talmud, Budapest, 1897., 6. o. — (10) J. Neusner: Early rabbinic Judaism, Leiden, 1975., 3. o. — (11) vö. J. Brüll: Mavo HaMishnah, Frankfurt am Main, 1895., II. p. 1. — idézi: J. Neusner: im. 4. o. — (12) vö. H. L. Strack: Einleitung in den Talmud, Leipzig, 1894., 62–67. o. és P. Démann: Les Juifs, Paris, 1961., 34. o.; 38–39. o. — (13) Ford. és kiadta: Singer Leo, Bp. 1934., 5. o. — (14) J. Klausner: Jesus von Nazareth, Berlin, 1934., 21. o. — (15) A „Toldoth Jesu” teljes szövegét latin-héber nyelven közli: Wagenseil: Tela ignea Satanae ..., Altdorf, 1681., 3–24. o. — (16) ld. még: Huber: im. 78–88. o. — (17) ih. 77. o. — (18) ld. G. Scholem: Ursprung u. Anfänge der Kabbala, Berlin, 1963., 167. o. — (19) ih. 156. o. — (20) ih. 168. o. — (21) ld. Kecskeméti Armin: A zsidó irodalom története I–II. k. IMIT, Bp. 1909., 118. o. — (22) Huber L.: Zsidóság és kereszténység, (I–II.), Kalocsa, 1936., II. k. 643. o. — (23) vö. Dán Róbert: Humanizmus, reformáció, antitrinitarizmus és a héber nyelv Magyarországon, Budapest, 1973., 18. o. — (24) Kecskeméti L.: im. 23–25. o. — (25) Dán R.: im. 115–126. o. — (26) ld. Albo: Ikkarim, Frankfurt a. M., 1844., 8–9. o. — (27) ld. ih. 10. o. — (28) vö. Jüdischer Lexikon, Berlin, 1930., IV. k., 134–140. o. — (29) G. Scholem: Judaica, 40. o. — (30) vö. Nyíri Tamás: A filozófiai gondolkodás fejlődése, Budapest, 1973., 148. o. — (31) ld. M. Maimonides: Törvény-kódex, II. f. — idézi: M. Zobel: Der Messias u. die messianische Zeit..., Berlin, 1938., 90. o. — (32) ld. ih. — (33) ld. G. Scholem: im. 43–44. o. — (34) ld. M. Maimonides: uo. — (35) ih. Scholem 49–50. o. — (36) Maimonides: uo. — (37) Scholem: ih. 73–74. o. — (38) Testvéri párbeszéd zsidók és keresztények között (Interjú Schalom ben Chorinnal), Mérleg, Bécs, 1973., 1., 9. évf., 29. q.

HORVÁTH ELEMÉR VERSEI

Nevess, Apollinaire

Nevess Apollinaire az asszonyok
szeretnek végül Pornográfiánk
fehér bölény Az ég alján lobog
tündér napunk Menjünk torony iránt
vagy ahová hívnak kankalinok
s elvihet szerelem bombaszilánk
Egy szegedi boszorkányt áhítok
A sirva változót ki méri ránk?
Milyen gyönyörű zivatart csapott
a szökésem! Hiú hatalmasok
láttak ülni Hermész szárnyainál
Hazamegyek s lehet valaki már
aki szeret hogy ily bolond vagyok
és újra angyali cirkuszt csinál

Fából vaskarika

(SIKERESEN)

Táncolva mentem el
táncolva jöttem vissza
mindkettő fölemel
mindkettő kataklizma

S mindkettő hópehely
télben magára bízta
hogy tűzbe lebeg el
s kristály marad és tiszta

Hardy halálának 50. évfordulóján

És most vegyem elő a krónikákat
és mondjam hogy a tűz tabu maradt
s ellenkező előjelű vadak
hősöket s ellenhősöket imádnak
kik mind azért hagyták ott fogukat
hogy kő kövön s az utolsó fűszálat...?
És miért lobogtasson legendákat
aki utálta és túlélte csak
a hős Achillest minden jelmezében?
Aludjatok Öregszem és megértem
hogy újra szántanak s a látható
nem mind panasz és vád és bűn és
szégyen
Halásznak hal és vadásznak a réten
szép vad Költőnek polyglotta hó

A vándor dala

(YEATS UTAN)

Almodtam-e már nem tudom
hogy haza hívott valaki
mentem s láttam a habokon
a delfineket szántani
aztán hirtelen szarkaláb
millió kékje villogott
a tenger fésülte haját
s beletűzött egy pipacsot

Csengőmre kinyílt ajtaja
s ott állt a régi szőke lány
csak sötétebb lett a haja
s a szeme kék volt hajdanán
Átkarolta a nyakamat
megcsókolt megölelt nagyon
Ó hová tűnt a pillanat?
Azóta mindig szomjazom

Nem vagyok immár fiatal
és még mindig úton vagyok
ritkábban jön a számra dal
s elhervadtak a pipacsok
De akárhová érkezem
ő ott lesz majd azt gondolom
s lendül suhog a réteken
fényes vándorbotom

Witold Gombrowicz és az „Operett”

A világ csupán azért halad előre, mert mindig adódik olyan helyzet, amikor túl késő meghátrálni.

(Gombrowicz: Ferdydurke)

Witold Gombrowicz 24 éves argentinai tartózkodás után 1963-ban Franciaországban telepedett le. Életműve már haláláig is, de főleg halála után elválaszthatatlan része lett a francia irodalomnak. Kevéssel áttelepülése után, Matthieu Galey irodalomkritikus így írt róla: „Mikor első ízben egy márciusi estén volt szerencsém vele találkozni, óvatos volt: nem akarta elrontani visszatértét az-
zal, hogy könnyen kiadja magát egy idegennek. De hamarosan gunyoros, szarkasztikus természete kerekedett felül, furcsa keveréke az iróniának és a nyílt gógnek. Egy elkápráztatott ember állt előttem, akit életének nagy kalandja éppen annyira mulattatott, mint amennyire meglepett: annyi éves száműzetés, meg nem értettség után intézményesített író lett belőle.”

Pedig ez az intézményesítettség formai volt, tehát nem jelentett akadémizmust, főleg azért nem, mert Gombrowicz élete végéig megmaradt különnek, aki angolna módjára kicsúszik mindenfajta beskatulyázás alól. Tehát hogyan lehetne másként őt a legkönnyebben megközelíteni, mint ellentmondásai között lubickolva, negatív klisék között bújócskázva.

Sokszor úgy érezzük, hogy az olyan, abszurd világban könnyedén és önfel-
ledten mozgó művészeket, mint Cervantes, Shakespeare, Alfred Jarry — akiket igen közel érzett magához, vagy Picasso, Dubuffé, akikkel folyton rokonítják őt barátai, éppúgy mint ellenségei, vagy Szentkuthy Miklós, hogy pregnáns hazai példát vegyünk, irigyelnünk lehet, amiért a komolysággal és a komolytalansággal olyan virtuózan és bátran játszanak... de végül is példáik azt bizonyítják, hogy olyan hálátlan terhet vettek magukra, amely elkötelezettségből nincs visszaút, végig kell vinniük egész életükön át; a humor és a tragikum játékosan kegyetlen keverése nagyon is tövises életutat eredményez. Nem feltétlenül kívülről érzékelhető tövisekről van szó. De feltétlenül elszigetelődésről és magányról, irdatlanul sok értetlenségről és egy kézen megszámlálható egy húron pendülésről.

Melankólia, nosztalgia, bátortalanlás, közöny e négy „ellen-erényt” karakterének és műveinek fő meghatározóiként említi meg Gombrowicz egy harmadik személyben megfogalmazott száraz önéletrajzban, amit a párizsi Herne kiadó halála után kiegészítve közölt egy Gombrowicz-életművet bemutató tanulmány- és dokumentumkötetben, a Cahiers de l'Herne 14. számában. (A l'Herne e sorozatát már elismert és világsikert aratott íróknak szenteli, hogy csak néhányat említsünk közülük: Bernanos, Céline, Ungaretti, René Char, Ezra Pound, Henri Michaux, stb.). Ebből az önéletrajzból közlünk néhány adatot, amely elengedhetetlen Gombrowicz életművének megértéséhez.

1904-ben született a Varsótól 200 km-nyire fekvő Maloszcycében, apja földesúri birtokán. Hatéves korától magánúton, nevelők segítségével végzi iskoláit. Csak jóval később, 1916-ban, a család Varsóba költözése után íratják be az arisztokrata csemetéknek fenntartott St. Stanislas Kostka katolikus gimnáziumba. 1920-ban megírja első művét — az otthoni levéltárra alapítva, — családjá történetét. Érettségi után, 1923-ban beiratkozik a jogi karra, de teljes közönyét mutatja, hogy az előadásokra saját lakáját (nálánál sokkal elegánsabb lakását) küldi el. 1923 és 26 között többször tartózkodik Zakopanéban, hogy kezdődő tuberkulózisát kezeltesse. Itt írja meg első regényét, amiről később úgy nyilatkozik, hogy valószínűleg életének legeredetibb műve volt. 1926—27-ben Párizsban és Dél-Franciaországban tartózkodik, meglehetősen zöldre váltotta életét. Apja leállítja a neki küldött apanaszt, mire Gombrowicz visszatér Varsóba; 1928-tól ügyvédi gyakornok. Ebben az évben kezdi írni elbeszéléseit, majd 1930-tól irodalmi kávéházak rendszeres látogatója. 1933-ban jelenik meg első elbeszéléskötete: „Emlékiratok az éretlenség korából”. 1934-ben végleg abbahagyja jogi tanulmányait és

önálló irodalmi kört alakít a varsói Ziemianska kávéházban. 1935-ben megjelenik első színdarabja, az „Yvonne, burgund hercegnő”, kritikai visszhang nélkül. 1935-ben, miközben néhány varsói lap külső munkatársa, a „Ferdydurke” írásába kezd, majd két éven át naponta több órát dolgozik rajta. Ezt az 1937-ben megjelent regényt már erős visszhang kíséri. 1939-ben a lengyel hajózási társaság meghívja őt a „Chrobry” óceánjáró első útjára. Augusztus 1-én indul útnak Argentínába. Röviddel Buenos Airesbe érkezte után kitör a háború, és ez a rövidnek hitt ott-tartózkodás 1963 májusáig fog tartani. 1941-ben elhatározza, hogy végleg Buenos Airesben marad, ahol úgy-ahogy konszolidálódik az élete. Több kisebb mű megírása után 1947-ben kezdi meg a „Trans-Atlantyk” című regényét. 1948-ban a lengyel bank szolgálatába áll, igazgatósági titkárként, de munkaidejében nem tesz mást, mint folytatja regénye írását. A Buenos Airesben élő lengyel emigránsokkal nem érintkezik, inkább az argentin írókkal, költőkkel, s főleg aranyifjakkal. Mint maga megjegyzi, provokatív és komolytalan viselkedése soha nem könnyítette meg érintkezését a főváros. értelmiségi köreivel. A Párizsban megjelenő *Kultúra*, emigráns lengyel lap 1950-ben részleteket közöl a „Trans-Atlantyk”-ból, de a fogadtatás nem mondható lelkesnek. 1955-ben megváltik a lengyel banktól, habár biztos jövedelmi forrásra nincs kilátása, de így reméli, több időt szentelhet majd a „Pornográfia” című regény és az „Operett” című színdarab írására. 1957-ben a Párizsban megjelent „Ferdydurke” nagy visszhangot kelt a szűkebb irodalmi elit körében. Lengyelországban megkezdik műveinek kiadását. Párizsban 1960-ban lengyelül, majd 62-ben francia nyelven is megjelenik a „Pornográfia”. 1963-ban, közel 24 esztendő argentinai tartózkodás után visszatér Európába. Franciaországban telepszik le, de Berlinben tölt egy évet a Ford-alapítványtól kapott ösztöndíjjal. 1964-ben a „Házasság” ősbemutatója a párizsi Théâtre Recamier-ben zajlott le. Ebben az évben fejezi be „Cosmos” című regényét, és ismerkedik meg Marie-Rita Labrosse kanadai egyetemistával, későbbi feleségével. 1965-ben a párizsi Théâtre de France rendezi meg az „Yvonne...” ősbemutatóját. Ugyanebben az évben írja meg az „Operett” második változatát, és az „Yvonne...” Stockholmban is nagy sikert arat. 1966-ban „Cosmos” című regénye megjelenik a párizsi Julliard Kiadó gondozásában. Nagy siker kíséri. Ebben az évben befejezi az „Operett” második változatát. 1967-ben „Cosmos” című regénye Formentor-díjat kap (nemzetközi irodalmi díj). 1968-ban szívinfarktust éri. Ugyanebben az évben házasságot köt Marie-Rita Labrosse-szal. 1969-re felépül szívinfarktusból, és Vance-ba (Provence) költözik feleségével. Július 24-én egy újabb infarktus álmában végez vele.

Gombrowicz könyvei napjainkig már megjelentek nagyjából a világ összes jelentős nyelvén. Helye a francia irodalomban, de a világirodalomban is, vitathatatlan jelentőségű, éppen annyira, mint ahogy Apollinaire, vagy Kafka életműve túllépve a származás adta adottságokat, univerzálissá nőtt.

Egy életrajzi tanulmány-írója a következő találó összehasonlítással jellemzi Gombrowicz helyét a korabeli lengyel irodalomban: „Ugyanaz a kapcsolat fedezhető fel „Ferdydurke” és a lengyel nemesi szellem késői képviselői között, mint Don Quijote és a középkori lovagregények között: erősen kiélezett karikatúra, a melodráma paródiája. Márpedig parodizálni annyit jelent, mint utánózni és nevetségessé tenni egyszerre. De lehet-e utánózni azt, amiből bennünk hiányzik akár a legparányibb elem? Minden paródia az öngúny csiráit hordja magában, vagyis kísérlet arra, hogy felülmúljuk saját belső ellentmondásainkat.” Íme ez Gombrowicz két legfontosabb regényének, a „Ferdydurke”-nek és a „Pornográfia”-nak, valamint az „Operett” című színművének lélektani mozgatója. Most a budapesti közönség is végre megismerkedhet az „éretlenség írójának” bélyegzett Gombrowicz egyik legértékesebb művével, az „Operett”-tel: ez az operett-paródia Gombrowicz írói útjának vége felé születik meg, s mivel életművének stilisztikai összefoglalója is, tele van tudatos visszhanggal, nyilvánvaló utánzásokkal. Erőszakos, brutális, látomásos színezetű, a nevetséges dalok, a nyomasztó ismétlések egyenesen a zenei giccset idézik fel annak minden kajlaságával és színlelésével. Feltűnnek a némafilmek látványos gesztusai, a vurstliszerű népi szórakoztatás, egy elszegényedett, de nagy lábon élő, nagyzó nemesi társadalom lelki üresjáratai. A darab az első percekben egy közérthető, digest-író sejtet: a cím, a párbeszédek egyszerűsége, a kezdeti ellenállhatatlan látványos derű, a felhőtlen (operett-) légkör. Majd egyre több fájó petárda robban, s viharfelhő gyülekezik, amelyek kizökkentik a nyájas nézőt és rendkívüli, majd ostromállapotot teremtenek.

„Ismételve, ismételve, ismételve lehet a legkönnyebben bármely mítoszt megteremteni” — írja Gombrowicz a „Ferdydurké”-ban. Valóban, színházának alap-elve a ceremónia, de nem a Forma, hanem a deformáltság áruló öltözetében: egy megjátszott, unásig ismételt, a színpadon megkomponált ellenszertartás, a ritus majmolása. Végül, mikor lehullanak az álarcok, ki biztosítja a nézőt arról, hogy mögöttük nem újabb álarcok tűnnek elő, és hogy az abszurd szízporkázás nem csillagszóróként emésztődik fel?

Gombrowicz nyers harsányságát úgy lehet leginkább megérteni, hogy ő maga is, szinte létfenntartási okokból, öngazolásként a végletek kiélézésére kényszerült. Mivel mindig közbülső területen (két szék közül a pad alatt, mondanánk bizalmasan) találta magát, csak így érthette el, hogy nem morzsolódott szét az ellentmondások irdatlan malomkerekei között, hanem felülkerekedve azokon, némi távlatot nyerve újra meg újra harcképessé vált. (Melyek ezek a közbülső területek? — lengyel és litván származású, középuton nő fel az arisztokrata és a parlagi nemesi életforma határán, később két társadalmi rendszer között örlődik, de egyikhez sem tud tartozni; vívódása a politikai jobb-, illetve baloldalhoz tartozás miatt is hozzájárul ahhoz, hogy a külső (tényleges) emigrációt egy belső emigráció tegye még kietlenebbé; az összes irodalmi stílus határán is állt, a valóság és az abszurd között, a közérthetőség és az érthetelenség között, az álarc hordása és a meztelenség kényszere között, a rend és a lázadás, a felsőbbrendű forma és az elemi állapotú lelki éretlenség örök mutációi között.) Gombrowicz soha nem akart, illetve nem tudott választani, hovatarozása felől dönteni, mert mint ő maga megjegyzi naplójában: „az irodalom, akár az angolna, addig él, ameddig megfoghatatlan, ameddig képes kicsúszni ellenfele karmai közül”.

Gombrowicz leglátványosabb írásai közé tartozik Naplója, többek között azért, mert a korabeli kritikával szemben állandó öngazolásra kényszerült. A Ferdydurké-ről úgy ír benne, hogy ez a vallomás az Operett lelki mozgatóit is érthetőbbé teszi: „Mert végül is az általam bemutatott ember kívülről nyerte el alakját; lényéből hiányzik a hitelesség, mivel sohasem lehet saját maga, és mivel az emberek által közösen megállapított Forma a meghatározója... örökös színész, de természetes színész, mivel a mesterkedése veleszületett, és ez a természetellenesség emberi mivoltának lett egyik alkotó eleme; embernek lenni annyit jelent, mint színésznek lenni, minth színlelni az embert, úgy viselkedni, mint ember s közben csak felszínesen csevegni az emberiségről... a mesterkéeltségre ítéltetem és az egyetlen őszinteség, ami megadatott nekem: meggyónni, hogy pontosan az őszinteség elérhetetlen.” Ezen a fokon valóban nemcsak én, az olvasó, de már maga az író sem képes árnyalataiban különbséget tenni az igazán hiteles és a megjátszott pillanatai között. Egy bizonyos, életének minden percét igyekezett plasztikusan megélni, életművének minden gondolata drámai volt (Németh László írja, hogy a gondolat akkor igazán méltó nevére, ha egyúttal dráma is), s mint ilyen vált eggyé a műveit meghatározó témáival.

Márpedig ezeknek a témáknak (a társadalmi különbségek szubjektív megítélése, a serdülőkor sőt az éretlenség felmagasztalása, az ifjúság elnyomorítása a felnőttek által s ami ebből következik: a felnőttek infantilizmusa) a gyökereit mélyen az első világháború utáni lengyel vidéki nemesség életformájában kell keresnünk. Gombrowicz ebből a szellemből soha nem fog tudni végleg kitörni, még a paródia műfajában sem.

Gyermekeveit felnőttek között töltötte. Azt szokták mondani, hogy a koravénnek nevelt gyerekek, bizonyos mértékben, egész életükben gyerekek maradnak. A kis Witoldnak kevés játszópajtása volt. Legfeljebb olyan be nem vallottak, mint az uradalmi cselédek gyerekei. Természetének kettőssége már akkoriban is megmutatkozott, mikor magánúton, nevelők, francia és német kisasszonyok irányítása alatt tette le vizsgáit: látszatra eléggé félnék volt — írja róla testvér-átja —, de időnként nagy belső önbizalomról tett tanúságot. Első, elégetett regényére nosztalgiával emlékszik vissza, és összes többi regényében azt próbálja meg feléleszteni hamvaiból.

A vele kapcsolatban annyit emlegetett arisztokrata gőg (és annak önbírálat) szintén gyerekkora felől érthető meg, hiszen ez a felsőbbrendűségi érzés furcsa módon egy ellentétes vágyat ébresztett benne: átcsapni az ellenkező végletbe, fejet hajtani az „alacsonyabb rendűek”, gyerekkorának cselédhada előtt. Ennek a különös filozófiának a kulcsa azokban a vallomásokban rejlik többek között, amelyeket szintén naplójában a tanyai gyerekekkel folytatott játékaikról tesz. Mert hamarosan rájött arra, hogy hiába rejtegeti arisztokrata púpját, attól az nem-

csak hogy megmarad, de még nevetségesebbé válik. Tudatosan választott írói útján tehát felfedte és kiemelte vidéki kisnemesi életformájának minden apró disszonáns alkotóelemét. Az urak és a szolgák közötti lélektani válaszfalat az *egzotizmus*-ban fogalmazta meg: az egymástól távol levő lények a testi furcsálkodás és a lelki egzotikum szemüvegén át lesik folyton egymást. És miért? Mert soha nincs módjuk közel kerülni egymáshoz, megérinteni egymást. Márpedig az érintés tilalma egy ellentétes kísértést hoz létre: „... minden egzotizmus erotikus indulatok áramfejlesztője” — írja Naplójában.

Ez a lélektani megfigyelés, amit kastély-motívumként lehetne összegezni (a kastély a lengyel vidéki arisztokrácia szimbóluma), egész életművén végigvonul. Hogy csak néhányat említsünk: az „Yvonne, burgund hercegnő”-ben tündérmese díszleteibe ágyazza; a „Házasság”-ban útszéli fogadóvá fokozza le; a „Pornográfia”-ban a német megszállás alatt szürrealista béke-szigetként jeleníti meg. Az „Operett”-ben Himaláj herceg kastélya a forradalom előestéjén különösen groteszk képet nyújt: azt az egysíkúságot sejteti meg, ahogyan a kastély urai és úrnői látják a lakájok közelgő forradalmát; az ő rövidlátó szemükben ez csak nevetség és lekicsinyelhető lehet, egy pillanatig sem vehető komolyan, vagy ha mégis, akkor egyfajta természeti katasztrófának tekintik. Az együgyű párbeszéd, az üres ismételtetések miatt úgy tűnik, hogy az Operett szereplői több fényév távolságra vannak egymástól; nemcsak az urak a szolgáktól, hanem Himaláj herceg a hercegnőtől, az egymással folyton ingerkedő Charme gróf és Firulet báró. Minden szereplő saját holdudvarában magányosan kering, szavaik üresen konganak, a párbeszéd, így sokszor mániákus monológokká darabolód-nak fel... Igen, az „Operett” az abszurd dráma egyik legszebb példája, még akkor is, ha nem annak készült.

A háború után felnőtt, illetve akkor született nemzedéknek e sok groteszk utalás a késő-feudális úr-szolgá viszonyok túlzásaira elcsépeltnek hatna, ha nem ilyen giccsparódiában vonulnának fel az egyes típusok. Gombrowicz tragédiája az volt, hogy nemcsak származásából eredően, de jelleméből adódóan is felülről szemlélte a vergődő világot. De szerencséjére, elég távol tudott rugaszkodni, hogy magát is ebben a vergődő világban szemlélni tudja; képlekeny alkat lévén átélte honfitársainak apró és nagy szenvedéseit, méghozzá olyan bohóc módjára, akiből a nagyközönség csak egy tragikus álarcot lát.

Naplójában egy helyen arról elmélkedik, hogyan látja a két világháború között. Lengyelországot. „A legnagyobb baj az volt — írja —, hogy Lengyelország sem nagy, sem kicsi nem volt; elég nagy ahhoz, hogy történelmi szerep eljátszására hivatott legyen, de túl kicsi, hogy ezt a hivatását betöltsse... a legtavolabbi provinciák közül való volt, amely éppen provincializmusánál fogva álmodott arról, hogy utolérje Párizst vagy Londont.”

Ez a másodrendű helyzet rendkívüli fontosságot nyer művében. Látszólag személyes probléma, amit legtöbbször harsány iróniával old meg. Csak olyan nagy szellemek, mint Dante, Shakespeare, Goethe formálhattak jogot maguknak, hogy abszolút értékeket hozzanak létre — vallja, mint „másodrendű író” — ő, kénytelen egyszerű számszámnak tekinteni a szót és a bizonytalan kimenetelű harcot tenni meg életművének főtémájává. A paródiának lelki kényszerből kiinduló, valóságos életprogramja leginkább a „Trans-Atlantyk”-ban valósul meg. Ez a regény éppen annyira hagyományos, mint hagyományellenes, tehát a lengyel nemzeti öntudatot sebzó. Előszedi a nemzeti eposz összes motívumait, de kegyetlenül kifigurázva őket. A görbe tükörben megjelenő hős maga Witold Gombrowicz, akit a háború kitörése távol hazájától Dél-Amerika partjain ért... ezzel megszünt lényegesen Lengyelországhoz tartozni, és megkezdte élete végéig tartó önkéntes száműzetését. (A *Ferdydurke* egyik cinikus kamasz hőse azt a kijelentést teszi barátjának, a gyerekké visszaszorított, harmincéves álmodozónak, hogy mindenkinek van egy eszményképe, amit mentőcsónakként, »farokként« vonszol maga után. Az élet metaforáinak ez a folytonos megfordítása jellemző Gombrowicz életművére, ami nem a zászlóként maga előtt vitt eszményekből született, hanem beszorult hányattatott életének mentőcsónakjába.)

De vajon kik voltak Gombrowicz példaképei? Erről jól tájékozottnak azok az irodalmi tárcák, amelyeket egy varsói lapban publikált 1935 és 38 között. Számos kortárs mellett figyelemre méltó a válogatása a nyugat-európai klasszikusokból és félklasszikusokból. Don Quijotéről, az európai irodalmi próza bibliájáról, így elmélkedik: „Ma nekünk rendkívül időszerű, sőt fenyegető gondolatot fejez ki, nevezetesen azt, hogy mindenki a maga külön valóságát hordja magában,

és hogy a világ mindenkiben másként tükröződik". Bizonyára Gombrowicz is a mindennapi életben éppúgy, mint az irodalomban, a reális és az irreális párhuzamos jelenlétét tapasztalta folyton. Életműve így lett groteszk álarc, a felismerhetetlenség elváltozott arc, egy előregedett és elkoptatott, banális és deformált civilizáció tükré. Ugyanekkor azonban műve mindennek az ellentéte is! Minden gesztusával, minden gondolatával vágyódik az élet, a tisztaság, a hitelesség után. Csakhogy éppen ez a szomjúság-nosztalgia érleli meg benne a perverz igazgyöngyöt, elbeszéléseinek, regényeinek, darabjainak néhol tisztátalan „zamatát”, az éretlenség felmagasztalását, és az infantilizmus leleplezését.

Ugyancsak az infantilizmus a témája Alfred Jarry francia szatirikus költő- és írónak (1907-ben, 34 éves korában halt meg, három évvel Gombrowicz születése után), akinek Gombrowicz szintén szentelt irodalmi tárcát. Ebben többek között felveti a kérdést, hogy vajon az infantilizmus teszi-e oly magabiztossá Jarry stílusát; — „kénytelenek vagyunk elhinni” — írja —, „hiszen ostobaságaihoz sem nem fűz utóiratot, sem nem ad nekik mélyebb értelmet... és mégis irodalmi művekké, élő alkotásokká állnak össze... Elborzadva látjuk, hogy Jarry komoly érettségről tesz tanúságot gyermekded művekben, amíg nagyon sok érettnek elismert író éppen műveiben, ahol fontos lenne, nem mutat kiforrottságot.” Mintha későbbi önmagáról írt volna, Gombrowicz felfedezte Jarryban annak az abszurd irodalmi és ideológiai (sőt, napjainkban már univerzálissá vált) jelenségnek a teljességét, amihez ez a különc a nevét adta: az „ubuesque” (groteszk, Ubu király-szerű) fogalmához. S ha Gombrowicz különbözött is abban Jarrytól, hogy alakjainak pszichológiai körvonalait nem hanyagolta el, — amíg Jarry a lélektani árnyalatok elhagyásával teremtett komikumot — az abszurditás és az infantilizmus összevegyítése az, ami kifejező eszközeikben közös.

Cervantes és Jarry után szinte magától értetődik az összes többi nagy név, akik Gombrowicz szellemi élesztői lehetnek: Rabelais, Shakespeare, Victor Hugo, Flaubert... hogy csak a Lengyelországon kívüli, nyugat-európai eszményképeit említsük. Gombrowicz, látomásos alkatuknál fogva, vonzódott hozzájuk. Az irodalomnak ilyen fokú „fantasztizációja” a groteszk formai módszerek és az abszurd tartalom nemegyszer élmélyítő kettősségével kíván meggyőzni.

Talán Gombrowicz műveihez nem humorérzékkel kell közelíteni, hanem egy rekonstruált gyermeki felelőtlen derű paradicsomi állapotában... — mint ahogy a gyerekek nem humorérzéke van, hanem ő maga a megtestesült szellemi könnyedség, az ártó álerkölcű szabályoktól meg nem rontott, nemegyszer bizony kegyetlen, idomlattan derű. Feltehető azonban a kérdés, elvárható-e az olvasótól és a nézőtől, hogy ilyen nehezen megvalósítható felkészültséggel (visszafelé, a gyerekkor irányába mutató lelki előkészülettel) értelmezze-élvezze a Ferdurké-t, a Pornográfia-t, vagy az Operett-et. Nem jogos-e a közönség némi éretlensége, nem érthető-e a fejbekölintottság és kicsit talán még a kijátszottság érzése is, miután egy könnyed jelmezbe bújtatott művet a szerző egy serdülőfiú alattomos és naiv szadizmusával kifeszít és felboncol, mint egy békát. „Még örülni lehet, hogy a kenyérkeresetben túlhajsztolt modern ember megőrzi humorérzékét — hallottam a Vigszínház folyosóján egy keserű ítéletet —, de azt ne várják tőlünk, hogy mutáló hangon vihogjunk a walesi herceg székecskéin!” Egy bizonyos, Gombrowicz nem idegnyugtató felhőjátékok megteremtéséhez adta nevét és az „Operett” éppen úgy groteszk (übüeszk!) szimbólum, mint a „Pornográfia”, a „Trans-Atlantyk”, vagy a „Cosmos”. Gombrowicz a gyermeki idealizmus vágyán, a kamaszkor nehéz útján keresztültörtetve, megemésztetlen emlékekkel vált tragikus költővé. (Ez a tragikum és tudatos messzire tekintés pontosan felmérhető Fior mester alakján, aki — mint maga a szerző — a felelőtlen táncmesteri és divatkirályi derűt viseli jelmezként, és mikor a körülmények rákényszerítik, kiáll az örök emberi értékek mellett, a teljes felfordultságban is makacsul keresi a humanizmust, még akkor is, ha környezetében mindenki megfutamodik vagy beáll szekértolonak.)

Ez a groteszk világ — amely a precíz és preszió, sokszor álnaiv nyelvezetben is érzékelhető — mindig plasztikus, tehát drámai. (Külön tanulmányt érdemelnek azok a fordítási nehézségek, amelyekkel Gombrowicz fordítóinak meg kell küzdeniök, miközben átültetik a lengyel nyelv szó- és gondolati játékeit.) Regényeiben is plasztikus, különösen az Operettben, ahol éppen a semmitmondó párbeszéderek erőszakolt gondolatnélkülisége az árulkodó és a feszültségteremtő elem egyben. Gombrowicz számára ez a stilizálás kozmikus távlatot eredményez, ahonnan — kényelmesen — felmérheti az ember tragikomédiáját: nosztalgiáinak tra-

gikus-keserű megvalósulását, vagy komikus kudarcát. Az Operett sok metamorfózisa már egyértelműen szánalmassá teszi a figurákat: az asztallá vált Himaláj herceg-nő, a kebles dámává lett plébános, a terroristává fajult ifjú-kommunista, a rongyokban kóválygó Fior mester, a lóvá változott professzor, akiben nem nehéz felfedezni a Nausée (Csömör) szerzőjének, Sartre-nak az alakját.

Nos, ha itt nem is térhetünk ki részletesen Gombrowicz és az egzisztencialisták viszonyára, annyit el kell mondanunk (hiszen az idült hányingerben szenvedő professzor az Operett egyik legpittoreszkebb alakja), hogy az a legkevésbé sem volt egyértelmű. Szellemi rokonság felfedezhető például Camus „L'Homme révolté” (1951) című történelemkritikai elemzése és a Ferdynurke (1935-37!) című regény között; nagy reveláció Gombrowicz számára az a témabeli közös gyökér, ami az egzisztencializmussal rokonítja (ez utóbbival a 40-es évek végén és az 50-es évek elején ismerkedik meg Argentínában), mégis ez a felfedezés nem egészen örömteli az emigráns külön fró számára: ő radikálisabbnak, éleslátóbbnak érzi magát, mint Camus, ugyanakkor kiforrottabbnak, kevésbé eredményes filozófusnak. Megint a második helyre kényszerült, s ezt visszautasítja oly módon, hogy nem áll be a francia kultúra erős befolyása alatt álló argentin intellektüelek sorába, ami önmaga feladását jelentené. Naplójából az derül ki, hogy majdnem hálás volt a francia egzisztencialistáknak, amiért kényszerítették őt, hogy túltegye magát az útjába kerülő ideológiai (és fiziológiai) befolyásokon, élményeken. De a későbbiekben rájött arra, hogy mindenben úgysem tudja túltenni magát, valamire el kell köteleznie életművét, és ez az elkötelezettség nem lehet sem az anarchikus lázadás, sem pedig az alapvető értékek feladása. (Az Operettben Fior bírósági eljárást követel a tárgyalás nélkül halálra ítélt fasisztáknak). A korszerűnek tűnő uniformizált hangnem ijeszti el az egzisztencializmustól, és ez az idekenkedés vezette őt az Operettben Sartre maró kigúnyolásáig. A róla nyújtott kép (a csillapíthatatlan hányingerből akkor gyógyul ki, mikor lőszerszármak agatnak rá, szemellenzővel és zablával látják el és irányított gyi-te-fakóvá válhat) egyezik a Naplójában róla írt sorokkal: „Sartre azt a benyomást kelti, mint egy mélytengeri bűvár, aki felszínre visszatérte után is magán viseli sisakját. A nem emberi arányokra méretezett sisak-álarc arccá vált rajta egyszer s mindenkorra.”

Az álarcok és álruhák levetésének lelki kényszere Gombrowicznál rögeszméig vitt életprogram lett, ami az Operett meztelenség-motívumában mutatkozik meg a legleplezetlenebbül. (De mint ahogy a Pornográfia regénycímnek semmi köze a szó lexikális jelentéséhez, úgy a meztelenség is szimbolikus értelmű, s bizonyos értelemben a darab kulcsa, egyfajta kategorikus imperativus, ami kötelezte arra a rendezőt, hogy az Albertinkát alakító színésznőt valóban levetkőztesse a darab végén.)

„Üdvözlégy örökké ifjú meztelenség! Üdvözlégy örökké meztelen ifjúság!” A gombrowicz nosztalgia végső kifejezésének tekinthetjük ezt a motívumot? Igaz, a „Házasság”-ban a hős folyton az Embert keresi, a dokrináktól és felnőttes absztinenciától mentes, felszabadult, tökéletlen, zavaros körülhatárolhatatlan, éretlen, tehát „hiteles” embert. Igaz, az „Operett” Albertinkája is, ez az éppen felcsengetett polgárlány — akinek egyszer álmában melle közé nyúlt egy alantas tolvaj, hogy ellopja nyakláncát és azóta holdkórosan jár-kei a világban — nyughatatlan egészen addig, amíg le nem dobhatja magáról hagyományos öltözetét. Igaz, Gombrowicz életművében az ifjúság elemi ereje, a formákat deformáló ruhák levetése, a meztelenség (mint „végső királynői díszruha” — hogy Weöres Sándort idézzük) a legközérthetőbb és legegységesebb motívum-láncolat. [Mint ahogy a mai ifjúság természetesen áhító külső megjelenésében, viselkedési formáiban nem nehéz észrevenni a rousseau-i „bon sauvage” (az eredendően jó vadember) diadalmas visszatértét.] Mégis, mivel Gombrowicznál minden elsősorban fintor, bukfenc, és minden gondolat annak ellenpárjaként jelenik meg, miért éppen e maró szatíra az Operett befejeése lenne egyértelmű? Ha jó Gombrowicz-tanítványok akarunk lenni, inkább a nosztalgia kigúnyolásának kell tekintenünk Albertinka megjelenését, akit udvarlói halottnak hittek, és ki tudja, talán ténylegesen az is, csak a katasztrófában megrokkant elméjük látja olyan diadalmasnak a meztelen látomást. Gombrowicz művében sehol nem lelünk nyíltan kimondott előzményt arra vonatkozólag, hogy az „örökké meztelen ifjúság” diadala, mint optimista végkövetkeztetés, egyértelmű, és játékos lezárása lehetne egy mégoly szatirikus műnek is, mint az Operett. Nem inkább a szunnyadó rögeszmék diadala ez? Az Operett francia bemutatója után így írt egy párizsi napilap kritikusa: „Csoda-e, hogy abszurd, technokrata világunkban, ahol az „apokaliptikus közepszerűség” uralkodik,

minden reménykedő szem Gombrowicz serdülő korú, hitelesen primitív ifjú hősei és hősnői felé fordul: az önfelédten kacarászó, makulátlan fogsorú, bolondozó kedvű 'modern' lányok és fiúk felé, akik igazgyöngyökként, meztelenül élik örök ifjúságukat a társadalom kagylójába zárva... de hol van ma ez a romlatlan ifjúság? nem csupán képzelet szüleménye-e, mint a koporsóból kilépő, póreségében tündöklő Albertinka?"

Gombrowiczot, a nosztalgikus, a melankólikus íróat elavultnak is tekinthetnők, de továbbra is itt van a hányaveti, a titokzatosság álarca mögé bújó, tanácstalan Gombrowicz, az irodalmi angolna, a frissességével lefegyverző bohóc. „Ha nem lehetünk hitelesek” — vallja — „nézzünk szembe eredetiségünk hiányával. Mivel minden a hamisságig túlbonyolított, mondanivalónkat az újdonságoknak fittyet hányva kell közölni. A belső szabadság számomra a legfontosabb dolog”. Gombrowicz bizony néha nehezen emészthető írói egyéniség. De azon kevesek közé tartozik, akik balladai tömörséggel, küldetéses fanatizmussal, szemérmetlen szeméremmel, saját magukon keresztül bírálják a világot, teszik érzékletesebbé a tiszta nosztalgia és a cinizmus, az építő és a romboló hajlam örök kettősségét.

„Nincs olyan ember, aki ne lenne tudatában a mai életgépezet abszurdításának, és aki mindennek ellenére ne lenne szerves része ennek a gépezetnek... talán több leleményesség, egyszerűbb lélek kellene a lerombolására... Minél okosabb a világ, annál ostobább is egyúttal” — írja Naplójában. Magányos Fior mester volt Gombrowicz, éppen annyira tetszelgett saját sorsának viselésében, arisztokrata és rossz erkölcsű ruházatában, mint amennyire vállalta az önkritikát, a látványos tudatosság végsőig, elmét is néha elhomályosító extázisát. A Hold rejtett oldala, aki arra vár, hogy felfedezzék és — akár a csalódás, a leleplezett titokzatosság árán is — közelebből megismerjék őt.

TÓTH SÁNDOR VERSEI

Halkan hord csobogást

MAKLARI JOZSEFNEK

Hogyha szorítja a zsongást indázó vizek árja,
S mélyét elfödi már színes, sok buborék,
Nem fogyhat ki a dalnak édeni tiszta patakja,
Halkan hord csobogást; botlik az érc-köveken.
Mossa arany koszorúját mégis a fény-szívű Lánynak:
Nappal napragyogást, éjjel holdsugarat.
Ünnepi órát várva a béke harangja ha bondul,
S árad a hang, az erős, árad örök hegyeken,
Eljön a Lány, bekopogtat a Hajnal néma szavával,
Kelti a Föld idejét, fáknak tört rügyeit.
Már nem a zsongás sejteti bensődnék vonulását,
Jelben kél a moraj, hordoz mély dalokat.

Békesség háza

ne mondd
arany bordák közt könnyen megszorul
a szó
lépj ki világok útjaira
arkádós házfalak tövében
tornyokra fölkiáltsd
tudd
mennyit ér s hogy az teszi arannyá
ha emberként nem ellenük
értük dacol
védve a vers mögött föllendülő lélek
békesség házát

Processzió — sáncokon

(ERDŐTARCSA TEMPLOMÁRA)

*sudár hajlék fák közt világlik
falait éles szelek csiszolják
mélybe vágta századok*

*forogtak kések örvös lándzsák
ha fáklya gyúlt riadt a kürt
táncolt a vitézség*

sánc védi éveit

*túl halmok fény-tetőin békesség vigyáz
mezőkre ön-fellegek lebegnek
vonulók arany tornyot hordoznak
benne kenyér
felmutatják a ropogó világnak*

Kiáltok zúgó vizeknek

*Tavaszt hozó aranymadár
Megül az éger ágon
Hangja mint gyenge nádsíp
Virágot költ a fákon*

*Szárnya gyöngyház ajtó
Csőrében fűszál-álom
Elejti észrevétlen
Lovak állnak a tájon*

*Dördülő ég nyomában
Omlik hava a hegynek
Csurog alá az úton
Mossa testét köveknek*

*Aranyszórással szólal
A tó lengő harangja
Kiáltok zúgó vizeknek
Senki meg ne hallja*

NAPLÓ

TALLÓZÁS A MAGYAR KULTÚRTÖRTÉNETBEN*

Irodalomtörténetírásunk nem túlságosan gazdag a forráskiadványokban. Ha csak a kritikai kiadások vontatott előrehaladására, az alapvető monográfiák készítésére gondolunk (nem véletlenül folyik vita hetek óta József Attila korszerűségéről és időszerűségéről az Élet és Irodalom hasábjain), rögtön érzékelhetjük a legfájóbb hiányosságokat. (Egy anekdo-

tát kell ezzel kapcsolatban idéznünk: Bóka Lászlót megkérdezte egyik tanítványa, mikor készül el Ady-könyve második kötetével. A professzor ránézett a karórájára, s szemrebbenés nélkül válaszolta: „Ma már aligha”. Nos, nem is az a nagy baj, hogy a „má”-t lekéssük, hanem a holnapra sem mindig gondolunk.) Ezeket csak részben enyhíti az a hatalmas bibliográfiai sorozat, mely a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetének gondozásában készül

*Program és hivatás. Magyar folyóiratok programcikkeinek válogatott gyűjteménye (Gondolat, 1978.)

(s részben már meg is jelent). Eppen ezért rendkívül jelentős a Gondolat Könyvkiadó „Nemzeti könyvtár” sorozatában kiadott *Program és hivatás* című forrásgyűjtemény, mely Kókay György, Oltványi Ambrus és Vargha Kálmán gondozásában a magyar folyóiratok programcikkeit válogatta össze a kezdetektől, 1788-tól, napjainkig. Jelentőségét nemcsak az a tény adja, hogy a kitűnő válogatás jóvoltából szinte hibátlan teljességgel bontakozik ki előttünk a magyar művelődéstörténet egyik legizgalmasabb fejezete — mely a folyóiratokban nyerte elméleti körvonalazódását, s kapta igazi profilját —, hanem Vargha Kálmánnak a kötethez írt előszava is, mely a sajnos ugyancsak hiányzó magyar sajtótörténet egyik első összefoglalási kísérlete. Már e bevezető tanulmány kedvet ébreszt, hogy lapozzuk fel a szövegeket, hiszen dióhéjban elének varázsolja azt a folyamatot, melyet a szellem öntudatra ébredésének nevezhetünk. A kezdeteket paradox módon még az idegen nyelvű kezdemények képviselik: a hírlapok német nyelvű tudományos és szépirodalmi időszakos mellékletei. De hamarosan teret hódít a nemzeti szellem, a *Magyar Museum* bevezetője már a nemzeti nyelv „műveléséről” szól, „úgy tesszük — olvassuk ebben a valóban korszakot nyitó bevezetésben —, mintha egyszerre ébredtünk volna fel hosszas mély álmunkból; vagyis inkább, mintha egyszerre szabadultak volna fel kezeink a láncok alól, melyek alatt esztendő-százaktól fogva senyvedtenek”. S alig jelent meg Kassán a *Magyar Museum* első kötete, Komáromban is új folyóirattal jelentkezett Péczeli József, a *Mindenes Gyűjteménnyel*, mely egyszerre igyekezett tudományos, ismeretterjesztő programját és a szépirodalom művelését, terjesztését megvalósítani. Hogy akkoriban milyen visszhangja volt egy ily nemes szándékok vezérelte eszmének? A lapra 137 előfizető jelentkezett, s ez még a költségek fedezésére sem volt elegendő.

A felvilágosodás célkitűzéseinek legmagasabb színvonalú összefoglalása az *Urania* című folyóirat volt, mely mindössze egy évig „élt”, mégis kitörölhetetlen jelet hagyott művelődésünk történetében. Kármán József olyan programmal jelentkezett, mely ma is bizvást éltetheti egy a közönség érdekeire, de a tudományos ismeretterjesztésre is figyelő folyóirat gárdáját. Az *Urania* valóban „kiáltó szó a pusztaságban”, az önállóságra törekvő szellemiség egyik legizgalmasabb dokumentuma. S az volt a maga nemében a

** A Hét (Magvető, 1978.)

Tudományos Gyűjtemény is, mely már irodalmunk első nagy aranykorának volt előkészítője és fölnevelője. Bajza, Toldy Ferenc és Vörösmarty írásai jelzik színvonalát, s egyben a nyelvújítási küzdelem befejeződésének valóban történeti pillanatát.

A magyar folyóirattörténet egyik érdekes jelensége, hogy míg a fejlettebb polgársággal rendelkező államokban az új értelmiségi réteg igénye és érdeklődése alakította az új lapok arcélét, addig nálunk még hosszú ideig kellett a szerkesztőknek tekintettel lenniük a nemesi réteg műveltségére és törekvéseire. Csak 1833-ban jelent meg az első „divatlap”, a *Regelő*, s egy évvel későbbi a *Garasos Tár*, mely a mai magazinok első példája, őse. Hamarosan megjelent az *Athenaeum*, Bajza, Toldy és Vörösmarty szépirodalmi folyóirata, mely megszervezte az irodalmat, teret adott a vitáknak, s előkészítette a talajt annak a politikai változásnak, mely a szabadságharcban érte el csúcspontját.

A tehetségeknek ily ritka szerencsés találkozása, az eszméknek ilyen áramlása a század elején következett be még egyszer, talán már A Hét-tel, mely elsőnek kísérlete megteremteni irodalmunk egységfrontját. Kiss József valóban nagy szerkesztő volt, ugyanolyan nagyságrendű, mint a legendás Osváth Ernő. Hogy A Hét milyen értékeket rejt megsárgult lapjain, azt jól érzékelteti az a kétkötetes gyűjtemény, mely legértékesebb írásait tartalmazza,** s remekül érzékelteti azt a folyamatot, melynek során kialakult a magyar publicisztika. (Még lehet, hogy a *Nyugat* és A Hét között ellentétek támadtak később, mégis szinte bizonyos, hogy Kiss Józsefék nélkül nem jöhettek volna Adyék sem. Hasonlítsuk csak össze egyes évfolyamait a vele nagyjából egyidős Új Idők példányaival! A Hét csupa merészség, újra törekvés, míg az Új Idők — sokszor nagyon is tiszteletreméltó színvonalon — végeredményben mégis csak konzerválni akart egy meghaladott, idejét múlt ízlésformát. És ezen nem változtat az a tény sem, hogy időről időre ott találjuk hasábjain a *Nyugat* nagy nemzedékének tagjait. (Volt az Új Időknek mélypontja is: a két világháború között, amikor olvasóinak száma elérte ugyan a félszázazretet, fokozott érdeklődést azonban elsősorban a szórakoztató irodalom jelenléte keltett. És volt egy — még csak emlékezésből ismert — izgalmas periódusa a felszabadulás után, amikor Fodor József lett a szerkesztője, s kitűnő íróknak adott rendszeres fórumot.)

A jelen gyűjtemény szerkesztőjének hozzáértését bizonyítja, hogy megkülönböztetett terjedelmet szánt a *Huszdik Százaadnak*, Jászi Oszkár folyóiratának, amely gyűjtőhelye és kirajzási pontja volt szinte minden új törekvésnek. Nemcsak a magyar irodalom, hanem a magyar fiziológiai gondolkodás — gondoljunk csak Zalai Bélára és Babitsék kapcsolatára! —, a megújuló matematika és a természettudományok fénypontja e néhány év, s a *Huszdik Százaadnak* elévülhetetlen érdeme, hogy mindezekre figyelt, s igyekezett a szellem mozgásának minden területéről hírt adni. S mindezt magától értetődő európaisággal, megvesztegető erkölcsi erővel és fölényvel. Innen már csak egy lépés a *Nyugat* nagy pillanata, amely egy táborba gyűjtötte az igazán előrevivő tehetségeket, s ha voltak is talán fáradtabb periódusai, a húszas-harmincas években mégis szárnyra tudott bocsátani új nemzedékének, olyan írókat, akiknek életművét ma sem mondhatjuk befejezettnek, illetve akiknek hatása ma is formálóról öröksége a magyar irodalomtörténetnek.

A huszadik századi magyar irodalom történetének egyik legparadoxabb jelensége, hogy a *Nyugat* nélkül szinte egyetlen kezdeményét sem lehet megérteni és megmagyarázni. Még az avantgardot sem, hisz Kassák kimondva-kimondatlanul a *Nyugat* ellenében szállt síkra, s teremtett európai szintézist, hogy aztán a történelem szorításában ismét visszatérjen a laphoz (ő írta a fiatalokat bíráló legfelművészetű cikkét a harmincas években). Osváth és a többiek nagy kezdeménye és munkája tulajdonképpen a németek bevonulásáig éltette a magyar

szellemi életet, nem véletlenül mondta Schöpplin Aladár a *Magyar Csillag* első számában, hogy Babits halálával kialudt ugyan egy fáklya, de a másik rögtön fölgyult, s híven őrizte, kiteljesítette azt az örökséget, melynek melegéből, fényéből ma is táplálkozunk. Nem lehet megírni a *Vigília* történetét sem a *Nyugat* nélkül. Hisz ha alapítójának szándéka szerint a harmincas évek katolikus megújulásának lett is orgánuma, arcélét mégis azok a fiatalok határozták meg, akiket a nagy folyóirattárs ütött íróvá. Vargha Kálmán válogatásának külön érdeme, hogy a *Vigília*nak mindkét programcikkét közli, Schütz Antalét 1935-ből, a lélek megújulási készségének szép szavaival, és Sík Sándorét 1946-ból, e valóban szép történelmi dokumentumot, melyben a szerkesztő azt a lehetőséget körvonalazta finom érzékkel, mely a megújult világban a katolikus értelmiség életét és magatartását kell hogy áthassa. (S a lap további története iránt érdeklődő olvasó figyelmét hadd hívjuk föl Sík Sándornak egy másik, korai tanulmányára, melyben tévedhetetlen biztonsággal fogalmazta meg — mintegy *Esztétikájának* idevágó gondolatait előlegezve — az irodalom fogalmának mibenlétét és a katolikus szellemű irodalom feladatait, lehetőségeit.)

Csak vázlatosan tekinthettük át a *Program és hivatás* tartományát. A magyar kultúrtörténet olyan lapjait összegezi e kitűnő válogatás, melynek tanulságai nélkül ma sokkal szegényebbek lennénk, s olyan örökséget hagyományoz, mellyel jól kell sáfárkodnunk.

SÍKI GÉZA

LISZT FERENC MŰHELYÉBEN*

Egy-két évtizeddel ezelőtt a barokk zene iránt való érdeklődés rohamos növekedése jellemezte a zenei ízlést, napjainkban inkább a romantika és a neoromantika került a középpontba. Ennek a jelenségnek kétségtelenül van filozófiai háttere is: az emberiség létének bizonytalansága, az egyénnek az a törekvése, hogy valamilyen formában megtalálja életének, palástolt vágyainak adekvát kifejeződését a művészetben. Azok a robbanásszerű változások, melyek alapjaiban rázzák meg a világot, átírják a

térképeket, s újra meg újra a valós veszélyekre figyelmeztetik az emberiséget, kétségtelenül azt az illúziót kelthetik, hogy az a kristálytisztá architektonika, a zenei szövetség az az áttetsző tisztasága és egyértelműsége, mely Vivaldi és Bach művészetét jellemzi, veszített korszerűségéből. Itt is kell keresnünk annak az elkeseredő érdeklődésnek a forrását, mely oly népszerűvé tette Mahlert és Brucknert, s amely új és új fölfedezésekre csábítja a tudományt a romantika birodalmában.

Némi büszkeséggel mondhatjuk el, hogy a magyar zenei romantikának is

* Liszt Ferenc: Dante szimfóniája (Hungaroton 11843)

SLPX 11918); Karácsonyfa (Hungaroton

volt egy igazán nagy alakja — még akkor is, ha művészetét még két nép is a magáénak vallja —: Liszt Ferenc. Nem is oly rég ritkaság volt, ha egy-egy szimfonikus költeményét hallhattuk, ma már elfeledettnek hitt kamaraművei is reneszánszukat élik, a világ nagy hang-
lemezgyártó cégei versengve jelentetik meg őket. E nemes versenyből a Magyar Hanglemezgyártó Vállalat sem maradt ki. Sorozatban adja ki kórusműveit, oratóriumait, s most egyszerre két különböző karakterű művét is hozzáférhetővé tette, a Dante szimfóniát és a Karácsonyfa című 12 darabból álló négykezes zongoraművet.

Dante alakja és életműve sok éven át foglalkoztatta a zeneköltő fantáziáját. Az *Isteni színjáték* hatalmas látomásai ugyan kínálják a zenei földolgozás lehetőségét, ugyanakkor azonban anyaga oly hatalmas, hogy azt szinte lehetetlen egy műfajon belül kifejezni. Nem véletlen, hogy a hatalmas árnyú Dante-szonátát Liszt bizonyos vonatkozásban továbbfejlesztette a későbbi szimfóniában. Tulajdonképpen nem Dante alakját s nem is az Isteni színjátékot zenésítette meg, hanem illusztrációt írt a műhöz, megkísérelte kifejezni azokat az impresziókat, melyeket a Pokol és a Tisztítóhely kellett a romantikus képzeletvilágban. Szándéka szerint háromrészesre tervezte művét, de Wagner tanácsára nem zenésítette meg a „Menny”-et,

inkább egy Magnificatót illesztett alkotása végére, amolyan lazán illeszkedő vallomásként, az alázat és a fölemelkedés gesztusai között, némi triviális zengzettel.

A *Karácsonyfa* 3 albumából azonban már teljesen hiányzik e fölületesség. Ezek a darabok egyszerűségükkel, puritán fogalmazásukkal ragadják meg a hallgatót: a romantikus Liszt itt jutott el a hit egyszerűségéig és alázatáig, itt értette meg igazán, mit is jelent az ember számára az evangéliumi üzenet: legyenek olyanok, mint a gyermek. Ritkaság ez a sorozat, s igazi öröm, hogy ily értő művészek tolmácsolásában szóval meg, mint Tusa Erzsébet és Lantos István. (Előbbi kitűnő ismertető szövege jól segíti a mű születésének hátterét megismerni vágyó hallgatót.)

Egyszer érdemes lenne részletesen is szólnunk a magyar lemezek hangzástechnikai kivitelezéséről, illetve a lemeztokok grafikai kivitelezéséről. Az előbbi e két lemezen elfogadható, az utóbbi pedig két végletet reprezentál: a Dante szimfónia címlapja kifejezetten szép, míg a *Karácsonyfa* egy behavazott fenyő fényképmásolatával keltené föl az érdeklődést. Általában hiányoljuk a merészebb, az érdeklődést jobban mozgató képzőművészeti megoldásokat, bár lehet, hogy ezek alkalmazásának a nyomda sem örülne túlságosan.

(R. L.)

PANNÓNIA FAJÁNAK NEMES SZÉP VIRÁGA

Documenta Artis Paulinorum. A Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Csoportjának Forráskiadványai. X-XIII-XIV. Bp. 1975-76-78. Az anyagot összegyűjtötte Gyéressy Béla. A bevezetést s az egyes fejezetek előszavát Hervey Ferenc írta.

Az egyetlen magyar alapítású szerzetesrend, a pálosok több évszázadot átfogó művészeti tevékenységének dokumentumait összegyűjtő — méreteiben is hatalmas, háromkötetes mű — mindmáig kiadatlan közlései, egyedülálló fényt derítenek a középkorban oly virágzó pálos műpártolásra, mestervándorlásra és műgyűjtésre rendházaikon, monostoraikon belül.

A rend keletkezésére egyetlen forrásunk Gyöngyösi Gergely (1520-26) által írt *Vitae fratrum*-a: II. András király

uralkodása alatt élt Bertalan pécsi püspök által 1225-ben Szent Jakab-hegyi egybegyűjtött remetéket említve, tudósít: hogy Özséb (Eusebius esztergomi kanonok a pilishegyi remetekhez csatlakozva esz közli ki IV. Orbán (1261-1264) pápától regulájuk megerősítését. Ő lett mintegy húsz évig perjelük és provinciálisuk is. Eleinte szürke kármzsát viseltek, 1308-ban Gentile pápai követ is így szólítja őket; melyet 1341-ben fehérrel cseréltek fel.

A háttér döbbenetesen, végzetesen kor mos: lángkoszorús, szurokfekete ikon: az országpusztító tatárdúlás irgalmatlan ej sötétje, melyből kivillog az országvesztő s országépítő (maga is egy szent apja) IV. Béla szellemi-lelki munkatársának *boldog Özsébknek* fényes alakja. A rendalapító személyesen járt a pápánál, akinél ügyének sikeréért nem kisebb személyiség, mint Aquinói Szent Tamás — kire Özséb egyénisége mély be

nyomást gyakorolt — is közbenjárt. Ugyanígy támogatta Pál veszprémi püspök is.

Az Anjou-királyok idején különös virágzásnak indult rend tekintélye és népszerűsége egész a reformációig, egyre gyarapodott és nőtt. 1400 körül 47, 1526-ban pedig 64 monostoruk volt. A Pázmány Péter által kiadott XV. századi pálos kolostorjegyzék 21 vikáriust (a generális káptalan tagjai) sorol fel. Ezek közül 18 magyarországi — Szentlőrinc, Nosztra, Diósgyőr, Gombaszeg, Lád, Újhely, Ungvár, Bereg, Kápolna, Erdély, Baranya azaz Szentlászló, Told, Szentpéter Somogyban, Csáktornya, Örményes, Jenő, Csátka — 52 kolostorral. Négy drávantúli. De áll már Lengyelországban a Jaszna Gorán, a híres csetochowai, Ausztriában a rajna-i és a bécsújhelyi kolostor. A magyarországi rendhez csatlakozott még négy német kolostor, csakúgy, mint a Dalmáciában és Isztriában létesültek.

Róma sem maradt ki.

A rendnek már a XIV. század közepétől volt Rómában procuratora. Első házuk talán a San Salvatore in Onda templom mellett állott. 1454-ben pedig V. Miklós pápától megkapják a San Stefano Rotondo templomot s mellette építenek kolostort. Gyöngyösi Gergely rendtörténeti munkájában (1526) felsorolja a római kolostor perjeleit: Kelement (1471), kit a San Stefano Rotondo templomában temettek el és sírfelirata is ismert; Esztergomi Gáspárt és Csanádi Ferencet, Mártont és Zekel Lászlót. Generális perjellé választása előtt (1520) Gyöngyösi maga is hét évig volt perjele a római monostornak.

A török megszállás és a reformáció néhány évtized alatt letarolta a hitéletet s elnéptelénítette kolostoraikat. Házaik jórésze a hatalmaskodó főurak fosztogatásainak esett áldozatul, így amit nem kímélt a török, feldúlta a főurak rablása, erőszakja és jogtiprása. Mindazonáltal a rend e küzdelmes hányattatása ellenére, a ferencesek mellett, az egyetlen volt, mely néhány egészen kimagasló monostorával — Máriavölgye, Csáktornya, Lepoglava, Remete, Elefánt — egészen az 1786-ban bekövetkezett felosztásig (létszámuk ekkor 313 volt) megtudta őrizni életfolytonosságát.

A rend élén a generális perjel (prior), a monostorok élén a perjel (prior) állt; az egymáshoz közel fekvő 2-6 kolostor élén pedig a kolostorok perjelei közül a legkiválóbb mint vikárius kormányozott. Életük szigorú szerzetesi fegyelemben imával, elmélkedéssel, kézimunkával

telt. (A koldulás számukra tilos volt!) Egy időben lekipásztorkodtak, sőt Pápán, Sátoraljaújhelyen, Késmárkon, majd a jezsuiták felosztása után, 1773-tól Szatmárnémetiben, Ungváron és Székesfehérváron gimnáziumban tanítottak.

Téglából, kőből — mérműves faragott ablakokkal — épült templomaikra jellemző, hogy többnyire kereszt és oldalhajó, valamint torony nélkül épültek s szentélyük a nyolcszög három oldalával zárult. Kolostorkerengőik négyszögűek, belőlük nyílt a káptalanterem, a coenaculum (ebédlő) és a dormitorium (háló). A konventépület rendszerint a templom északi oldalához csatlakozott. Középkori templomaikból hét ma is áll s néhány kolostoruk romja: Háromhegy, Újház, Szentjakab a Bakonyban, Nagyvázszony, Gönc, Boldogasszony, Dédes, Szentlélek idézi a magyarság életével egybeforrnt munkájukat s hajdanvolt nagyságukat. A XVII-XVIII. században épült templomaik közül pedig a pápai, pesti, pécsi, sopronbánfalvi, sajóládi, sasvári, nagyvárad, sátoraljaújhelyi művészettörténeti értékeikkel a rend művészi érzékét, liturgikus szellemét s áldozatos lelkületét tükrözik.

E gyűjtemény originalis és felbecsülhetetlen értékű. Első közlésben találkozunk olyan történelmi kapcsolatokkal s nevekkal, melyek egyszerű felemlítese is fényt vet rá, mily fontos tényező volt a rend s mekkora szerepet vitt hazánk vallási, szellemi és kulturális életében. Pl. Fráter György generális perjel dekretuma (1395) vagy Bakócz Tamás 1493-ban (akkor még győri püspök) jár közben VI. Sándor pápánál és II. Ulászló királynál, hogy Visegrádot a pálosok kapják meg. (Visegrád monostorának 1060 körüli alapítólevele I. András korából, a Tihanyiéval — pár év eltéréssel — egyidős. Eleinte, ahogy III. Honorius pápa okleveléből kitűnik, görög szertartású szerzeteseké, s II. András kérésére vették át a bencések 1221-ben.) Két év múlva, ekkor már mint egri püspök 50 forintot utalt ki a monostor épületeinek karbantartására.

Vagy: a temesi ispán és a déli végek híres törökverő főkapitánya Kinizsi Pál, valamint apósa adonyi Magyar Balázs alapította Vázsonymonostort (1483), ahonnan Magyar Benigna (Kinizsi özvegye) magyar nyelvű zsolozsmáskönyve (1493) és imádságos könyve (1513) származik.

És: II. Gyula pápa engedélye (1504) a terebesi kolostornak.

De nem lehet megilletődés nélkül olvasni a gyűjteménybe sorolt alapítóle-

velek csaknem nyelvemlék jellegű, ódon illatú szavait, akár eredetiben, akár latin átírásban szerepelnek is: ilyenek (1367-ből) Kynzy, Zentgyergh, Somoghar, Chycothelek (Csikótelek) Czwdar, Zwhay (Szuha) Gyrrhyankuth ... Vagy a rendtagok tősgyökeres magyar neveit: Acsády, Aba, Antalfy, Bessenyei, Bornemissza, Gergelylaki, Gyulafy, Göllöncsér, Kaczér, Kelencen, Kendé, Szent-Gály, Tarsoly, Telkessy, Tömörkényi, Vass, Vata, Zobor stb. És még tovább sorolhatnánk...

A nagy történetű rend eredeti dokumentumanyagát négy fő forrásból gyűjtötte s regisztrálta magyar és latin nyelven P. Gyéressy, Remete Szent Pál rendjének mai tudós fia:

az *Inventarium*-ból, mely 68 monostor okleveleinek regisztráit tartalmazza 1522-ből. (Kötése után „Zöld kódexnek” is nevezik, egyeten kéz írásával készült, első része a kolostorok birtokviszonyait, másik fele a rendnek pápáktól, királyoktól, egyháznagyoktól kapott általános kiváltságait tartalmazza. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem kézirattára őrzi, szövegük javarészt kiadatlan.)

A *Vitae fratrum*-ból, Gyöngyösi Gergely kiváló értékű, nyomtatásban még meg nem jelent kéziratából, szintén Mohács előttről

az *eredeti középkori oklevelekből*, melyeket a rend a török hódoltság és reformáció korszakaiból át tudott menteni s a máriavölgyi levéltárban őrzött. (Innen került 1786 — a rend feloszlata — után a Kir. Kamara levéltárába, majd onnan a Magyar Országos Levéltárba, *Acta Paulinorum* gyűjtőnévvel).

és az *Elenchus*-ból, mely P. Gindl Gáspár összeállításában 900 lap terjedelműen az 1750-ben fellelhető irattálmányt regisztrálja.

Belemélyedve az eredeti oklevelekbe, ebbe a különös, de magyar sorsunkkal gyökerig egybefonódott, eggyé nőtt, eggyé lett világban, újólag megállapítjuk, amit már fentebb is jeleztünk, nemcsak a história, kultúr- és művészettörténeteknek lesz felbecsülhetetlen forrásmű,

régészeknek és kutatóknak eligazító, — de minden magyar szívet megdobogtat, mikor ilyen feljegyzésekre lelünk:

1283 körül Gyula fia Miklós comes építtette ezt a monostort Bajcon a Mindenszentek tiszteletére;

1430: Garai János özvegye a monostornak adja minden szőlőjét Tótfaluban;

1457: Od Tamás, Csörög várkapitánya nagypeterdi birtokrészét a monostornak ajándékozza saját házával, piacával és adójával együtt, amihez László király is beleegyezését adja;

1472: Porkoláb Bálint, Garai Jób őrméltóságának ajtónálló mestere végrendeletében a monostorra hagyja győrsi birtokrészét, a révvel és gázlóval együtt a Dráva folyón, valamint egy erdővel, három malommal, meg szőlővel;

1483: Mátyás király a monostornak ajándékozza Tótfalu birtokát s egy házat Soklyoson;

1494-ben lesz szerzetes fr. Chanádi Adalbert, nagy ékesszólású s verselő-készségű, aki megírta versben Remete Szent Pál életét és Krisztus szenvedéstörténetét. Több monostornak lett előjárója, végül Bajcon halt meg.

Fr. Vince kőfaragó, aki 1514-ben Szentlőrincen többek közt új szentélyt épített, Bajcon szép oldalkápolnát emelt Kanizsai Dorottya, Perényi Imre nádor özvegye rendelkezésére, aki ezt temetkezési helyül szánta.

Nyereség ez a mű, meglepetés és öröm. Pannónia fájának nemes szép virága: a magyar pálos rend monostoriratain át a magyar műveltségre, művészetre s műpártolásra új fénycsóvát vető összefoglaló közlés P. Gyéressy Ágoston Béla gyűjtése, kinek már művészettörténeti doktori disszertációjára is felfigyeltünk. De éppúgy elismerés illeti meg az akadémiai Csoport tagjait, kik fáradságot nem ismervé, köszönetet érdemelnek kutatómunkájukért. Különösen kitűnőek Hervay Ferenc történelmi summázásai. Kívánjuk, hogy e kiváló munka ne csak regisztrálás, biztos és eligazító forrás, hanem új művek elindítója is legyen.

PUSZTA SÁNDOR

A BOLSOJ-BALETT

A Szovjetunió kétszáz éves Nagy Színháza világhírű balettegyüttesének (Bolszj-ballett) hatnapos vendégjátéka Operaházunkban rendkívüli művészi esemény volt. Egész estét betöltő két balett, egy dráma és Shakespeare „Sok hűhó

semmiért” vígjátékának táncváltozata szerepelt műsorukon.

Ballett-drámájuk címe: „Angara”. Főszereplője is ez a „pompás, dacos és legyőzhetetlen szibériai folyó”, mint megismerősítője a küzdelmes emberi sorsnak, szimbolizálva az élet heves áramlását, amelyben megdicsőül a munka, a

hőstett, a szerelem. A néző pillanatnyi ellankadás nélkül, feszült figyelemmel élvezhette a két felvonásban nyolc képből, és egy elő- és utójátékból álló, lélegzetelállítón sodró iramú előadást. A nagy orosz regényírók roppant jelentőségével vethető csak össze az orosz tánc, amely máig legelső a világon.

Az Angora Arbuzov „Irkutszki történet” című drámája nyomán készített táncdráma, dinamikus kísérő zenével. A hangsúly a kitűnően szcenírozott, remeklő koreográfián van. A feledhetetlen élményt a tüneményes szólistákból és együttessel álló táncművészet kinyilatkoztatása adta.

Nem a történet, a logikusan szőtt képsorozat nyugózi le a figyelmet, hanem a tánc sugalmazó lelke, az eszmélés üdve: az élet felbecsülhetetlen jótétemény, valóóság szentség. Az egyes ember sorsa elválaszthatatlan a többitől. Az emberi közösség fényt sugárzó tükör, benne tel-

jesül egészsé, önállóvá, céltudatosá a szépségben magára talált és feltisztult egyén. A táncok az örök természet magasztos vadságát és elévülhetetlen báját keltették életre. Ezért a varázsos életre keltésért több az Angara, mint egyszerűen balett-remekmű, hanem valójában, kinyilatkoztatás.

A természet kiszámíthatatlan, folyvást változó és meglepő erői áramlottak a szólisták és az együttes költői ihletettséggel összehangolt, látványnak is káprázatos arc-, kéz- és lábjátékában. Legszébb pillanataikkal: a lassúban, sőt a mozdulatlan megállásokban ejtették ámulatba a közönséget. A szelvéssz iramú mozdulatok általában a legnépszerűbb táncmutatványok. De legnehezebb lassú mozgással hatni. És a mozdulatlanság, ha tökéletes átélés szüleménye, látomás-igézetű.

HAITS GÉZA

Tájékoztató

KOLBE ATYA PÉLDÁJA. Az Ecclesia Kiadó bizonyára hivatást teljesített, amikor Balassy Péter Pál fordításában megjelentette Kolbe atya élettrajzát. Mert ezúttal nem egyszerűen egy szent életútjáról szerezhetünk ismereteket, nemcsak egy hősi élet csodálatos önfeláldozásának lehetünk tanúi, hanem olyan példát meríthetünk, mely segíthet mindennapjainkban, eligazítónk lehet az élet legnehezebb döntéseiben is.

Mert Kolbe atya a lélek hőse volt. Az a fajta embertípus, amelyikről érdeménél kevesebb szó esik. A lélek fegyverével harcolt, s azt nyerte meg magának, amiért mindnyájan küzdelembe indulunk. Nem volt csodálatos, nem volt kivételes szellemű ember. De tudta, méghozzá pontosan tudta, miért és hogyan érdemes élni. S 'hol van ennek az életnek az a határa, amikor mindentől kell áldozni a másik világrend elnyeréséért.

Izíg-véríg modern szent. Tudott elhatározni és dönteni. Pontosan és kérlelhetetlen józansággal elválasztotta egymástól a lényegest és lényegtelenet. Korunk kereszténye is ismeri rendeltetését, de a választásnak ez a lefegyverző józansága sokszor hiányzik belőle. Az időre bizza a döntést. Kolbe atya azonban maga szabta meg idejét. És ezzel a lélek nemességének, a hősi önfeláldozásnak adta csodálatos példáját.

Életrajza olyan, mint a többi emberé. Lelki fejlődésének nyomon követése azonban arra figyelmeztet, hogy magunk rajzoljuk életünk égyűrűit, s magunknak kell mélyítenünk a lélek tartományát. S hogy érdemes jól sáfárkodnunk azokkal a talentumokkal, melyeket kaptunk.

A lélek telve van salakkal is értékei mellett. Kolbe atya ahhoz értett, hogyan kell minél tisztábban, minél messzebbre világítón égni az Egyetlenért. Ezért kivételes olvasmány, amit róla s tőle kapunk, s ezért sajnálatos, hogy a könyv nem több példányban jelent meg, s így nem juthat el minden keresztény család könyvespolcára. (A könyv első kiadása elfogyott. A második kiadás nyomás alatt van.)

*

A GONDOLAT KÖNYVKIADÓ újdonságai közül említjük C. W. Ceram amerikai tudós, történész **Az első amerikai** című könyvét — mint alcíme mondja — az észak-amerikai régészet regényét, mely a praeistorikus és későbbi korok földéptményeit, eszközeit a régészet tükrében vizsgálva jut arra a következtetésre, hogy a fehér ember — a vikingek — már jóval Kolumbusz előtt járt Észak-Amerikában. — A Szentől szemben-sorozat újabb darabjában **Kandinszkij** mutatja be Székely András. A monográfia végigvezeti az olvasót a festő különböző korszakain: első képei még naturalista felfogásban készültek, az orosz népművészet ihletésére a formák és színek stilizálását valószínűsíti meg, ezt a stilizálási hajlandóságot siettetette a Bauhaus-csoporttal való együttműködés, majd a Fauve-okkal történő megismerkedés. 1910-ben jutott el a teljes absztrakcióhoz. Az „abszolút”, a „tisztá” festészet elméletének kidolgozója. Székely András nagy hozzáértéssel, de néha kissé szűkszavúan vezet be minket Kandinszkij életébe, munkáiba és a körülötte támadt viharok értékelésébe. Írása így is hízagpótló, különösen a hagyközség számára.

RÉSUMÉ

L'article de fond de notre numéro paru sous le titre *Réflexions sur les chances du christianisme* est dû à Gellért Belon. En conclusion de son étude, l'auteur écrit: En présence de la diminution impressionnante des vocations sacerdotales et de la baisse sensible de la pratique religieuse de par le monde — pour ne relever que ces deux aspects — bien des chrétiens se trouvent découragés. Cependant, la parole de réconfort que Jésus ne se lassait pas d'adresser à ses apôtres „*Soyez sans crainte!*” est valable pour les fidèles de tous les temps. En méditant sur l'histoire de l'Eglise, on la voit traverser des situations où elle s'avère — soit dans sa totalité, soit dans la moindre parcelle de son organisation — une institution en position faible, dépassée par le temps, insuffisante pour mener à bien ses tâches. Or, toute réflexion faite, ce ne sont pas là des signes de crise propres à certaines périodes historiques, mais des contingences inhérentes à sa condition d'Eglise pérégrinante ... La vision traditionnelle de l'histoire de l'Eglise estimait l'ère constantinienne et le XIIIe siècle inauguré par le pontificat d'Innocent III comme les deux époques où l'Eglise avait atteint son apogée. Cependant, pour y voir juste, il suffit de rappeler qu'au siècle de Constantin le Grand une déchirure aussi profonde que l'hérésie d'Arius ne fut pas épargnée. Pour le XIIIe siècle, renvoyons au songe d'Innocent III qui vit saint François d'Assise redresser l'édifice chancelant de la basilique Saint-Jean-de-Latran ... Qu'on ne s'étonne donc pas si l'on voit continuer à subsister ici et là de pareilles défaillances. Pourtant notre inquiétude doit être surmontée par l'assurance que notre Seigneur, fidèle à sa promesse faite à son Eglise, ne l'abandonnera jamais. L'auteur rappelle encore que le plan de salut du Père repose essentiellement sur le mystère de la puissance divine qui „*s'accomplit dans la faiblesse*” (II Cor. 12:9). La crèche où Jésus est né, la croix sur laquelle Il a été mis à mort n'étaient pas de bon augure pour Sa seigneurie que devaient reconnaître des millions et des millions d'âmes.

Ferenc Sinkó consacre son essai à faire connaître les activités de Pál Bertalanffy, jésuite hongrois qui vécut dans la 1re moitié du XVIIIe siècle. — Article d'Elemér Szeghalmi sur la vie et l'oeuvre de Béla Telekes, poète précurseur d'André Ady au début de notre siècle. — Katalin Gránitz attire l'attention sur un monument qui se trouve en Suisse (Töss, canton de Zurich) et qui présente de l'intérêt pour l'histoire de la Hongrie: le sépulcre aux armoiries de la famille arpadienne sous lequel repose la princesse Elisabeth, dernière descendante de la dynastie d'Arpád. — Jenő Réthelyi examine l'état actuel des croix qui, érigées en bordure des chemins, font inmanquablement partie des paysages de la Transdanubie. — L'étude de György Giczy est une initiation à la religion juive qui, tout en ayant une importance capitale pour l'histoire des religions, est si mal connue par les chrétiens et souvent si obscurcie par l'ignorance et les passions. Dans son aperçu, l'auteur passe en revue les éléments fondamentaux du judaïsme, tels que la conscience du peuple d'Israël

de son élection divine et son messianisme; la religion de la Torah; la religion du Talmud; le mysticisme juif: la Kabbale, tous ces éléments considérés dans leur développement historique. Par cette information objective, l'auteur désire faciliter une meilleure approche théologique, exempte des ressentiments séculaires, du fait juif, approche si instamment réclamée par le Concile. — Depuis Novembre 1978, *L'Opérette* de Witold Gombrowicz, sa dernière pièce écrite en 1966, est montée dans un des grands théâtres de Budapest. Eszter Mátrai a profité de cette occasion pour présenter la vie et l'oeuvre du romancier et auteur dramatique polonais qui, né en Pologne en 1904 et mort en France en 1969, a vite acquis une réputation internationale dans la littérature de nos jours. — Un fragment de roman posthume de György Rónay, précédé d'une note liminaire par László Rónay.

Pour les belles-lettres: les poèmes de Béla Csanád, Elemér Horváth et Sándor Tóth.

INHALT

Der einleitende Artikel unserer Nummer wurde von Gellért Belon unter dem Titel „Aussichten und Christentum“ geschrieben. Einleitend schreibt der Autor: Der Rückgang der Berufungen und der Kirchenbesuche in der ganzen Welt ruft überall Furcht hervor. Dabei wiederholt Jesus am öftesten den an seine Apostel und an die Gläubigen jeder Zeit gerichteten Aufruf: ihr sollt euch nicht fürchten. Unsere Meditationen überzeugen uns, dass Aussichtslosigkeit, Unzeitgemässheit, die Ungeeignetheit zur Lösung grosser Aufgaben, keine zufällig auftretende Erscheinungen in der Kirche und in den kleinsten Zellen derselben sind, sondern eine sozusagen existentielle Gegebenheit, in der der von Christus gebrauchte Glauben und das Vertrauen zur Geltung kommen müssen... Die traditionelle Geschichtsbetrachtung hielt die konstantinischen Zeiten und das Mittelalter des Papstes Innozenz III. für Glanzpunkte der Kirche. Die Wahrheit dagegen war was die Fioretti für uns bewahrt, nämlich den Traum des Papstes Innozenz III. in dem er die Vision hatte dass die Schultern des Heiligen Franziskus die lateranische Basilika vom Einstürzen schützen... Wir dürfen uns nicht wundern wenn wir in anderen oder in uns selbst auf Unzeitgemässigkeiten und auf Misserfolge stossen. Der Christ hat nichts anderes zu tun, als die Sendung Christi weiterhin zu erfüllen, das heisst das Geheimnis der Erlösung zur Geltung zu bringen, was nichts anderes ist, als das Geheimnis des Vaters: „...die Kraft wird in der Schwachheit vollendet“ (2. Kor. 19,9). Der Herr der Krippe und des Kreuzes hatte damals überhaupt keine Chance das Herz der Millionen zu erobern.

Ferenc Sinkó: Christliche Weisheit — für die Ungarn. Die literarische Arbeit des Jesuiten Pál Bertalanffy im 18. Jahrhundert. — Elemér Szeghalmi: Ein Vorläufer des grossen ungarischen Dichters Endre Ady. Leben und Dichtung von Béla Telekes. — Katalin Gránitz: Das Andenken der letzten Prinzessin vom Hause Árpád in Töss (Schweiz). — Jenő Réthelyi: Die Marterkreuze in Transdanubien.

György Giczy: Die Achtung der Gesetze bei den Juden. Der Autor beschäftigt sich mit der religionsgeschichtlichen Bedeutung des jüdischen Gesetzbuches der Thora wobei er die Heilige Schrift, die rabbinistischen Literatur sowie kabbalistischen Gedankengänge zur Hilfe nimmt. Er weist auf die enge Verbindung zwischen Gesetz, Erwählung und Messianismus hin, wodurch man leichter den Weg zur Auflösung der jüdisch-christlichen Gegensätze finden kann entsprechend der Empfehlungen des II. Vatikanischen Konzils. — Eszter Mátrai: Präsentation

des weltberühmten polnischen Schriftstellers Witold Gombrowicz. — Im Literaturteil Fragmente eines Romans aus dem literarischen Erbe von György Rónay, Gedichte von Béla Csanád, Elemér Horváth und Sándor Tóth.

CONTENTS

The leading article of the present number is: Chances and Christianity by Gellért Belon. He concludes his analysis by stating: „The worldwide fallback of the number of clerical vocations and of people going to Mass regularly inspires fear to many Christians. The most often pronounced appeal by Jesus to His apostles is, however: „Do not be afraid!“ Reflecting on it, it becomes clear that the lack of chances, of timeliness, the disability to great tasks are recurring phenomena for the whole of the Church as well as for its smallest cells, which should strengthen our faith and trust in Christ... Traditional view of history considered the Constantine era and the middle ages under Pope Innocent III. as the golden age of the Church. As to the real situation, it is enough to quote St. Jerome: „The whole world sighed, and confessed itself to be Arian“. The Fioretti, on the other hand, made the dream of Pope Innocent III come true: he saw the Lateran Basilica shaken in its foundations, supported only by St. Francis of Assisi. Thus, we should be surprised to discover untimeliness and failures in ourselves as well as in others. Christians of today have also to accomplish the mission given by Christ: to enforce the mystery of Redemption, which is at the same time the mystery of the Father: „My power is strongest when you are weak“ (2 Cor. 12,9). Then and there, the Lord of the manger and of the cross had no chance at all to conquer the hearts of millions. Ferenc Sinkó: Christian wisdom — for Hungarians. Introduces the oeuvre of Pál Bertalanffy, Jesuit in the XVIIIth century. — Elemér Szeghalmi familiarizes with career and poetry of Béla Telekes, precursor of Ady, living at the turn of the century. — Katalin Gránicz writes about the arms of Töss (Switzerland) recording the memory of Elisabeth, the last princess of the Dynasty Árpád. — Jenő Réthelyi reports the present condition of the roads on the roadsides, belonging to the Transdanubian landscape. — György Giczy in his essay on the Jewish law-abidingness deals with the religious-historical significance of the interpretation of the Tora and its application, as well as the relevant analysis of kabbalistic way of thinking, relying upon the Holy Scripture and Rabbinistic literature. By his analyses, he gives new contributions to attempts to resolve the Jewish-Christian antagonism, one of the subjects of the 2nd Vatican Council. — Eszter Mátrai treats the life of Witold Gombrowicz, world-famous French author of Polish origin, as well as his work, the Operetta, that has just been presented in Budapest. — A fragment from the novel by György Rónay is introduced by László Rónay.

Fiction part contains poems by Béla Csanád, Elemér Horváth and Sándor Tóth.

KÜLFÖLDÜN MEGJELENT KÖNYVÜJDON- SÁGOK:

Paul Roth: Istennel mindig beszélhetünk (Opus Mystici Corporis). Korunk keresztényének egyik legnagyobb problémája az imádság. Paul Roth nem pap, nem papi érzülettel fogalmazza meg imádságait, melyek így alaposan beleágyazódnak a hétköznapiakba. Annak az embernek a gesztusával írja próza-verseit, aki minden helyzetben kapcsolatot tud teremteni Istennel. Szavai szándékosan puritánok, mégis érezni bennük az Istennel való párbeszéd szüntelen emelkedését. Ez részben a fordító Balássy László érdeme. Jól megérezte a szöveg ambivalenciáját, s megfelelő nyelvi közeget teremtett Paul Roth értekes kísérletének.

Michel Quoist: Krisztus éli! (Opus Mystici Corporis). Rokonszenves, az átlagemberhez szóló könyv. Ha megfogadjuk a szerző kérését, s először bevezetőjét olvassuk el, megragad azzal a törekvéssel, hogy a legelvonatibb kérdésekről, a legnehezebb hitigazságokról is áttetszően, korunk emberének nyelven akar szólni. E törekvését siker koronázza. Könyve középpontjában Jézus áll, a mai kor és a mai ember Jézusa, akinek minden emberhez és minden történelmi korszakhoz van üzenete. Ezt azonban csak olyan józan, higgadt kalauzok tolmácsolásával értheti meg mindenki, mint amilyen Quoist.

G. és M. Abiven: Elet kettesben (Opus Mystici Corporis). Ez a felvilágosult szelemű, kitűnő könyv a harmonikus házasságról, a keresztény házasság kiskatéja lehetne. A bevezető tanulmányt író orvos-házaspár mindenfajta előítéllettől mentesen, alapos pszichológiai háttérrel keresi s találja meg a választ sok kényes (vagy még inkább annak hitt) kérdésre.

Mary Purcell: Matt Talbot és kora. (Prugg Verlag). Matt Talbot szentség hírében halt meg. A róla írott életrajz azt a folyamatot követi nyomon, s ábrázolja hitelesen, ahogy lebírván kóros szenvedélyét, az alkoholizmust, Isten felé fordult s az ő ügyének lesz egyszerű, alázatos szolgája.

A szegények orvosa: Batthyány Strattmann László (Prugg Verlag). Egy ízben már — a „Testvéreink, a szentek” című kötettel kapcsolatban — említettük, mily nagy a jelentősége annak a munkának, melyet a Prugg Verlag körében fejtenek ki a „magyar szentek” életének ismertetése és megismertetése vonatkozásában. E könyv is ennek a tudatos törekvésnek gyümölcse. Főhőse vonzó, valóban nem hétköznapi ember, aki önfeláldozásával, életének tiszta egyszerűségével és fénylő hitével valóban korunk kiemelkedő személyisége volt, s megérdemli példájának feltámasztását, az érdeklődés homlokterébe állítását.

Varga Andor: Az erkölcsi élet alapjai (Teológia kiskönyvtár. Róma, 1978.) A könyv az alapvető erkölcsi elvek rendszerét mutatja be egyszerű, világos, áttekinthető szerkezettel, jó stílusban. Vonzó az a következetesen megvalósuló törekvése, hogy élesen elválasztja egymástól a rosszat és a jót, és pluralista tendenciákkal szemben végigviszi azt a gondolatot, hogy nem személyes érzelmeinktől függ bármelyikük jelenléte és érvényesülése. Jelentős érdeme a munkának, hogy a legmodernebb etikai rendszer-kísérletek fölött is jól tájékozott szemléletet tart, különös alapossgal mutatja meg az úgynevezett szituációs etika korlátait.

ZSINATUTÁNI ÉRTELMEZŐ KISSZÓTÁR

VULGÁRIS. (A latinban: vulgus = nép.) A vulgáris szó eredetileg „népiest” jelent, esetleg „közérthető”. Újabb értelmében inkább rosszalló értelmű szó: közönséges, útcséli, vagy legalábbis „földhöz tapadt” jelentésben. A „vulgáris vallásosság” a vallási élet igen primitív fokát jelzi: egyes külső parancsok és szertartások túlhangsúlyozását a lényeg rovására.

VULGÁTA. Latin jelentése annyi, mint „a nép körében elterjedt”. Így nevezzük a teljes Szentírásnak azt a latin nyelvű fordítását, amelyet Szent Jeromos készített a IV. században. Óriási tekintélyét még csak növelte a trienti zsinat, mely zsinati, egyházi, teológiai használatra hiteles fordításnak jelentette ki. XII. Pius „Divino Afflante” enciklikájáig (1943) minden népi nyelvű fordítást a Vulgata alapján kellett készíteni, mégha a jegyzetekben utaltak is az eredeti héber vagy arám szöveg nyilvánvaló eltéréseire. A keleti nyelvek mai sokkal alaposabb ismerete és a bibliai segédtudományok fejlődése napjainkban lehetővé tették, hogy a Szentírás új és pontosabb fordítását készítsék el, közvetlenül az eredeti szövegekből. A legújabb magyar fordítás is így készült; tehát már nem a Vulgata alapján.

ZSURNALISZTIKA. (A franciában: journal = napló, napilap, újság.) Újságrírás, és minden, ami vele kapcsolatos. (Tágabb értelemben a rádió, TV is.) A „vallási zszurnalisztika” kifejezés napjainkban némi rosszalló árnyalatot kapott, szemben a kifogástalan jelentésű „újságrírás” szóval. Zszurnalisztikán néha bizonyos újságrírói felületességet is értenek, különösen teológiai tárgyú cikkeknél, ahol a nehézség a téma természetéből folyik. Az újságrírók a tudósok és a hittudomány elvont szaknyelvét a nagyközönség számára akarják érthetőbbé, népszerűbbé tenni, ami többnyire együtt jár a szabatoság hiányával.

Gancz Miklós munkája